

KAUNO TECHNOLOGIJOS UNIVERSITETAS
EKONOMIKOS IR VERSLO FAKULTETAS

Karolina Ulinskienė

**TVARUS VARTOJIMAS DARBO IR ASMENINIO GYVENIMO
BALANSO KONTEKSTE**

MAGISTRO DARBAS

Darbo vadovė Doc. Dr. Žaneta Pilgrimienė

KAUNAS, 2017

**KAUNO TECHNOLOGIJOS UNIVERSITETAS
EKONOMIKOS IR VERSLO FAKULTETAS**

**TVARUS VARTOJIMAS DARBO IR ASMENINIO GYVENIMO
BALANSO KONTEKSTE**

Marketingo valdymas 621N50007

MAGISTRO DARBAS

Studentė.....parašas.....

Karolina Ulinskienė, VMMV-5 gr.

2017 m. gegužės 10 d.

Vadovėparašas.....

Doc. dr. Žaneta Piligrimienė

2017 m. gegužės 10 d.

Recenzentasparašas.....

Doc. dr. Aistė Dovalienė

2017 m. gegužės d.

KAUNAS, 2017

KAUNO TECHNOLOGIJOS UNIVERSITETAS
Ekonomikos ir verslo fakultetas

Karolina Ulinskienė

Marketingo valdymas, 621N50007

Baigiamojo magistro darbo „Tvarus vartojimas darbo ir asmeninio gyvenimo balanso kontekste“

AKADEMINIO SAŽININGUMO DEKLARACIJA

2017 m. gegužės 10 d.

Kaunas

Patvirtinu, kad mano **Karolinos Ulinskienės** baigiamasis magistro darbas tema „Tvarus vartojimas darbo ir asmeninio gyvenimo balanso kontekste“ yra parašytas visiškai savarankiškai, o visi pateikti duomenys ar tyrimų rezultatai yra teisingi ir gauti sąžiningai. Šiame darbe nei viena dalis nėra plagijuota nuo jokių spausdintinių ar internetinių šaltinių, visos kitų šaltinių tiesioginės ir netiesioginės citatos nurodytos literatūros nuorodose. Įstatymų nenumatytų piniginių sumų už šį darbą niekam nesu mokėjęs.

Aš suprantu, kad išaiškėjus nesąžiningumo faktui, man bus taikomos nuobaudos, remiantis Kauno technologijos universitete galiojančia tvarka.

(vardą ir pavardę įrašyti ranka)

(parašas)

SUMMARY

Karolina, Ulinskienė. Sustainable Consumption in the Context of Work-Life Balance. Master's Final Thesis in Marketing Management / supervisor assoc. prof. dr. Žaneta Piligrimienė. The School of Economics and Business, Kaunas University of Technology.

Social Science: 03S Management and Administration

Key words: *sustainable consumption, work-life balance.*

Kaunas, 2017. 87 p.

Relevance of the topic. The rapid growth in consumption, decisive by growing public income in industrial countries, became a source of environmental degradation and stress, posing negative effects on the environment, thus resulting in ever larger debate both in public and political levels (Safarzyńska, 2013). It is generally accepted that most of these problems are decisive on consumption, so it can be solved only by changing consumer behavior in order to reduce the impact on environment. There is a broad agreement that the main long-term sustainable consumption goal is to reach that growing production and services do not impair condition of environment, giving priority to favorable environmental services and products for which production and exploitation consume less energy and other natural resources, not using toxic substances and seeking the minimization of negative environmental impact throughout the product life cycle. This leads to an increasing tendency of consumer sustainable consumption research relevance.

According to the current demographic trends in developed countries, when both spouses seek career, as well as the increasing trend of single-parent family raising and maintaining children alone, sustainability promoting and ensuring when combining career and family care becomes an increasing social problem. Work-life interaction, when working life runs certain areas of private life, was studied in various aspects (Greenhaus and Beutell, 1985). But the most important thing is that working life can affect individual's sustainable consumption. Working hours, working conditions, work and home separation are often mentioned as working life factors, which have a negative impact on sustainable consumption (Muster, 2012). According to the importance of sustainable consumption, important thing is to assess how it occurs in the context of work-life balance.

The aim of this work was to theoretically substantiate interfaces between work-life balance and sustainable consumption and empirically examine the impact of work life balance on sustainable consumption in private life.

Research object: work-life balance and sustainable consumption.

In order to reach the aim of this work, the following research **objectives** were set:

1. To disclose work-life and sustainable consumption research relevance and issues;

2. To disclose the essence of the concept of sustainable consumption and the expression of it in the personal life of individuals;
3. To analyze work-life balance research models and to reveal the work-life balance interfaces with sustainable consumption;
4. To develop conceptual work-life balance impact on sustainable consumption model;
5. To develop empirical research methodology for testing the impact of work-life balance on sustainable consumption;
6. To make conclusions and recommendations referring to the results of work-life balance impact on sustainable consumption testing results.

The main results of this research showed, that the discourse of sustainable consumption is important and need to be studied when developing new, environmentally friendly consumption patterns and finding the causes and factors that determine the level of sustainable consumption. Research problems mainly occurs in small number of complex sustainable consumption evaluation cases, because mostly such studies investigate one specific aspect of sustainable consumption. There are almost no empirical studies revealing the work-life balance impact on sustainable consumption in scientific literature, but theoretical assumptions let us to perceive possible links.

Generally, sustainable consumption is perceived as the main step towards sustainable development. It includes many different areas - food and drink, housing, personal mobility, tourism, as well as other aspects – customer satisfaction, quality of life, resource efficiency, renewable energy sources use and so on. Sustainable consumption expression in personal life mostly occurs within consumption patterns, energy saving behavior at home, eco-conscious buyer behavior – product and service purchase decisions, waste recycling, reuse.

Conceptual model of this study was designed to measure the impact of work-life balance on sustainable consumption. Demographic factors were also analyzed as having relationship with the constructs. The empirical results of the study revealed that the research instrument measured composed constructs reliably, but significant link between variables were not discovered. Correlation analysis revealed weak statistical relationship between the balance and sustainable consumption. Also demographic factors were identified as affecting both constructs.

TURINYS

Paveikslų sąrašas	6
Lentelių sąrašas	7
ĮVADAS.....	8
1. DARBO IR ASMENINIO GYVENIMO BALANSO IR TVARAUS VARTOJIMO TYRIMŲ AKTUALUMAS IR PROBLEMATIKA.....	10
2. TEORINĖ SĄSAJŲ TARP DARBO IR ASMENINIO GYVENIMO BALANSO IR TVARAUS VARTOJIMO STUDIJA.....	16
2.1. Tvaraus vartojimo konceptualioji esmė ir analizės lygmenys	16
2.1.1. Darnaus vystymosi idėjos raida.....	16
2.1.2. Tvaraus vartojimo koncepcija	20
2.1.3. „Žaliojo“ vartotojo samprata	25
2.1.4. Tvaraus vartojimo analizės lygmenys	29
2.2. Darbo ir asmeninio gyvenimo balanso tyrimų modeliai.....	36
2.3. Darbo ir asmeninio gyvenimo balanso sąsajos su tvariu vartojimu.....	41
2.4. Konceptualus darbo ir asmeninio gyvenimo balanso ir tvaraus vartojimo modelis ir jo pagrindimas	45
3. DARBO IR ASMENINIO GYVENIMO BALANSO IR TVARAUS VARTOJIMO TYRIMO METODOLOGIJA.....	48
3.1. Tyrimo tikslas, uždaviniai ir hipotezės	48
3.2. Tyrimo pobūdis, metodai ir imtis	49
3.3. Tyrimo instrumentas	50
3.4. Duomenų rinkimo procedūra ir analizės metodai.....	53
4. DARBO IR ASMENINIO GYVENIMO BALANSO IR TVARAUS VARTOJIMO TYRIMŲ REZULTATAI IR DISKUSIJA.....	55
4.1. Tyrime dalyvavusių respondentų apibūdinimas	55
4.2. Matavimo kokybės rodikliai	56
4.3. Pagrindinių tyrimo rezultatų analizė.....	61
4.4. Tyrimo rezultatų diskusija	70
IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS	74
LITERATŪRA.....	77
1 PRIEDAS	85

Paveikslų sąrašas

1 pav. Darnaus vystymosi schema	18
2 pav. Atsakingo vartojimo aspektai	23
3 pav. Tvaraus vartojimo makro ir mikro perspektyvos	29
4 pav. Darbo ir asmeninio gyvenimo konflikto pašalinio poveikio (<i>Spillover</i>) tyrimo modelis.....	40
5 pav. Bendrasis darbo ir asmeninio gyvenimo balanso ir tvaraus vartojimo modelis	46
6 pav. Detalusis darbo ir asmeninio gyvenimo balanso poveikio tvariam vartojimui modelis.....	47
7 pav. Kiekybinio tyrimo modelis.....	49

Lentelių sąrašas

1 lentelė. Pagrindinės tvaraus vystymosi problemos	19
2 lentelė. Tvaraus vartojimo sąvokos apibrėžimai mokslinėje literatūroje	20
3 lentelė. Atsakingo vartojimo kriterijai JAV, Prancūzijoje ir Jungtinėje Karalystėje	24
4 lentelė. Dvi aplinkos pokyčių valdymo paradigmos	24
5 lentelė. Politikos instrumentai, siekiant paskatinti tvarų maisto produktų vartojimą.	30
6 lentelė. Pagrindiniai kriterijai/faktoriai namų ūkių tvaraus vartojimo rodikliams.....	32
7 lentelė. Individų tvaraus vartojimo elgsenos	34
8 lentelė. Tyrime naudojamų skalių bendroji struktūra.....	51
9 lentelė. Tyrime naudojamų skalių detalizavimas	52
10 lentelė. KMO reikšmių interpretacija.....	54
11 lentelė. Koreliacijos koeficientų interpretacija.....	54
12 lentelė. Respondentų demografinės charakteristikos	55
13 lentelė. Darbo ir asmeninio gyvenimo skalės teiginių koreliacija su bendra skale.....	56
14 lentelė. Tvaraus vartojimo skalės teiginių koreliacija su bendra skale	57
15 lentelė. Tvaraus vartojimo sričių matavimo skalių patikimumas.....	58
16 lentelė. Darbo ir asmeninio gyvenimo balanso konstrukto faktorinės analizės rezultatai	59
17 lentelė. Tvaraus vartojimo konstrukto faktorinės analizės rezultatai	59
18 lentelė. Faktorinė tvaraus vartojimo konstrukto analizė	59
19 lentelė. Tvaraus vartojimo sričių įvertinimų vidurkiai.....	61
20 lentelė. <i>Kolmogorovo-Smirnovo</i> testo statistika.....	62
21 lentelė. Regresinės analizės rezultatai	63
22 lentelė. Koreliacinės analizės rezultatai	63
23 lentelė. Koreliacinės analizės rezultatai	64
24 lentelė. <i>Mann-Whitney U</i> testo statistika lyties ir kitų kintamųjų atvejais	65
25 lentelė. Vidurkių rangai lyties, ekologiškai sąmoningos elgsenos ir tvaraus vartojimo atvejais	65
26 lentelė. <i>Kruskal Wallis H</i> testo statistika amžiaus grupių ir kitų kintamųjų atvejais	66
27 lentelė. Vidurkių rangai amžiaus grupių ir kitų kintamųjų atvejais	66
28 lentelė. Darbo ir asmeninio gyvenimo konflikto skirtumai tarp amžiaus grupių.....	67
29 lentelė. Tvaraus vartojimo ir jo sričių skirtumai tarp amžiaus grupių.....	67
30 lentelė. <i>Mann-Whitney U</i> testo statistika šeimyninės padėties ir kitų kintamųjų atvejais.....	68
31 lentelė. Vidurkių rangai šeimyninės padėties ir kitų kintamųjų atvejais.....	69
32 lentelė. <i>Kruskal Wallis H</i> testo statistika darbo pobūdžio ir kitų kintamųjų atvejais.....	Error!
Bookmark not defined.	
33 lentelė. Tyrimo hipotezių testavimo rezultatų apibendrinimas	69

IVADAS

Temos aktualumas. Žmonių saugumas ir būtis, nepaisant to, ar gyvena industrinėje, ar retai apgyvendintoje visuomenėje, daugiausiai priklauso nuo juos supančios aplinkos būklės (Hopwood, Mellor ir O'Brien, 2005). Spartus vartojimo didėjimas, lemiamas augančių visuomenės pajamų industrinėse valstybėse tapo aplinkos degradacijos ir streso šaltiniu, keliančiu neigiamus padarinius aplinkai, tuo pačiu sukeldamas vis didesnius debatus tiek visuomenės, tiek politikos lygmenyse (Safarzyńska, 2013). Visuotinau sutinkama, jog dauguma šių problemų yra lemiamos žmogaus vartojimo, todėl gali būti išspręstos tik pakeitus tam tikrą vartotojų elgseną siekiant sumažinti poveikį aplinkai. Didėjant vartotojiškos visuomenės fenomenui, tvarus vartojimas tampa vienu iš aktualiausių klausimų, keliamų ekonomikos, politikos bei aplinkosaugos srityse. Valstybių tvarumo politikos telkia dėmesį į išteklių naudojimo našumą ir ekologinio efektyvumo procesų ir produktų patobulinimus (Mont ir Plepys, 2008). Bendrai sutariama, jog pagrindinis ilgalaikis tvaraus vartojimo tikslas yra pasiekti, kad augantis gaminių ir paslaugų vartojimas nepablogintų aplinkos būklės, pirmenybę teikiant palankioms aplinkai paslaugoms ir gaminiams, kurioms gaminti ir eksploatuoti sunaudojama kuo mažiau energijos ir kitų gamtos išteklių, nenaudojama toksinių medžiagų bei siekiama kuo mažesnio neigiamo poveikio aplinkai per visą produkto gyvavimo ciklą. Tai lemia vis didesnę vartotojų polinkio į tvarų vartojimą tyrimų aktualumą.

Atsižvelgiant į dabartines demografines tendencijas išsivysčiusiose šalyse, kai vis dažniau karjeros šeimoje siekia abu sutuoktiniai, taip pat didėjančia tendencija auga vienišų tėvų, vienu auginančių ir išlaikančių vaikus, skaičius, vis didesne socialine problema tampa tvarumo skatinimas ir užtikrinimas derinant karjerą ir šeimos priežiūrą. Darbo ir asmeninio gyvenimo sąveika, kai darbinis gyvenimas veikia tam tikras privataus gyvenimo sritis, tyrinėta įvairiais aspektais (Greenhaus ir Beutell, 1985). Pavyzdžiui, darbo ir asmeninio gyvenimo balansas apibūdina, kaip individams pavyksta suderinti darbo ir šeimos poreikius, o jo nebuvimas atskleidžia konfliktus, kurie turi įtakos pačių individų elgsenai. Tačiau svarbiausia tai, jog darbinis gyvenimas gali paveikti tvarų individo vartojimą. Darbo laikas, darbo sąlygos, darbo ir namų atskirtis dažniausiai minimi kaip darbinio gyvenimo veiksniai, darantys neigiamą įtaką tvariam vartojimui (Muster, 2012). Neseniai atliktas tyrimas Švedijoje įvertino sumažintą darbuotojų darbo laiką tvaraus vartojimo aspektu. Nustatyta, jog mažiau dirbantys asmenys suvartojo mažiau energijos namuose (Nassen ir Larsson, 2015). Darbo sąlygos taip pat daro poveikį maisto atliekų rūšiavimui, bendram atliekų išmetimui, vandens taupymui namuose (Chapman, 2013). Atsižvelgiant į tvaraus vartojimo svarbą, tampa svarbu plačiau įvertinti, kaip jis pasireiškia darbo ir asmeninio gyvenimo balanso kontekste.

Mokslinės problemos ištyrimo lygmuo. Dauguma su žmogaus veiklos poveikiu aplinkai susijusių problemų yra netvaraus vartojimo ir gamybos rezultatas, o šis poveikis daugiausiai priklauso nuo vartotojų elgsenos ir ją lemiančių veiksnių (Dagiliūtė ir Paulauskaitė, 2013). Pastaraisiais metais

vartojimo pokyčių tyrimai suaktyvėjo. Nemažai dėmesio skirta elgsenos palankumą aplinkai lemiantiems veiksniams – vidiniams bei išoriniams, socio-ekonominiams, demografiniams (Balžekienė ir Telešienė, 2011; Dagiliūtė ir Paulauskaitė, 2013; Lynikaitė ir Liesionis, 2010; Liobikienė, 2013; Stankevičienė, 2005; Welsch ir Kuhling, 2010). Tvarų vartojimą veikiančius darbinio gyvenimo veiksnius teoriškai analizavo Muster (2012), kuri nustatė, jog tvaraus vartojimo bei darbinio gyvenimo tyrimų integracija identifikuoja papildomas neigiamas darbinio gyvenimo įtakas tvariam vartojimui.

Nepaisant didėjančio skaičiaus aplinkai palankios elgsenos, ją lemiančių iniciatyvų ir veiksnių tyrimų, iki šiol pasigendama didesnio dėmesio darbo ir asmeninio gyvenimo balanso poveikio tvariam vartojimui analizei, o ypač – empirinių tyrimų šiam poveikiui ištirti. Todėl šiame darbe siekta ne tik detaliau išanalizuoti tvarios elgsenos bei darbo ir asmeninio gyvenimo balanso sąsajas, bet ir empiriškai įvertinti galimą darbo ir asmeninio gyvenimo balanso poveikį tvariam vartojimui.

Problema. Kokį poveikį darbo ir asmeninio gyvenimo balansas daro individų tvaraus vartojimo elgsenai?

Darbo tikslas. Teoriškai pagrįsti darbo ir asmeninio gyvenimo balanso ir tvaraus vartojimo elgsenos sąsajas bei empiriškai patikrinti darbo ir asmeninio gyvenimo balanso poveikį tvariam vartojimui.

Tyrimo objektas: darbo ir asmeninio gyvenimo balansas ir tvarus vartojimas.

Siekiant iškelto tikslo, yra keliami tokie **uždaviniai:**

1. Atskleisti darbo ir asmeninio gyvenimo ir tvaraus vartojimo tyrimų aktualumą ir problematiką;
2. Atskleisti tvaraus vartojimo koncepcijos esmę ir raišką asmeniniame individų gyvenime;
3. Išanalizuoti darbo ir asmeninio gyvenimo balanso tyrimo modelius bei atskleisti darbo ir asmeninio gyvenimo balanso sąsajas su tvariu vartojimu;
4. Parengti konceptualų darbo ir asmeninio gyvenimo balanso poveikio tvariam vartojimui modelį;
5. Parengti empirinio tyrimo metodologiją, skirtą darbo ir asmeninio gyvenimo balanso poveikio tvariam vartojimui testavimui;
6. Remiantis atlikto darbo ir asmeninio gyvenimo balanso poveikio tvariam vartojimui empirinio tyrimo rezultatais pateikti išvadas ir rekomendacijas.

Tyrimo metodai. Darbe naudojama sisteminė palyginamoji mokslinės literatūros analizė, atliktas kiekybinis tyrimas (apklausa internete), statistinė empirinių duomenų analizė SPSS programa.

1. DARBO IR ASMENINIO GYVENIMO BALANSO IR TVARAUS VARTOJIMO TYRIMŲ AKTUALUMAS IR PROBLEMATIKA

Per paskutinius 50 metų globalinė žmonių populiacija suvartojo daugiau produktų ir paslaugų negu visos prieš tai buvusios kartos bendrai sudėjus. Nors vartojimas yra svarbus kasdieninės veiklos aspektas, jo augimas paskatino aplinkos degradaciją. *Neigiamo vartojimo poveikio mažinimas tapo kritiškai svarbus, todėl tvarus vartojimas šiame kontekste įgauna vis didesnę reikšmę.*

Ypatingas dėmesys tvariam vartojimui pradėtas skirti palyginti neseniai - vienu iš pirmųjų kartų svarbiu buvo paskelbtas 1992 m. Rio de Žaneire, Pasaulio viršūnių susitikime. Kituose šaltiniuose teigiama, jog atsakingo vartojimo diskursas išsivystė iš protestų judėjimo prieš globalius prekės ženklus. 1999 metais Sietle (JAV), demonstracijų prieš Pasaulio prekybos organizaciją metu, išsakytas nepasitenkinimas dėl organizacijų veiklos poveikio aplinkai. Apčiuopiamų priemonių imtasi 2002-ųjų tvaraus vartojimo ir gamybos suvažiavime Johanesburge, kuris padėjo sudaryti 10 metų mokslo tyrimų ir iniciatyvų programą. Dabar mokslo bendruomenė turi svariai pagrįstų įrodymų, kad dabartinis mūsų gyvenimo būdas, ypač vartojimo ir gamybos modelis, labai smarkiai paveikė aplinką. JT Generalinė Asamblėja plačiai pripažino, kad pasaulio gamtinių išteklių išsekvojimas ir greita aplinkos degradacija yra netvaraus vartojimo ir gamybos rezultatas, kuris sukėlė neigiamų pasekmių planetai, sveikatai ir apskritai žmonijos gerovei (Jungtinės tautos, 2012). Organizacijos iniciatyva sukurtos rekomendacijos skatina atskirų šalių nacionalines pastangas siekiant geriau koordinuoti ir integruoti ekonominę, socialinę ir, visų pirma, aplinkosaugos politiką.

Nepaisant didėjančio ekologinio sąmoningumo bendrai pripažįstama, jog vis dar susiduriama su didelėmis kliūtimis platesniam labiau ekologiškų vartojimo būdų paplitimui. Dar 2005 metais pripažinta, jog daugumoje pasaulio šalių darnus vystymasis nėra aktualus aukščiausiam politiniame lygyje, nekelia didelių politinių debatų, tačiau pati darnaus vystymosi esmė lems, jog šis iššūkis bus svarstomas aukščiausiam politiniame lygyje (Hopwood, Mellor ir O'Brien, 2005). 2010-aisiais tarptautinėje „Worldwatch“ instituto ataskaitoje „Transformuojant kultūras nuo vartotojiškumo link tvarumo“ susitelkta į iniciatyvas, kaip būtų galima paskatinti tvarų vartojimą. 2012 metais Jungtinių Tautų Tvaraus vystymosi konferencijoje į šią problemą pažiūrėta globaliau, integruojant visų valstybių ekonominį vystymąsi (įskaitant ekstremalaus skurdo panaikinimą), socialinę įtrauktį, aplinkos tvarumą, bei gerą institucijų valdymą, kuris užtikrina taiką ir saugumą. Tvaraus vartojimo aktualumas išskėlė jo svarbą į globalų lygį.

Ne mažiau reikalingas itin didelis dėmesys tvaraus vartojimo diskurso diegimui ir Europoje. Senajame žemyne tvaraus vartojimo strategijos daugiausiai reglamentuotos Lisabonos Strategijoje, kurioje įvardinti rodikliai ir nurodomos priemonės, kaip integruoti šias gaires į nacionalinių Europos

Sjungos šalių politikas, beabejo, užtikrinant monitoringą. Europos Aplinkos Agentūra tvaraus vartojimo diskurso būtinybę iliustruoja faktais:

1. Europa suvartoja daugiau išteklių negu dauguma kitų regionų. Vidutinis Europos gyventojas sunaudoja vidutiniškai keturis kartus daugiau išteklių, negu Afrikos gyventojas ir tris kartus daugiau, negu Azijos.
2. Išteklių naudojimas Europoje didėja. Išteklių naudojimas vienam asmeniui padidėjo 9,1 % nuo 2000-ųjų iki 2007-ųjų, pasiekdamas 17 tonų gyventojui per metus.
3. Europa gali naudoti išteklius efektyviau – 87 % gyventojų sutinka, kad turėtų naudoti natūralius išteklius efektyviau, 41 % mano, jog jų namų ūkiai vartoja per daug.
4. Europiečiai daugiau keliauja automobiliais. Nepaisant to, jog automobiliai tampa ekonomiškesni degalų sunaudojimo atžvilgiu, bendras kuro suvartojimas privatiems automobiliams vis didėja, nes yra nukeliamama daugiau kilometrų.
5. Apytiksliai 89 milijonai tonų maisto Europoje kiekvienais metais yra išmetamos kaip atliekos. Tai yra maždaug 180 kg vienam asmeniui, išmestų namų ūkiuose, gamyboje, parduotuvėse ar restoranuose.
6. Vartojimas netiesiogiai naudoja vandenį. Pavyzdžiui, 1 mėšainis reikalauja 2400 litrų vandens jo pagaminimui, įskaičiuojant duonos, jautienos ir sūrio gamybą. Taip pat dėl vartojimo skatinamas šiltnamio efekto dujų išskyrimas, pavyzdžiui, minėto mėšainio gamybos metu išskiriama tiek anglies dioksido, kiek išskiria didelis automobilis, nuvažiavęs 15 kilometrų (European Environment Agency, 2013).

Taigi, *dabartiniai vartojimo įpročiai nėra pakankamai tvarūs*, todėl, pasak Europos Aplinkos Agentūros generalinės direktorės Jacqueline McGlade, *nauji vartojimo modeliai turi būti kuriami ir pritaikomi, kad ateities kartų poreikiai būtų patenkinti, o aplinkai būtų daroma kuo mažesnė žala*. Politikos priemonės, vartotojų švietimas ir informavimas yra esminis dalykas siekiant tvaraus vartojimo modelių siekimo tam, kad vis daugiau vartotojų veiktų tvariai ir gautų tvarių kasdieninių įgūdžių (Caeiro, Ramos ir Huisingh, 2012).

Tvaraus vartojimo tyrimai turėtų integruoti įvairias disciplinas tam, kad būtų pilnai suprasti vartotojų elgseną lemiantys veiksniai ir priežastys, bei būtų vystomi instrumentai siekiant pakeisti vartotojų elgseną. Elgsenos pokyčiai ir inovacijų strategijos turi didelio potencialo sušvelninti namų ūkių vartojimo poveikį aplinkai (Caeiro, Ramos ir Huisingh, 2012). Ryšių tarp vartotojų elgsenos ir su ja susijusių įtakų aplinkai dinamika tam tikru mastu buvo tiriama jau kelis pastaruosius dešimtmečius, tačiau *žinios, kaip būtų galima efektyviais būdais pagerinti ir paskatinti namų ūkių tvarų vartojimą vis dar nepakankamos*. Gyvenimo sąlygos, maistas ir gėrimai, žmonių mobilumas turi didžiausią įtaką šiltnamio efektą sukeliančių dujų emisijoms. Šios namų ūkių veiklos yra stipriai susiję su gyvenimo būdu ir kasdieniniais įpročiais, kurie lemia namų ūkių vartojimo elgseną ir yra lemiantys veiksniai

energijos ir vandens suvartojimui, bei atliekų išmetimui. Kasdieniniai įpročiai susiję su komfortu (šildymu ir apšvietimu namuose), higiena (maudymusi, skalbimu ir indų plovimu), maisto ruoša (maisto saugojimu ir patiekalų ruošimu), bendravimu, mokymusi ir transportavimu yra integruoti su socialine, kultūrine ir fizine infrastruktūra (Caeiro, Ramos, Huisingh, 2012). Pastebima, jog dauguma tvaraus vartojimo modelių studijų tiria kokį nors vieną specifinį tvaraus vartojimo domeną (pavyzdžiui, energijos suvartojimą ir anglies dioksido emisijas, vandens, atliekų, maisto ar išteklių naudojimą), arba du domenų (pavyzdžiui, energijos naudojimą plius atliekų išmetimą). 2008 metais OECD (Organisation for Economic Co-operation and Development) publikavo empirinių duomenų apžvalgą, kuri charakterizavo lemiamus namų ūkių aplinkos elgsenos veiksnius aplinkos politikos srityse: atliekų susidarymo ir perdirbimo, asmeninių transporto sprendimų, gyvenamųjų namų energijos naudojimo, maisto vartojimo ir vidaus vandens naudojimo. Šios kategorijos gali būti pagrindas siekiant bendrai įvertinti individo sprendimus tvaraus vartojimo srityse, ko iki šiol empiriniuose tyrimuose pasigendama.

Tvarus vartojimas savo prigimtimi yra daugialypis, apimantis įvairias sritis. Empiriniuose tyrimuose sutinkama tik keletas panašių savo pobūdžiu atvejų, kai tvarus vartojimas pasirinktame kontekste analizuojamas kompleksiskiau. Vienas iš tokių pavyzdžių – pasitenkinimo gyvenimu ir tvaraus vartojimo tyrimas, atliktas su ~24000 individų iš 27 šalių. Tirta gana nemažai socio-demografinių veiksnių – sveikata, amžius, lytis, namų ūkio dydis, išsilavinimas, šeimyninė padėtis ir kiti. Atskleista, jog pasitenkinimas gyvenimu daro teigiamą ir reikšmingą įtaką aplinkai palankių produktų vartojimui, rūšiavimui, vandens taupymui bei bendram žaliojo vartojimo indeksui (Welsch ir Kuhling, 2010). Tyrimas labai platus, apimantis daug socio-demografinių ir vartotojų požiūrių kintamųjų, tačiau svarbiausia tai, jog kompleksiskiau nei kiti įvertina tvarų vartojimą per minėtas sritis. Dar plačiau tvarias vartojimo elgsenas įvertino neseniai atliktas tyrimas, kurio kintamaisiais pasirinktos energiją taupanti elgsena, ekologiškai sąmoninga pirkėjo elgsena ir popirkiminė elgsena (Leary, Vann, Mittelstaedt, Murphy ir Sherry, 2014). Autoriai rėmėsi tuo, jog plačiąja prasme šios elgsenos suvokiamos kaip turinčios teigiamą įtaką aplinkai. Popirkiminė elgsena tirta kaip popieriaus, plastiko ir stiklo rūšiavimas, energijos taupymas – kaip elektros energijos naudojimo mažinimas, o ekologiškai sąmoninga elgsena – kaip polinkis pirkti aplinkai palankius produktus. Vis tik ir šiame tyrime galima įžvelgti nepalietstų tvaraus vartojimo sričių, pavyzdžiui, neįvertintas vandens taupymas, transporto sprendimai, rūšiavimo įpročiai neįtraukia nekasdienių atliekų perdirbimo (stambiagabaričių atliekų, drabužių pakartotino naudojimo ar atidavimo kitiems ir pan.). Dėl to *tampa svarbu ne tik remtis tokiais kompleksiniais tvarų vartojimą įvertinančiais tyrimais, bet ir įtraukti pavienių skirtingus konstrukto aspektus analizuojančių tyrimų rezultatus, giliau įvertinančius tvaraus vartojimo sritis.*

Siekiant išanalizuoti namų ūkių vartojimo modelius reikia suprasti žmogaus elgesio sampratą (Caeiro ir kt., 2012). Daugeliui žmonių pripažįstant, jog aplinkos saugojimas yra svarbus, vis tik ne

visada šis požiūris atsispindi jų elgsenoje. Tvarumas, kaip reiškinys, pasižymi tikslingumu, t.y. mes, kaip vartotojai, suvokiame, kad tvariai vartoti yra naudingiau mus supančiai aplinkai, tačiau vartojimas yra konkretus ir kompleksinis kasdieninis procesas, vertinamas pagal turimas galimybes. Taigi, *nepaisant bendro suvokimo, jog tvariai vartoti svarbu, vartotojai faktiškai nebūtinai priims tvarius vartojimo sprendimus* – tvarių produktų įsigijimą, energijos taupymą, rūšiavimą, ar pan. Šioje vietoje svarbu identifikuoti, kas lemia tokius sprendimus. Skirtingose tvaraus vartojimo srityse atlikti tyrimai leidžia įvertinti galimas priežastis. Pavyzdžiui, technologijų produktų įsigijimo Didžiojoje Britanijoje atveju ištirta, jog laiko stoka siekiant gauti informacijos apie produkto palankumą aplinkai ir didesnė tokių produktų kaina darė įtaką konkretiems pirkimo sprendimams (Young, Hwang, McDonald ir Oates, 2010). Laiko, kaip veiksnio, lemiančio tvarių produktų pasirinkimo elgseną akcentavo ir kiti autoriai (Tanner ir Kast, 2003). Ketinimas pirkti žaliuosius produktus taip pat vertintinas atskira aplinkai palankios elgsenos forma, kuria individai išreiškia savo palankumą aplinkai. Tokie ketinimai yra signalas faktiniam žaliųjų produktų įsigijimui (Chekima ir kt., 2016). Ne mažiau svarbus ir pačių vartotojų suvokimas, jog jų pirkimo elgsena turi tiesioginę įtaką ekologinėms problemoms. Rinkdamiesi tam tikrus produktus individai dažniau atkreipia dėmesį į jų poveikį aplinkai ir vengia tokių, kurie gali daryti žalą. Indijoje atliktas tyrimas įrodė teigiamą koreliaciją tarp ekologinio sąmoningumo ir žaliųjų produktų įsigijimo elgsenos (Bedi ir Gulati, 2014). Galiausiai, net ir vartotojo asmenybė, viešojo transporto kokybė, rūšiavimo galimybės, rinkos ekologiškų produktų pasiūla vertintini kaip faktoriai, lemiantys individų motyvus elgtis tvariai (Steg ir Vlek, 2008; Swami, Chamorro-Premuzic, Snelgar ir Furnham, 2011).

Gana prieštarinčiai vertinami demografiniai veiksniai tvaraus vartojimo kontekste. Dažniausiai tyrimuose sutinkami amžiaus, lyties, išsilavinimo, šeimyninės padėties kintamieji. Diskusijos dėl amžiaus kaip kintamojo ryšio su tvariu vartojimu tarp žaliųjų ir visų kitų vartotojų ne visuomet sulaukdavo vienodo sutarimo, nes vienos jų atrasdavo reikšmingus neigiamus ryšius, kitos – reikšmingus teigiamus ryšius tarp amžiaus ir polinkio į aplinkai palankią elgseną (Paco, Raposo ir Filho, 2009). Pavyzdžiui, vienu tyrimu ištirta, jog jauni vartotojai (iki 30 metų) demonstruoja pozityvų požiūrį į žaliuosius produktus, o toks požiūris galiausiai baigiasi įsigijimo elgsena (Kanchanapibul, Lacka, Wang ir Chan, 2014). Tokius rezultatus tyrėjai netgi rekomenduoja panaudoti paslaugų teikėjams orientuojantis į jaunesnių vartotojų grupes ir taip siekiant padidinti pajamas iš žaliųjų produktų rinkos. Tačiau kitas tyrimas, analizavęs darbininkų klasės vartotojus Devone, Didžiojoje Britanijoje, nustatė, jog labiau į tvarų vartojimą linkusių respondentų amžiaus vidurkis buvo 12 metų didesnis, negu tų, kurie nebuvo linkę tvariai vartoti (Gilg, Barr ir Ford, 2005). Taigi, rezultatų skirtingumas palieka vietos tolesniems tyrimams, kurie naujai įvertintų amžiaus poveikį tvariam vartojimui.

Lytis ir lyčių studijų rezultatai yra neabejotinai svarbūs tvarumo tyrimams. Vyrų ir moterų tvaraus vartojimo tyrimuose remiamasi aiškiais lyčių skirtumais, kurie atsispindi skirtingomis aplinkai palankiomis žinioms, suvokimu ir elgsena (Vinz, 2009). Moterys dažniau nei vyrai minimos kaip labiau į tvarią elgseną linkusi lytis: dažniau naudojasi viešuoju transportu, perka ekologišką maistą ar kitus žaliuosius produktus (Paco ir kt., 2009; Vinz, 2009). Vyrai laikomi mažiau aktyviais aplinkai aplankios elgsenos srityje (Gilg ir kt., 2005). Skirtumai tarp lyčių įžvelgiami ne tik elgsenos modeliuose, bet ir požiūryje į aplinkosaugą (Chekima ir kt., 2016). Žinoma, egzistuoja ir kitokių požiūrių. Malaizijoje atliktas tyrimas, analizavęs studentų tvarų vartojimą, neatrado didelio skirtumo tarp skirtingų lyčių respondentų (Tan ir Lau, 2009). Tačiau autoriai nurodė, jog dėl mažos tyrimo imties (81 respondentas) ir didelio respondentų panašumo (visi apklaustieji buvo studentai) svarbu toliau vystyti panašius tyrimus. Vis tik plačiai propaguojama lyčių lygybė, vyrų ir moterų vaidmenų visuomenėje pokyčiai lemia, jog kai kurie tyrimai atskleidžia didėjančią aplinkai palankios elgsenos lygį tarp vartotojų vyrų (Pinto ir kt., 2014), todėl poreikis analizuoti lytį kaip tvaraus vartojimo antecedentą išlieka.

Demografinių veiksnių poveikio tvariam vartojimui tyrimuose sutinkama praktika vertinti kelis veiksnius viename tyrime. Pavyzdžiui, tyrime, kuriame siekta įvertinti energiją taupančias elgsenas ir pagal jas suskirstyti vartotojus į grupes atskleista, jog amžius, lytis bei išsilavinimas daro įtaką polinkiui į energiją taupančią elgseną (Sutterlin, Brunner ir Siegrist, 2011). Žaliųjų produktų įsigijimui didelę įtaką daro amžius bei išsilavinimas, taip pat lytis (Bedi ir Gulati, 2014). Ekologišką vartotojų elgseną Ispanijoje vertinę mokslininkai empiriniam tyrimui panaudojo ne tik lyties, amžiaus, ar išsilavinimo, bet ir darbo pobūdžio, šeimos dydžio, vaikų skaičiaus demografinius duomenis (Fraj ir Martinez, 2007). Taigi, atsižvelgiant į mokslinę praktiką galima pagrįstai teigti, jog *demografinių veiksnių svarba gilesniam tvaraus vartojimo konstrukto supratimui yra būtina*.

Tarpdiscipliniškumas yra būtina sąlyga tvaraus vartojimo tyrimuose. Kontekstas gali būti nemažiau svarbus, nes pats konceptualus požiūris į tvarumą integruoja ir ekologinę, socialinę bei ekonominę dimensijas (Vinz, 2009). Ekologiškas vartojimas dažnai apibūdinamas kaip kompleksinė vartotojų elgsena tiek intelektualiai, tiek moraliai. Tokia elgsena lemiamą motyvų, skatinančių arba neskatinančių tvariai vartoti. Darbinio gyvenimo poveikis čia dažniausiai minimas kaip neigiamą įtaką darantis veiksnys, kuris dažniausiai paveikia tvarų vartojimą privačiame gyvenime (Muster, 2012). Ribos tarp darbo ir asmeninio gyvenimo šiuolaikiniame pasaulyje vis mažėja dėl įvairių individų veiklų intensyvumo, didesnių darbo krūvių ar net pareigų keliose darbo vietose, todėl sąveika tarp darbo ir asmeninio gyvenimo tampa neišvengiama. Mokslinėje erdvėje ši sritis tiriama per darbo ir asmeninio gyvenimo sąsajas bei jų pasekmes individams. Siekis suderinti darbo ir šeimos reikalavimus atsispindi darbo ir asmeninio gyvenimo balanso lygyje, kai didesnis konfliktas tarp šių sričių lemia mažesnį balanso lygį, o mažesnis – didesnį (Brough ir kt., 2014). Darbo trukdžiai asmeniniam

gyvenimui gali lemti sveikatos problemas, stresą, laiko trūkumą, nepasitenkinimą šeima (Muster, 2012). Šie trukdžiai dažniausiai tiriami per darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktus, neigiamus pašalinius efektus ir kompensavimo efektus (Muster, 2012). Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktai išskiriami į konfliktus laiko pagrindu, streso pagrindu ir elgsenos pagrindu (Greenhaus ir Beutell, 1985) ir kyla tuomet, kai individų rolės vienoje gyvenimo srityje nesuderinamos su kita. Pavyzdžiui, darbuotojui tenka itin ilgai dirbti, todėl jis negali užsiimti veikla su savo šeima ar turėti laisvalaikio. Neigiami pašaliniai efektai gali lemti nuotaikų, vertybių, elgsenos ar įgūdžių perkėlimą iš vienos gyvenimo srities į kitą. Darbuotojų, savo darbo vietoje įgijusių nuostatas, jog kainos efektyvumas yra svarbiau, negu produkto palankumas aplinkai, požiūrį vėliau gali paveikti renkantis aplinkai palankius produktus namams (Muster, 2012). Galiausiai, nepasitenkinimas savo darbo vieta ar dideliais reikalavimais gali iššaukti poreikį apsipirkimui, t.y. didesniai vartojimui privačiame gyvenime, taip siekiant užsimiršti apie problemas darbe. Tokios *teorinės prielaidos apie darbo ir asmeninio gyvenimo bei tvaraus vartojimo sąveiką reikalauja platesnių tyrimų, kurie empiriškai įvertintų galimą poveikį.*

Atliepiant į išreikštą poreikį, pastaraisiais metais daug mokslo disciplinų ėmė tirti darbinio ir privataus gyvenimo ryšį ir jo poveikį individams, kompanijoms ir visuomenei apskritai. Tai darbo ir pramonės sociologija, moterų ir lyčių studijos, organizacinės elgsenos tyrimai, darbo ir organizacinė psichologija, žmogiškųjų išteklių vadyba ir verslo administravimo tyrimai, ir t.t. Mokslinėje literatūroje darbinio gyvenimo tyrimai imti vertinti kaip naudingi tvaraus vartojimo tyrimams. Šios studijos pateikia daug praktinių pasekmių, kurios gali tapti produktyviais atskaitos taškais vystant tvaraus vartojimo skatinimo strategijas ir intervencijas. Vis tik marketingo srityje tokių tyrimų lig šiol pasigendama. Viola Muster (2012) analizavo įmonių įtaką skatinant tvarų vartojimą darbe ir asmeniniame gyvenime bei atskleidė, jog įmonės gali gerokai sustiprinti arba susilpninti darbuotojų galimybes vartoti atsakingiau. Vis daugiau įmonių į savo vidinę veiklą įtraukia ir socialiai atsakingos įmonės veiklas, kurios dažnai prisideda prie tvaraus vartojimo įpročių skatinimo darbo vietoje. Tačiau nepaisant šių išorinių pastangų, didžiausią reikšmę tvaraus vartojimo sprendimams galiausiai turi pats vartotojas. Todėl čia galima išskirti darbo ir asmeninio gyvenimo balanso svarbą, jis tiesiogiai paliečia patį vartotoją, taigi ir jo tvarų vartojimą. *Tyrimų krypties naujumas nubrėžia poreikį pirmiausiai išsiaiškinti ir įvertinti, ar darbo ir asmeninio gyvenimo balansas iš tiesų daro įtaką tvariai vartotojų elgsenai asmeniniame gyvenime, kompleksiskai įvertinant patį tvarų vartojimą.*

Todėl galima pagrįstai teigti, jog darbo ir asmeninio gyvenimo tyrimai ir jų įžvalgos darbinio gyvenimo poveikio asmeniniam gyvenimui aspektu naudingi vystant tvaraus vartojimo strategijas.

2. TEORINĖ SAŠAJŲ TARP DARBO IR ASMENINIO GYVENIMO BALANSO IR TVARAUS VARTOJIMO STUDIJA

2.1. Tvaraus vartojimo konceptualioji esmė ir analizės lygmenys

2.1.1. Darnaus vystymosi idėjos raida

Grėsmingas žmonijos vystymosi tempas atkreipia vis didesnę globalios visuomenės dėmesį – tampa akivaizdu, jog žmonių poveikio aplinkai iššūkiai tik didės, jeigu nebus imtasi radikalių pokyčių. Šios problemos – globalinis atšilimas, vandens trūkumas, aplinkos triukšmas, biologinės įvairovės nykimas - kelia grėsmę aplinkos tvarumui (Steg ir Vlek, 2009). Tvarumo koncepcija plačiai naudojama ir vartojama atskleidžiant žmonių galimybių gyvuoti harmonijoje su aplinka prielaidas, sąlygas ir potencialius tolimesnius pokyčius siekiant jei ne pagerinti, tai bent jau išsaugoti dabartinę aplinkos būklę.

Darnaus vystymosi ištakas analizavo Mikalauskiene (2014), išskyrusi tris žmonijos ir gamtinės aplinkos santykių istorinės raidos etapus. Pirmaisiais etapais buvo pastebimas ryškus žmogaus ir gamtos priešpriešos intensyvėjimas, lemiamas didėjančios ekonomikos reikšmės, gamtos išteklių poreikio, moderniojo mokslo vystymosi ir didėjančios globalios gamybos, kaip pagrindinio prioriteto, kadangi tai buvo laikoma raktu į žmonijos gerovę. Vėliau buvo suprasta, jog žmogaus ir gamtos tarpusavio harmonizavimas neišvengiamas, svarbu siekti sumažinti neigiamą ekonominio vystymosi poveikį aplinkai. Tai atsitiko suabejojus, ar iš tiesų vienareikšmiškai žmonija eina visokeriopos pažangos keliu, ar socialinė ir gamtinė aplinka bus nuosekliai tobulinama, o materialinė gerovė, be atodairos eksploatuojant gamtos išteklius, bus pasiekta nekenkiant visuomenei ir ją supančiai aplinkai. Būtent trečiojo etapo metu į aplinkos problemas imta žiūrėti ne kaip į neigiamus pokyčius gamtoje, o kaip į socialines problemas, sukeltas žmonių savo kasdieniniame gyvenime (Mikalauskiene, 2014). Dėl minėtų žmonijos ir gamtinės aplinkos santykių istorinės raidos etapų iškilo ir žmonijos atsakomybės už savo veiksmus vertinimo būtinybė, nes tapo akivaizdu, kad tolesnė nevaldoma technosferos ekspansija gresia visišku gyvybinę veiklą užtikrinančių elementų sunaikinimu (Mikalauskiene, 2014).

Dar XX amžiuje diskutuotos idėjos, jog žmogui neišvengiamai reikia natūralių išteklių, o šie ištekliai turi būti ne tik sparčiai naudojami ir eksploatuojami, bet ir valdomi tam, kad būtų užtikrintas maksimalus ilgalaikis naudojimas. Hopwood, Mellor ir O'Brien (2005) teigia, jog darnaus vystymosi koncepcijos atsiradimą lėmė augantis bendras visuomenės supratimas apie neginčijamą ryšį tarp aplinkosaugos problemų, socialinių ir ekonominių klausimų bei skurdo ir nelygybės, kas lėmė susirūpinimą žmonijos sveika ateitimi. Šis bendras darnaus vystymosi aktualumo suvokimas šiuo metu

skatina tiek plačiosios visuomenės, tiek mokslininkų diskusijas, todėl šios koncepcijos analizė tampa itin reikšminga.

„Tvarumas“, „darnumas“ – tai globalios sąvokos „sustainability“ lietuviškieji atitikmenys, tačiau šiai tarptautinei sąvokai priskiriama tiek apibrėžimų, jog iškyla rizika panirti į beprasmybę, ar netgi tapti madingu posakiu demagogijai (Hanson ir Lake, 2000). Lietuviškieji terminai, „tvarus vystymasis“, „darnus vystymasis“ ir kiti viešojoje erdvėje dažnai vartojami panašūs raktažodžiai traktuojami panašiai dėl sąvokos platumo, tačiau aiškų skirtumą atrasti galima tik labiau įsigilinus į mokslinėje literatūroje išskiriamas sąvokų atsiradimo prielaidas, vartojimo plotmę.

Tvarus vystymasis – tai vystymasis, kuris atitinka dabarties poreikius nepakenkiant ateinančių kartų galimybėms patenkinti savo poreikius (World Commission on Environment and Development (WCED), 1987, cit. iš. Jungtinės Tautos, 1987). Jis sudarytas iš dviejų pagrindinių koncepcijų:

- poreikių koncepcija, ypač esminiai pasaulio vargingiausių žmonių poreikiai, kuriems turėtų būti skiriamas pagrindinis prioritetasis;
- apribojimų idėja, nustatyta technologijų ir socialinės organizacijos, siekiant aplinkos gebėjimo patenkinti dabartinius ir būsimus poreikius (WCED, 1987).

Tvaraus vystymosi koncepcija diskutuojama ne tik globaliniu lygiu, tačiau ir atskirų mokslininkų teorinėse įžvalgose. Čiegis (2003) nurodo, jog visuomenės raidos (plėtros) pasekmių analizėje galima išskirti ekologinį, ekonominį, socialinį metmenis, taip pat ir visuomenės subalansuotos plėtros valdymo metmenis:

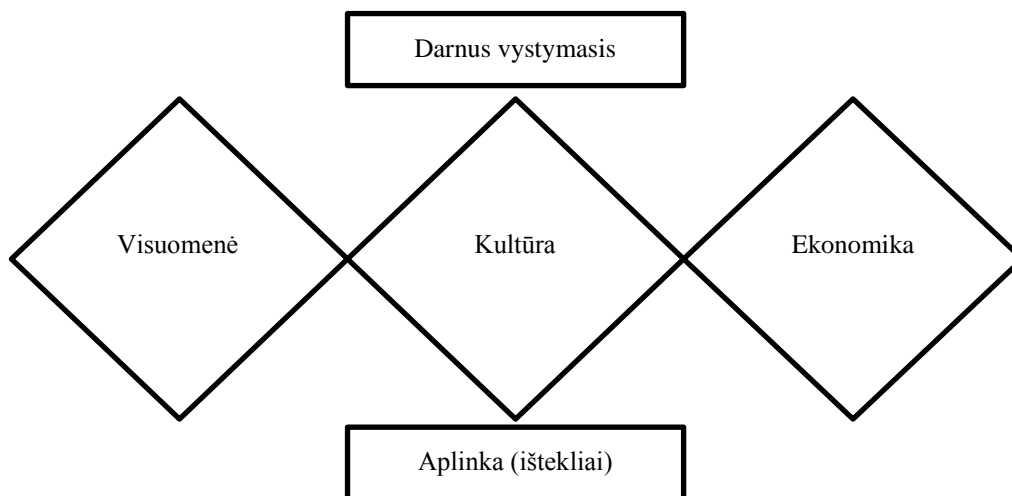
1. ekologinis – užtikrinti aplinkos saugumą;
2. socialinis – stiprinti socialinį darnumą ir teisingumą;
3. ekonominis – patenkinti materialinius poreikius;
4. institucinis – užtikrinti visuomenės dalyvavimą priimant sprendimus.

Taigi, darnaus vystymosi prielaidos aiškinamos per žmonių suvokimą, jog jie atsakingi už aplinkos būklę ir neginčijamą poreikį užtikrinti maksimaliai ilgą gamtinių išteklių naudojimą, bei per iššūkius socialinėje, ekonominėje aplinkos ir valdymo (institucinėje) plotmėse siekiant įgyvendinti norimus pokyčius darnaus vystymosi link. Haughton (1999) pažvelgė į tvarų vystymąsi kitu aspektu ir pateikė apibendrintas darnaus vystymosi idėjas penkiais principais, paremtais teisingumu:

1. ateitis – teisingumas atsižvelgiant į visų kartų poreikius;
2. socialinis teisingumas – teisingumas atsižvelgiant į visų kartų poreikius;
3. tarpvalstybinė atsakomybė – geografinis teisingumas;
4. procedūrinis teisingumas – su žmonėmis elgiamasi atvirai ir teisingai;
5. tarprūšinis teisingumas – biologinės įvairovės svarba.

Šie principai išgrynino darnaus vystymosi idėjas, atskleidė žmonių teisingumo ryšį su aplinka, suteikė galimybę įvertinti skirtingas darnaus vystymosi kryptis. Tačiau vyrauja ir kitas požiūris, jog

darnaus vystymosi koncepcijos pagrindas – konstruktyvi trijų pagrindinių komponentų: aplinkos, ekonomikos ir visuomenės sąveika. Principinė schema, pateikta 1 paveiksle, gerai iliustruoja pačią darnaus vystymosi idėją.

1 pav. Darnaus vystymosi schema (Juknys, 2012)

Iš šios schemos matyti, kad darnaus vystymosi pagrindą sudaro gamtinė aplinka bei jos tiekiami gamtos ištekliai (Juknys, 2012). Tačiau šiame kontekste tampa svarbu ne tik užtikrinti gamtos išteklių išsaugojimą, bet ir harmoningą žmogaus socialinės, ekonominės ir kultūrinės raidos vystymąsi, kas galiausiai užtikrintų siekiamą darnų vystymąsi.

Dažnai tvarus vystymasis tapatinamas su žaliuoju augimu. Tačiau pastaroji sąvoka nėra tvaraus vystymosi pakaitalas. Žaliojo augimas reiškia ekonomikos augimo ir vystymosi skatinimą kartu užtikrinant, kad gamtos turtai ir toliau teiks išteklius ir aplinkosaugos paslaugas, nuo kurių priklauso mūsų gerovė. Kitaip nei tvarus vystymasis, jis suteikia praktišką ir lankstų požiūrį siekiant konkrečiau, išmatuojamo progreso ekonomikos ir aplinkos srityse, visapusiškai atsižvelgiant į socialines ekologiškesnio augimo pasekmes. Žaliojo augimo strategijos daugiausiai dėmesio skiria užtikrinti, kad gamtos turtai galėtų teikti visą savo ekonominį potencialą tvariai. Šis potencialas apima kritinių gyvybės palaikymo paslaugų teikimą – švarų orą ir vandenį, ir biologinę įvairovę, kurios reikia siekiant palaikyti maisto produktų gamybą ir žmonių sveikatą (OECD, 2011).

Tačiau ne tik tvariu būdu kuriama ekonominė gerovė svarbi gamtinių išteklių išsaugojimui ateities kartoms. Be koncepcijos ištakų ir iššūkių, yra skiriamos būdingiausios problemos, lemiamos netvaraus vystymosi. Pastaraisiais dešimtmečiais buvo identifikuota nemažai aplinkos problemų, kurios kelia grėsmę aplinkai ir žmogaus gyvenimui, įskaitant globalinį atšilimą, ozono sluoksnio retėjimą, vandens ir oro taršą, rūšių nykimą, dirbamos žemės eroziją. Viena iš priežasčių, lėmusių šias problemas – natūralių išteklių per didelis vartojimas, ypač industrinėse valstybėse (Tanner ir Kast, 2003). Šių problemų detali charakteristika pateikta 1 lentelėje.

1 lentelė. Pagrindinės tvaraus vystymosi problemos (Spangenberg ir Lorek, 2002)

Problema	Mechanizmas	Varomoji jėga
Klimato kaita	Iškastinio kuro deginimas didina CO ₂ kiekį atmosferoje.	Energijos vartojimas
	Sąvartynai išskiria metano dujas į atmosferą.	Atliekų išmetimas
Rūgštėjimas	Rūgštėjimą sukelia sieros dioksido SO ₂ , amonio NH ₄ ir azoto oksidų NO _x imisijos.	Energijos vartojimas
	NH ₄ didėjimą lemia gyvulininkystės produkcijos ir mėšlo tvarkymas intensyviose žemės ūkio veiklose	Žemės naudojimas
	NO _x (NO ir NO ₂ kyla spontaniškai su kiekvienu aukštos temperatūros energijos išleidimu (deginimas, pramoniniai procesai ir t.t.)).	Energijos vartojimas
Eutrofikacija	Eutrofikaciją sukelia biologinio fosforo ir azoto imisijos ekosistemoms. Šiandien fosfatai daugiausia kyla iš ūkio veiklos, kurioje jie naudojami kaip trąša.	Žemės naudojimas
	Nitratai yra išskiriami per organinį tręšimą intensyvios žemės ūkio veiklose.	Žemės naudojimas
Biologinės įvairovės nykimas	Labiausiai poveikį generuoja intensyvi žemės ūkio ir miškininkystės veikla.	Žemės naudojimas
	Infrastruktūros statybos fragmentacija, ypač kelių transporto.	Žemės naudojimas
	Neplanuotas užsienio rūšių įvedimas, kaip pasaulinės prekybos rezultatas.	Pasaulinė prekyba
Dirvožemio erozija	Dirvožemio eroziją sukelia didėjanti mechanizacija ir vienarūšių augalų auginimo intensyvios žemės ūkio veiklos, kurioms plynai iškertami miškai.	Dirbamos žemės naudojimas
Atliekų problemos	Nuotekos yra pagrindinis Vakarų ekonomikų atliekų šaltinis.	Materialinės atliekos
Sveikatos rizikos	Sveikatai žalą daugiausiai daro toksinų, mutageninių, teratogeninių, kancerogeniškų ar kitaip biologiškai aktyvių medžiagų mažos dozės.	Biologinė veikla
Gamtinių išteklių išsekvojimas	Apima neatsinaujančių išteklių, pavyzdžiui, mineralų ir iškastinio kuro panaudojimą, taip pat atsinaujančių energijos išteklių poreikį, pvz., žuvų išteklių per didelis vartojimas.	Dirbamos žemės naudojimas, Energijos vartojimas, atliekų išmetimas

Bendrai pastebėtina, jog išvardintos problemos daugiausiai lemiamos per didelio vartojimo, atliekų išmetimo (kurį taip pat lemia vartojimo įpročiai). Taigi, sėkmingam tvariam vystymuisi reikalingi skubūs pakeitimai žmogaus elgsenoje ir kultūrinėse praktikose, siekiant sumažinti vartojimą, taip pat švaresnių ir efektyvesnių technologijų plėtra (Tanner ir Kast, 2003). Skatinantys pokyčiai maisto grandinėje, pavyzdžiui, vartojimo pokyčiai, taip pat yra esminiai žingsniai tvaraus vystymosi link. Kai tapo aišku, jog tvarus vartojimas neatsiejamas nuo darnaus vystymosi, Jungtinių Tautų viršūnių susitikime pabrėžta, kad būtina spręsti šiuos tvaraus vartojimo tikslus:

- a) plėtoti informuotumo didinimo programas, ypač jaunimui, pasitelkus švietimą, vartotojų informavimą ir reklamą;
- b) vystyti ir adaptuoti vartotojų informacijos įrankius geresnei namų ūkių elgsenai ir požiūriui (Caeiro ir kt., 2012).

Taigi, tvarus vartojimas yra pagrindinis žingsnis siekiant tvaraus vystymosi. Vidinis ryšys tarp tvaraus vartojimo ir tvaraus vystymosi paradigmos aiškiausiai išsakytas Johaneseburgo darnaus

vystymosi deklaracijoje, kurioje teigiama, kad "skurdo likvidavimas, keičiant vartojimo ir gamybos modelius, ir apsaugant bei valdant gamtos išteklius ekonominei ir socialinei plėtrai yra pagrindiniai tikslai ir esminiai reikalavimai tvariam vystymuisi" (United Nations, 2002). Atsižvelgiant į reikšmingą tvaraus vartojimo vaidmenį darniam vystymuisi bei būtinybę plėtoti darnesnius namų ūkių vartojimo modelius, toliau yra nagrinėjama tvaraus vartojimo koncepcija.

2.1.2. Tvaraus vartojimo koncepcija

Darnaus vystymosi perspektyvoms didžiulę reikšmę turi produktų ir paslaugų vartojimo tendencijos globaliu mastu. Perteklinis vartojimas, ypač industrinėse valstybėse, įvardijamas kaip pagrindinė aplinkos degradacijos priežastis (Tanner ir Kast, 2003). Žmonės jau dabar suvartoja 30 % daugiau išteklių kiekvienais metais, negu planeta gali regeneruoti (Kostadinova, 2016).

Nagrinėjant tvaraus vartojimo sampratą pastebėtina, jog sąvokos diskusijų pradžia skaičiuojama jau nuo 19 amžiaus. 1994 m. Norvegijoje, Oslo simpoziume tvarus vartojimas buvo apibūdintas kaip „produktų ir paslaugų vartojimas, kuris patenkina pagrindinius žmonių poreikius ir suteikia geresnę gyvenimo kokybę, kartu sumažinant natūralių gamtos išteklių vartojimą, toksinių medžiagų išskyrimą į aplinką per viską gyvavimo ciklą, nepakenkiant ateities kartų poreikių patenkinimo galimybėms“ (UNEP, 2010). Kituose šaltiniuose tvarus vartojimas gali būti apibrėžiamas ir kaip „sąžiningas, žaliasis, atsakingas, racionalus, etiškas“ vartojimas, su išteklių išsaugojimu susijęs vartojimas, o vienas iš svarbiausių tokio vartojimo tikslų – atsieti ekonominį augimą ir aplinkos degradaciją keliant išteklių naudojimo gamyboje, paskirstyme ir naudojime efektyvumą, tuo pačiu išlaikant tausojantį energijos ir taršos intensyvumą (UNEP, 2012). Nepaisant plataus tvaraus vartojimo sąvokos aiškinimo ir interpretavimo tiek moksliniame, tiek visuomeniniame lygmenyse, dauguma jų akcentuoja žmonių poreikių tenkinimą vartojant išteklius taip, kad būtų išsaugoma esama aplinkos būseną ateities kartoms. Iš esmės tvarus vartojimas – tai tinkamo balanso tarp žmonių poreikių ir turimų išteklių radimas. Nors vartojimo poreikiai yra labai dideli tam tikrose pasaulio dalyse, pagrindiniai didelės žmonijos dalies poreikiai nėra tenkinami. Tai pasireiškia kaip netvari gyvensena tarp turtingesnių segmentų, kuri sukelia didžiulį stresą aplinkai. 2 lentelėje apibendrinti atliktos tvaraus vartojimo sąvokų studijos rezultatai.

2 lentelė. Tvaraus vartojimo sąvokos apibrėžimai mokslinėje literatūroje (sudaryta autorės)

Autorius	Metai	Sąvokos apibrėžimas
Oslo simpoziumas	1994	Tai gaminių ir paslaugų, susijusių su pagrindiniais poreikiais ir pagerinančių gyvenimo kokybę, vartojimas, kuo racionaliau naudojant natūralias žaliavas ir mažiau naudojant toksines medžiagas.
PACITA	2015	Tai naudojimas paslaugomis ir produktais, skirtais patenkinti pagrindinius poreikius ir kuriančiais geresnę gyvenimo kokybę, kartu siekiant sumažinti natūralių išteklių ir toksinių medžiagų naudojimą bei atliekų ir teršalų

		išmetimą viso produkto ar paslaugos gyvavimo ciklo metu, nepakenkiant ateities kartų poreikių patenkinimui.
Fontenelle	2010	Tvarus vartojimas – siekis garantuoti, jog ištekliai neišnyks.
Cherrier	2009	Savanoriškas paprastumas ar nevartojimas.
Young ir kt.	2010	"Žaliųjų" ar energiją taupančių produktų naudojimas.
Varul	2009	Sąžiningos prekybos („Fair-trade“) produktų vartojimas.

Taigi, tvaraus vartojimo sąvoka atskleidžia sąsajas tarp vartotojų, t.y. visuomenės ir jos suvartojamų produktų ar paslaugų poveikio aplinkai. Ypatingas dėmesys skiriamas maisto produktų pakuočių mažinimui, plastikinių maišelių pakeitimui ekologiškesnėmis pakuotėmis, viešojo transporto naudojimui vietoje asmeninių automobilių, taip mažinant aplinkos taršą ir kitoms priemonėms, mažinančios neigiamą vartojimo poveikį aplinkai.

Holt (2012) išskyrė etinių vertybių ir rinkos konstrukcijos paradigmas, kuriomis aiškino tvarų vartojimą. Tvarus vartojimas, aiškinamas etinių vertybių paradigma, remiasi šiomis prielaidomis:

1. Netvarų vartojimą sukelia dalis mūsų, kaip vartotojų, pasirinkimų. Šie pasirinkimai ar sprendimai turi didžiulę įtaką aplinkai. Koncentruojamasi ne į technologinių ar ekonominių struktūrų, o į vartotojo veiksmų poveikį tvariam vartojimui.
2. Vartotojų pasirinkimai yra formuojami vartotojiškumo, kuris yra suprantamas kaip vertybių rinkinys, orientuojantis mūsų gyvenimus aplink vartojimą. Nepriklausomai nuo priežasčių, Vakarų šalys, o ypač vidurinioji klasė, yra laikomos nepasotinamomis vartotojiškumo klausimu.
3. Individai palaiko abstrakčias vertybes, kurios įkūnija vartotojiškumą – materializmą, savininkišką individualizmą, ar net narcisizmą, kas lemia netvarų vartojimą.
4. Norint pasiekti tvaraus vartojimo reikia minėtų vertybių transformavimo. Tvaraus vartojimo šaltiniai plačiai varijuoja: nuo religinių tradicijų, radikalių ekologinių tyrimų, laimės studijų iki priešindustrinių visuomenės vertybių. Transformacija gali būti vykdoma „iš viršaus į apačią“ būdu – mokantis apie vartotojiškumo vertybių problemas ir tvarių vertybių privalumus, arba „iš apačios į viršų“ – tvarios vertybės tampa ryškesnės ir patrauklesnės per tvaraus vartojimo praktikavimą vienoje sferoje, toliau bandant skatinti kitose. Kai kurios tvaraus vartojimo iniciatyvos siekia visiškos visuomenės transformacijos atsitraukiant nuo vartotojiškumo link visuomenės, grindžiamos tvariomis vertybėmis (kitai vadinama etinė transformacija) (Holt, 2012).

Etinis požiūris į tvarumą grindžiamas ir utilitarine filosofija. Kuomet visos suinteresuotosios šalys įvertina ir priima tvarios elgsenos pasekmes (kad elgsenos poveikis yra teigiamas ir priimtinas aplinkai, suteikiantis galimybių ateities kartoms), tuomet tai vertinama kaip etiška elgsena (Aras ir Crowther, 2009).

Tvarus vartojimas, aiškinamas rinkos konstrukcijos vertybių paradigma, remiasi vartojimo modeliais, kurie yra rinkų vystymosi pagrindas. Siūloma atsisakyti etinių vertybių svarbos minties,

kuri teigia, kad vartojimas gali būti traktuojamas kaip savarankiškas veiksmų rinkinys, struktūruotas pagrindinių etikos sistemų. Tvarus vartojimas šiuo atveju vertinamas kaip sudėtinis rinkos konstrukcijos aspektas. Be to, pagal šią paradigmą galima daryti išvadą, kad konkrečiose rinkose pasireiškia skirtingos tvarumo išraiškos, nemandant apibendrinti vartotojų visuomenės kaip visumos. Tačiau nepaisant šių dviejų paradigms skirtumų, Holt'as išskiria bendrą poreikį vartotojų elgsenos pokyčiams ir transformacijai tvarumo link.

Dalal-Clayton ir Bass (2002) įvardija svarbiausius iššūkius, siekiant vartojimo modelių pokyčių - tai ekonominiai skirtumai ir politinis nestabilumas, didelis skurdas, prasta mityba, ligos, atskirtis, populiacijos augimas, vartojimas, globalinis energijos naudojimas, klimato pokyčiai, natūralių gamtos išteklių mažėjimas, tarša, didėjantis vandens trūkumas. Vartojimo poveikio tyrimai atskleidžia svarbiausias prekių ir paslaugų kategorijas, lemiančias neigiamą poveikį aplinkai. Tiriant Europos populiaciją nustatytos didžiausią poveikį aplinkai per visą būvio ciklą darančios vartojimo kategorijos yra maistas, privatus transportas, būstas. Bendrai šioms vartojimo sritims tenka 70-80 % poveikio aplinkai. PACITA (2015) išskiriamos šios pagrindinės sritys, su kuriomis siejamas vartojimas ir jo poveikis aplinkai:

- maistas ir gėrimai;
- būstas (įskaitant šildymą, karštą vandenį, elektrinius prietaisus, statybos darbus);
- asmeninis mobilumas;
- turizmas.

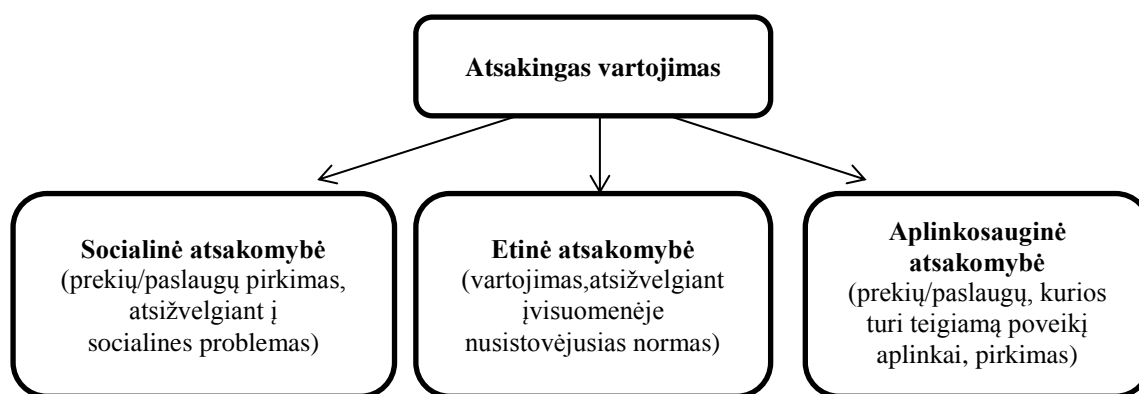
Pavyzdžiui, maisto ir gėrimų sritis daugiausiai apima ekologiškų produktų vartojimą ir gamybą. Žaliųjų produktų (maisto ir gėrimų srityje) vartojimas apibūdinamas kaip ekologiškai išauginto maisto palaikymas, akcentuojamas ir jų gamybai sunaudojamų dujų emisijų, transportavimo, pakavimo procesas (Tanner and Kast, 2003). Pabrėžiama ir sąžiningos prekybos (Fair trade) būdu pagamintų ir pateiktų vartotojams produktų svarba. Žalieji produktai – išauginami vietinėje rinkoje, o ne importuojami, užauginami organiška, yra sezoniški ir šviežūs, o ne šaldyti, neįpakuoti, bei palaiko sąžiningą prekybą (Tanner and Kast, 2003). Tokių produktų vartojimas laikomas viena iš svarbiausių tvaraus vartojimo išraiškų.

Minėtos vartojimo sritys itin reikšmingos tiek išteklių naudojimo, tiek poveikio aplinkos degradacijai aspektais, todėl svarbu riboti vartojimo jose augimą, tuo pačiu skatinant socialiai atsakingą vartojimą. Mokslininkų tarpe ši sąvoka apibūdinama kaip prekių ir paslaugų, kurios turi teigiamą (arba mažiau neigiamą) poveikį aplinkai pirkimą ir/arba šių produktų ar paslaugų pirkimą siekiant išreikšti socialines ir aplinkos apsaugos problemas (Gonzalez, Korchia, Menuet ir Urbain, 2009). Kiti autoriai teigia, kad vartotojas – socialiai sąžiningas, jei vertina savo asmeninio vartojimo visuomenines pasekmes arba siekia socialinių pokyčių naudodamasis savo kaip pirkėjo galia (Vilkė, 2012, cit. iš Websteris, 1975). Pavyzdžiui, vietoje įprastų kaitinamųjų lempučių perkant elektros energiją tausojančias lemputes mažinama

kaitinamųjų ir didinama energiją tausojančių lempučių paklausa, taip duodant gamintojui įspėjimą, kad atėjo metas keistis. Vilkė (2012) nurodo, jog atsakingu vartotoju galime vadinti asmenį, kuris įsigyja tokias prekes ar naudojami tokiais paslaugomis, kurių gamintojas ar teikėjas tausoja aplinką arba stengiasi mažinti savo veiklos padarinių neigiamą poveikį aplinkai ir/ar prisideda prie teigiamų socialinių pokyčių įgyvendinimo. Mokslinėje literatūroje socialiai atsakingas vartojimas siejamas su:

- įmonės elgesiu (atsisakymas pirkti iš įmonių, kurių elgesys laikomas neatsakingu);
- pirkimu dėl tam tikros priežasties (produktai, kurių kainos dalis teks geram tikslui);
- noru padėti smulkiajam verslui (padėti mažų parduotuvių savininkams išgyventi, mažiau perkant didžiuosiuose prekybos centruose);
- požiūriu į produktų kilmės šalį (pirmenybės teikimas produktams iš savo šalies);
- vartojimo mažinimu (vartotojas vengia „suvartoti per daug“) (Juščius ir Maliauskaitė, 2015, cit. iš Gonzalez ir kt., 2009).

Juščius ir Maliauskaitė (2015) išskiria tris pagrindinius atsakingo vartojimo aspektus. Jie pateikiami 2 paveiksle.

2 pav. Atsakingo vartojimo aspektai (Juščius ir Maliauskaitė, 2015)

Autorių mokslinėje diskusijoje atskleidžiama, jog keisti vartojimo įpročius skatina naujienos, priverčiančios susimąstyti apie socialines problemas, informacijos ieškojimas, vartotojo supratimas, kad kiekvienas jo pirkinys reikšmingas siekiant išspręsti tam tikrą socialinę ar aplinkosauginę problemą (Juščius ir Maliauskaitė, 2015). Pastebėtina, jog tiek ankstesni, tiek šis pateikiamas modelis atskleidžia socialinių problemų sprendimo, teigiamo poveikio aplinkai galimybes vartojant atsakingai, kartu atsižvelgiant ir į savo, kaip vartotojų, veiksmų moralę, t.y. etinę atsakomybę. Dar tiksliau socialiai atsakingo vartojimo prasmę pateikia Vilkė (2012), pažvelgianti ne tik į teorines atsakingo vartojimo tendencijas, bet ir pateikianti susitemintus trijų šalių – JAV, Prancūzijos ir Jungtinės Karalystės vartotojų atsakingumo vertinimo kriterijus. Pastarieji atvaizduoti 3 lentelėje.

3 lentelė. Atsakingo vartojimo kriterijai JAV, Prancūzijoje ir Jungtinėje Karalystėje (Vilkė, 2012)

Atsakingo vartojimo vertinimo kriterijai		
Socialiai atsakingas įsigijimo ir atliekų išmetimo skalė (JAV)	Socialiai atsakingo vartojimo skalė (Prancūzija)	Gero gamintojo atsakingo vartotojo elgsena (Jungtinė Karalystė)
<ul style="list-style-type: none"> • Atsakingas pardavimas ir įsigijimas, paremtas įmonės socialiai atsakinga veikla (ISA); • Atliekų rūšiavimas ir perdirbimas (grąžinimas į vartojimo grandinę); • Produktų vartojimo mažinimas, atsižvelgiant į jų (ar jų atliekų) poveikį aplinkai. 	<ul style="list-style-type: none"> • Įmonių socialinės atsakomybės veikla (ISA); • Prerogatyva vietinės gamybos produktams; • Apsipirkimas vietos ar smulkaus verslo prekybos objektuose; • Labdaros produktų įsigijimas; • Vartojimo mažinimas. 	<ul style="list-style-type: none"> • Atliekų perdirbimas; • Apsipirkimas vietos prekybos objektuose (vietinės produkcijos vartojimas); • Labdarai skirti pinigai (individualių asmenų); • Etikečių ant maisto produktų žvalgymas; • Produktų su sąžiningos prekybos ženklu „FairTrade“ rinkimasis; • Ekologiškų produktų vartojimas; • Savanorystė; • Informacijos apie įmonę (ISA veiklos) įvertinimas prieš renkantis atitinkamą prekę ar produktą.

Visose nagrinėtose šalyse pastebimas įmonės socialinės atsakomybės (ISA) kriterijus, Prancūzijoje ir Jungtinėje Karalystėje akcentuojama labdara, vietinės produkcijos vartojimas, smulkaus verslo skatinimas. Akvaizdu, jog socialiai atsakingo vartojimo pagrindas yra labiau pagrįstas socialiai sąmoninga elgsena siekiant naudos tiek vartotojui, tiek visuomenei, mažiau dėmesio skiriama vartojimo mažinimui.

Daugumoje Europos valstybių diskusijos tvaraus vartojimo kontekste daugiausiai pasireiškia individualistinėje elgsenos pokyčių perspektyvoje. Tačiau egzistuoja nuomonė, jog susiduriant su minėtomis visuomenės problemomis, sprendimai gali būti pasiekti tik per suderintus daugumos veiksmus (Leary ir kt., 2014). Todėl vis reikšmingesniu tampa novatoriškų tvaraus vartojimo strategijų ir aplinkos tyrimų valdymas platesniame kontekste, kai suvokimas, normos ir asmeniniai aplinkos pokyčių sprendimai gali būti lemiami vyriausybės ar organizacijos, skatinant išipareigojimus įsteigiant, pavyzdžiui, tvaraus vartojimo politikas. Spaargaren (2011) pateikia dvi dominuojančias paradigmas analizuojant aplinkos ir klimato pokyčių valdymą – individualistinę ir sisteminę, jų pagrindiniai teiginiai apibūdinti 4 lentelėje.

4 lentelė. Dvi aplinkos pokyčių valdymo paradigmos (Spaargaren, 2011)

Individualistinė paradigma	Sisteminė paradigma
Individai ir jų požiūriai yra esminiai analizės ir politikos vienetai; Individų elgsenos pokyčiai yra lemiantys veiksniai aplinkos pokyčiams; Individų pasirinkimai yra pagrindiniai intervencijos tikslai (mikro lygyje);	Gamintojai ir jų strategijos yra pagrindiniai analizės ir politikos vienetai; Technologinės produkcijos inovacijos yra lemiantys pokyčius veiksniai; Socialinės-techninės sistemos yra pagrindiniai intervencijos tikslai (makro lygyje);

Pagrindinės politikos priemonės ir metodai: socialinės priemonės (įtikinimas per informacijos pateikimą).	Technologijos ir rinkos nustato ekologiškų produktų ir idėjų likimą; Pagrindiniai politikos instrumentai ir metodai: tiesioginio reguliavimo naudojimas orientuojant tiekėjus (įstatymais, rinka grindžiamomis priemonėmis).
---	--

Pateiktos paradigmos atskleidžia skirtingas aplinkos pokyčių teorines prielaidas. Individualistinė paradigma atskleidžia individo svarbą pokyčių kontekste, o sisteminė paradigma – platesnių sąveikos tinklų, kurie tarnauja kaip sistemos, įtaką individų pasirinkimams ir elgsenai. Pastarosios paradigmos pagrindu nagrinėjamos visuomenės, kaip sistemos, poveikio galimybes formuojant aktyvią politiką, bei organizacijos, turinčios galią daryti poveikį tiek platesniam vartotojų tvarios elgsenos suvokimui, skatinimui, tiek rodyti pavyzdį darbuotojams įvairiomis iniciatyvomis. Didelis skaičius studijų nurodo, jog asmeniniai faktoriai yra būtini skatinant elgsenos pokyčius, kitos savo ruožtu siūlo, jog kontekstiniai socialinės, ekonominės ir fizinės aplinkos veiksniai taip pat svarbūs ir gali palaikyti aplinkai palankių požiūrių perkėlimą į veiksmus (Tanner ir Kast, 2003). Pavyzdžiui, energijos sunaudojimo tyrimai rodo, kad socialinės struktūros, etninės priklausomybės ir namų ūkių technologijos turi atitinkamą poveikį namų ūkio energijos vartojimui. Dar 1990-aisiais metais teigta, jog vienas iš svarbiausių žaliojo vartotojiškumo faktorių – aplinkosaugos šalininkų ir pramonės darbas kartu (Prothero, 1990). Čia svarbų darbą atlieka aplinkosaugos konsultavimo tarnybos, skatinančios įmones ne tik gaminti ekologiškus produktus, bet ir pačius gamybos procesus pritaikyti palankesniais aplinkai. Taigi, aplinkos ir klimato pokyčių valdymas daugiausiai orientuojasi į tvarių iniciatyvų skatinimą.

Mokslinės literatūros analizė leidžia įvardinti tvarų vartojimą kaip plačią sąvoką, vienu metu apimančią daug aspektų, tokių kaip vartotojų poreikių patenkinimą, gyvenimo kokybės gerinimą, išteklių naudojimo efektyvumą, atsinaujinančių energijos šaltinių naudojimą. Siekiant geresnės aplinkos kokybės, kertiniais uždaviniais tampa efektyvesnių ir mažiau aplinką teršiančių produktų ir paslaugų vartojimo skatinimas, vartojimo modelių pokyčių maisto ir gėrimų, būsto, asmeninio mobilumo bei turizmo srityse siekimas. Kaip ir darnaus vystymosi koncepcija, tvarus vartojimas įtraukia ir socialinį aspektą, nes žmogus, būdamas sąmoningas, sugeba įvertinti savo asmeninio vartojimo visuomenines pasekmes bei siekia socialinių pokyčių per savo individualią elgseną. Individualistinė aplinkos pokyčių paradigma atskleidžia individų svarbą siekiant aplinkos pokyčių. Todėl siekiant giliau suprasti tvarų vartojimą, vertėtų plačiau aptarti, kokį vaidmenį šiame kontekste vaidina pats vartotojas.

2.1.3. „Žaliojo“ vartotojo samprata

Tvaraus vartojimo problema apima kasdienės žmogaus elgsenos, moralinės atsakomybės ir žmogaus prigimties ryšį (Kostadinova, 2016). Dabartiniai žmonės vis geriau supranta, jog

nestabdomas vartojimo didėjimas turi baigtis, o kiekvieno visuomenės nario individuali elgsena turi tiesioginę įtaką mus supančiai aplinkai bei ateities kartoms. Didėjantis aplinkos problemų suvokimas atsispindi ir padidėjusioje aplinkai palankių produktų paklausoje. Investavimas į tvarumą jau nėra tik efektyvumo gamyboje siekimas ar teisinių reikalavimų laikymasis, tai - vartotojų tvarių produktų ir paklausos paklausos patenkinimas (Kostadinova, 2016). Siekiant suprasti tvaraus vartojimo iššūkius, kritinę reikšmę turi aplinkai draugiškos elgsenos varomųjų veiksnių ir problemų suvokimas, todėl naudinga išnagrinėti „žaliojo vartotojo“ sampratą ir atskleisti būdingus bruožus.

Abi sąvokos - „žalioji vartotojo elgsena“ bei „tvari vartotojo elgsena“ yra naudojamos kaip sinonimai, vienodai reprezentuoja aplinkai palankią vartotojų elgseną, bei neturi aiškių konceptualių skirtumų, todėl analizuojant tiek mokslinę, tiek bendrąją literatūrą gali būti traktuojamos vienodai (Kostadinova, 2016). Vis tik analizuojant vartotojų elgseną „žalioji“ labiau nurodo į individualius produktų pasirinkimus ir praktikas siekiant sumažinti neigiamą žmogaus elgsenos poveikį aplinkai, o „tvarus“ atskleidžia fundamentalų vartotojiškumo paradigmos poslinkį į labiau subalansuotą ryšį tarp aplinkos ir nešališką išteklių paskirstymą (Kostadinova, 2016).

Sąvokų „žalioji vartojimas“ bei „žalioji vartotojas“ naudojimas neišvengiamai reikalauja apibrėžti ir „žaliojo produkto“ sampratą. Literatūroje ši sąvoka apibrėžiama kaip „produktas, kurio dizainas ir/arba atributai (ir/arba produkcija ir/arba strategija) naudoja perdirbamus (atsinaujinančius/nekenksmingus/biologiškai skaidomus) išteklius ir kuris gerina poveikį aplinkai ir mažina toksinę žalą aplinkai per savo gyvavimo ciklą“ (Durif, Boivin ir Julien, 2010). Pastarasis apibrėžimas buvo sudarytas po 35 akademinė žaliojo produkto apibrėžimų analizės ir kodifikavimo, todėl gali būti laikomas pakankamai tiksliai atspindinčiu šią sąvoką.

Žaliojo vartotojiškumo tyrimai analizavo ryšį tarp vartotojų elgsenos ir jų požiūrių ir motyvų bei ieškojo žaliojo vartotojo „profilio“ (Mainieri, Barnett, Valdero, Unipan ir Oskamp, 1997; Ebreo, Hershey ir Vininig, 1999; Roberts, 1996, cit. iš Tanner ir Kast, 2003). Konkretūs kintamieji, kurie turi vienareikšmišką atitinkamą poveikį aplinkai, suskirstyti į keturias kategorijas:

1. specifinių požiūrių priemonės. Tyrimai atskleidžia, jog konkretūs požiūriai (sprendimai apie produktus ar elgsenas), o ne bendras susirūpinimas aplinka numato aplinkai palankų vartotojo elgesį.

2. suvokiamos kliūtys. Roberts (1996, cit. iš Tanner and Kast, 2003) siūlo, jog siekiant motyvuoti elgsenos pokyčius, vartotojai turi būti tikri, jog jų elgsena darys įtaką aplinkai ar bus efektyvi kovojant su aplinkos degradacija.

3. žinios. Žinios apie aplinką teigiamai susijusios su aplinkai palankia elgsena. Skiriamos faktinės žinios, kurios suteikia informacijos apie tai, kokios yra aplinkai žalingos elgsenos pasekmės, pvz. kas yra šiltnamio efektas. Į veiksmą orientuotos žinios suteikia informacijos apie galimus veiksmus, pavyzdžiui – kurie mūsų veiksmai sukelia šiltnamio efektą? Ir būtent pastarosios žinios labiau teigiamai veikia į aplinką orientuotą elgseną.

4. asmeninės normos. Moralinis pareigos jausmas – galingas aplinkai palankios elgsenos motyvatorius. Laipsnis, kuriuo žmonės jaučia pareigą rūšiuoti yra susijęs su išteklių saugojimu susijusiais produkto atributais (Tanner and Kast, 2003).

Be to, aplinkai palankus elgesys yra tam tikrų socialinių ir moralinių asmenų vertybių funkcija (Kostadinova, 2016). Pažiūros, nuostatos nulemia vartotojų elgesį, ir tie vartotojai, kurie supranta aplinkosaugos svarbą, turėtų pirkti žaliuosius produktus, tokiu būdu prisidedami prie aplinkos tausojimo (Lynikaitė ir Liesionis, 2010). Stern (2000, cit. iš Kostadinova, 2016) išvystė Požiūrio-Elgsenos-Konteksto modelį, kur aplinkai palanki / nepalanki elgsena yra asmeninio požiūrio ir kontekstinių veiksnių produktas. Šie kontekstiniai veiksniai veikia požiūrio-elgsenos asociacijas, kurios yra stipriausios, kai veiksniai yra neutralūs ir artimos nuliui, kai kontekstinės jėgos yra stipriai pozityvios ar negatyvios (Stern, 2000, cit. iš Kostadinova, 2016). Kontekstualiais veiksniais įvardinami institucinė aplinka, finansiniai suvaržymai ir socialinė įtaka. Kostadinova (2016) aplinkai palankius veiksnius suskirstė į individualius ir situacinius / susijusius su kontekstu. Individualūs veiksniai apima požiūrius, vertybes, demografines charakteristikas ir kitus kintamuosius, kurie veikia vartotojo sprendimo priėmimą ir elgseną. Kontekstiniai / situaciniai veiksniai siejasi su išorinėmis jėgomis, kurios gali lemti tvarų vartojimą pozityviai arba negatyviai.

1. Individualūs veiksniai. Vienas iš svarbiausiųjų veiksnių – vartotojo *susirūpinimas aplinkosauga*. Tai asmens vertinimas ar požiūris į faktus, savo elgesį ar kitų žmonių elgesį, kurie turi poveikį aplinkai (Ajzen, 1989, cit. iš Kostadinova, 2016). Kai kurie tyrimai siūlo, jog susirūpinimo stiprumas gali būti faktorius numatyti aplinkai palankią elgseną, tokią kaip šiukšlių rūšiavimas (Simmons ir Widman, 1990, cit. iš Kostadinova, 2016). *Žinios* taip pat vertinamos kaip svarbus tvarios elgsenos skatinimo veiksnys, manoma, jog vartotojai, kurie turi daugiau žinių apie aplinkos problemas, bus labiau motyvuoti praktikuoti žaliąjį vartojimo elgesį (Peattie, 2010, cit. iš Kostadinova, 2016). *Suvokiamas vartotojo efektyvumas* taip pat plačiai tiriamas kintamasis, veikiantis vartotojo požiūrius, subjektyvias normas ir suvokiamą elgsenos kontrolę, kuri vėliau apsprendžia vartotojo pirkimo ketinimus (Kang ir kt., 2013, cit. iš Kostadinova, 2016). Kitas veiksnys – *aplinkos suvokimas* – tai aplinkosauginių problemų žinojimo funkcija, aplinkosauginių sprendimų žinios, žaliųjų produktų teigiamo poveikio aplinkai žinios (Boztepe, 2012, cit. iš Kostadinova, 2016). Didelis tyrimų blokas buvo sutelktas į *vertybių* įtaką aplinkai palankiai elgsenai. Tvaraus vartojimo modeliai yra lemiami individualių vertybių prioritetų, pavyzdžiui, altruistiški ir socialūs žmonės labiau linkę įsitraukti į tvarų vartojimą.

2. Kontekstualūs/situaciniai veiksniai. Dažnai pastarieji veiksniai suvokiami kaip sąlygos vartotojams lengviau ar sunkiau įsigyti žaliųjų produktų. Priėjimas prie rūšiavimo infrastruktūros, viešojo transporto kokybė, prieiga prie efektyviai energiją naudojančių technologijų ir t.t. gali paskatinti arba neskatinti tokios elgsenos. Pavyzdžiui, žaliųjų produktų ir paslaugų pasirinkimo ir

prieinamumo galimybės prekybos centruose taip pat vertinamos kaip barjeras įsigyti tokių prekių. Dažnai ir tokių produktų *kokybė* būna prastesnė, o *kaina* – didesnė, o tai taip pat lemia vienokį ar kitokį elgesį. *Ekologiškumą patvirtinančios etiketės* užtikrina vartotojus, jog produktai pagaminti saugiai ir nežalingai aplinkai, o jų įsigijimas prisideda sprendžiant aplinkosaugines problemas (Kostadinova, 2016). Svarbus ir *institucinis kontekstas* - galiojantys teisės aktai, reglamentai ir standartai. Vyriausybės vaidina kritinę rolę skatinant tvarų vartojimą, kadangi jų iniciatyvos nustato, kurios elgsenos visuomenėje bus skatinamos, o kurios – ne. *Ekonominės sąlygos* taip pat gali lemti tvarią vartotojų elgseną ir žaliųjų produktų paklausą. Labiausiai ekonomine situacija susirūpinę vartotojai yra labiausiai linkę į susirūpinimą aplinka ir aktyviausi tvarioje elgsenoje (Kostadinova, 2016).

Minėtas požiūris į elgseną per lemiančius veiksnius iš esmės panašus ir kituose su žaliųjų vartotojų elgsena susijusiuose tyrimuose. Nemažai autorių tyrė ir išskyrė veiksnius, lemiančius aplinkai palankių prekių ar paslaugų pasirinkimą, bendrą individų ekologinį sąmoningumą (Liobikienė, 2013; Stankevičienė, 2005; Liesionis ir Lynikaitė, 2010; Dagiliūtė ir Paulauskaitė, 2013; Welsch ir Kuhling, 2009; Balžekienė ir Telešienė, 2011; Gerbens-Leenes ir kt., 2010). Šie veiksniai įvairiose situacijose skatina arba neskatina vartotojo tvariai vartoti. Verta paminėti, jog ne tik vartojimas, tačiau ir nevartojimas laikomas žaliojo vartotojo bruožu. Tvarų vartojimą analizuojanti mokslinė literatūra pabrėžia vartotojo elgsenos, jo pasirinkimų svarbą, taigi sąmoningas aplinkai nepalankių produktų nevartojimas vertinamas kaip aplinkai palankus elgesys. Tokia elgsena aiškinama kaip asmeninis indėlis sprendžiant aplinkosaugos problemas bei protestas prieš kitus neatsaunius vartotojus, siekiant parodyti pavyzdį (Cherrier, Black ir Lee, 2011).

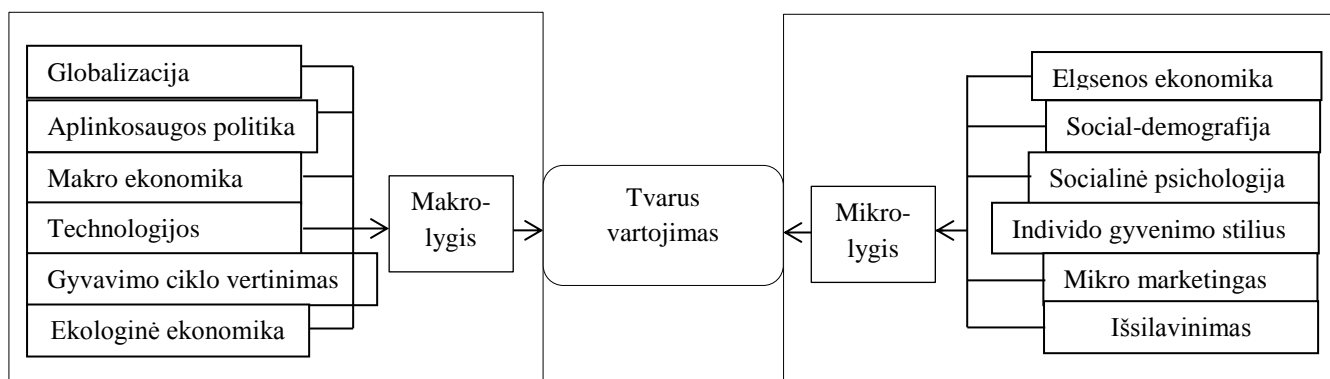
Žalieji produktai dažnai yra brangesni, prastesnės kokybės ir nepasiekiami visose parduotuvėse – kaina, suvokiama kokybė ir per mažas pasitikėjimas gamintojų pateikiama informacija etiketėse lemia ne visuomet tvarius pirkimo sprendimus (Kostadinova, 2016). Panašaus rakurso tyrimą atliko ir Jensen (2008), kuri bandė atrasti ryšį tarp žaliojo vartojimo gyvenimo stiliaus ir tiesiog taupymo ekonominiais tikslais. Atskleista, jog dėl skirtingų gyvenimo stilių žmonių vertybinės nuostatos, socialinės normos, požiūris į gyvenimą, gamtą, pasekmių už savo elgseną suvokimas bei atsakomybės prisiėmimas skiriasi, todėl svarbu įvertinti ir požiūrius, vertybes vertinant tvaraus vartojimo rakursą vartotojų tarpe. Išsaugotas elektros kilovatas nedžiovinant drabužių džiovyklėje gali reikšti tiek norą sutaupyti pinigus, tiek kilovatvalandę, išgelbėtą dėl aplinkosaugos priežasčių. Ši problema reikalauja daugiau tyrimų, siekiant suprasti kas labiausiai lemia įsitraukimą į tvarų vartojimą - ar tinkamų požiūrių skatinimas arba privertimas juos daryti teisingus aplinkai veiksmus bei siekiant sukurti strategijas, kaip pakeisti elgseną į labiau tvariai-orientuotą.

Taigi, „žalioji vartotojas“ priima konkrečius tvaraus vartojimo sprendimus, yra įsitikinęs, jog jo elgsena darys teigiamą įtaką aplinkai, yra sąmoningas ir apsišvietęs, nes turi žinių apie vartojimo žalą

aplinkai, bei jaučia moralinę pareigą elgtis atsakingai. Tačiau nepaisant augančio suvokimo apie ekologines problemas, žalieji vartotojai vis dar reprezentuoja tik nedidelę dalį visuomenės, ko priežastis iš dalies yra mažas palankumas žaliesiems produktams (Kostadinova, 2016). Siekiant įvertinti, kas lemia tokią tendenciją svarbu išsiaiškinti, kokias konkrečiai veiklas, elgsenas, įpročius ar vartojimo modelius turi praktikuoti vartotojas, siekiantis vartoti tvariai.

2.1.4. Tvaraus vartojimo analizės lygmenys

Tvaraus vartojimo konceptualizacija kelia mokslininkų susidomėjimą, kokiais būdais inividai kasdieniniame gyvenime tampa įsitraukę į klimato kaitos, vandens stokos, biologinės įvairovės, išteklių tausojimo ir atsinaujinančių energijos šaltinių naudojimo problematiką, kaip eiliniai žmonės sprendžia aplinkosaugos klausimus ir kokiais būdais jie suvokia, supranta, vertina ir valdo ryšius tarp asmens gyvenimo būdo ir įprastų vartojimo praktikų iš vienos pusės ir globalios aplinkos kaitos - iš kitos (Spaargaren, 2011). Moksliniuose ir visuomeniniuose debatuose, nagrinėjančiuose tvarų vartojimą, galima išskirti du didelius naudojamus požiūrius: makro-lygio požiūrius/perspektyvas ir mikro-lygio požiūrius/perspektyvas. Zhang (2014) susitemino šiuos požiūrius, įtraukdamas visus kiekvieną iš perspektyvų apimančius veiksnius. 3 paveiksle pateikiama detalizuojanti minėtų požiūrių schema.

3 pav. Tvaraus vartojimo makro ir mikro perspektyvos (Zhang, 2014)

Kaip ir Spaargaren (2011), Zhang išskiria globalesnį ir individualistinį požiūrius, tačiau kiekvienu atskiro atliekamo tyrimo ar tiriamo klausimo atveju turėtų būti pasirenkama, kurios perspektyvos taikymas būtų tikslingesnis konkrečiam atvejui (Zhang, 2014).

Žvelgiant iš platesnės perspektyvos, motyvacijos bei skatinimo tarp vartotojų kūrimas tampa vienu iš esminių bet kokios programos aspektų, nes šiuolaikiniai vartotojai vis dažniau pastebi su aplinkos ištekliais ir neigiamu vartojimo poveikiu siejamas problemas bei supranta asmeninių pastangų indėlį į tokių problemų sprendimą. Ekonomistai ir psichologai siūlo instrumentų rinkinį – postūmio instrumentus, kurie gali būti taikomi siekiant pastūmėti vartotojus daryti tvaresnius, tinkamesnius ir

palankesnius sveikatai pasirinkimus (Reisch, 2011). Tokių instrumentų pavyzdžiai pateikiami 5 lentelėje.

5 lentelė. Politikos instrumentai, siekiant paskatinti tvarų maisto produktų vartojimą (Reisch, 2011).

Instrumentai	Pavyzdžiai
Informaciniai	<ul style="list-style-type: none"> •savanoriško sertifikavimo sistemos (pvz., ekologiškų, vietinių maisto produktų ženklavimas); •sąmoningumo didinimo ir informavimo kampanijos, švietimo programos (pvz., pranešimai apie darnų maistą žiniasklaidos priemonėse; maisto raštingumo programos mokyklose).
Ekonominiai	<ul style="list-style-type: none"> •subsидijos darniems maisto produktams (pvz., mažesnis pridėtinės vertės mokesčio (PVM) tarifas vaisiams ir daržovėms, ekologiškiems maisto produktams); •mokesčiai nedarniems maisto produktams (pvz., didesnis PVM tarifas mėsos produktams, mokesčiai riebalams, greitajam maistui); •subsидijos ekologiniu ūkininkavimu užsiimantiems ūkininkams.
Reguliavimo	<ul style="list-style-type: none"> •netinkamų ir nepalankių sveikatai maisto produktų ir gėrimų reklamos reguliavimas; •nedarnių maisto produktų uždraudimas.
Savarankiško išpareigojimo	<ul style="list-style-type: none"> •viešieji pirkimai / aprūpinimas darniu maistu (ekologišku, sezoniniu, vietiniu).
Postūmio	<ul style="list-style-type: none"> •pažangių pasirinkimų kūrimas / numatytieji darnūs pasirinkimai (pvz., salotų barų pastatymas maitinimo įstaigų viduryje, pro kurį visi turi praeiti; gėrimų automatų pastatymas atokesnėse, mažiau lankomose mokymo įstaigų vietose).

Šių instrumentų, siekiant paskatinti tvarų vartojimą, įvairovė yra didelė. Efektyviam rezultatui pasiekti pastebimas skirtingų tipų politikos instrumentų derinio poreikis. Ypatingą dėmesį būtina skirti žaliųjų viešųjų pirkimų skatinimui bei visuomenės švietimui. Šviečiant visuomenę tvaraus vartojimo klausimais, reikalingos kampanijos, skatinančios tvarų produktų įsigijimą ir informuojančios šalies gyventojus ne tik apie tvaraus vartojimo poveikį sveikatai, bet ir aplinkai. Formuojant vaikų vartojimo įpročius ir ugdant jaunų žmonių vertybines nuostatas, reikalinga, kad klausimai, susiję su maisto darniu vartojimu, būtų įtraukti į vidurinių ir aukštųjų mokyklų mokymo ir studijų programas. Tokiu būdu visuomenės kaip sistemos poveikio galimybes skatinant tvarų vartojimą bus sėkmingai panaudojamos.

Aplinkai aktualių vartojimo modelių identifikavimas turi būti grindžiamas fiziniais, o ne monetariniais duomenimis (Spangenberg ir Lorek, 2002). Kontinentinėje Europoje išskiriami trys klasteriai, susiję su vartojimu valstybiniu lygiu: sveikatos apsauga, švietimas / bei socialinis gyvenimas. Bendras namų ūkių vartojimas yra skirstomas į dešimt klasterių, jie reprezentuoja daugiau kaip 95 % namų ūkių išteklių vartojimo makro lygiu:

- drabužiai: tekstilė, skirta žmonėms;
- švietimas / mokymas: vaikų darželiai, mokyklos ir universitetai;
- maistas, įskaitant maisto gamybą, restoranus;

- sveikatos priežiūra: ligoninės, reabilitacijos įstaigos;
- namai: statyba, remontas, šildymas;
- žmogaus kūno higiena, prausimasis;
- tekstilės skalbimas ir valymas;
- poilsis (be transporto);
- socialinis gyvenimas: policija, kariuomenė ir kitos viešosios paslaugos;
- transportas: komercinis transportas, susisiekimo ir su laisvalaikiu susijęs transportas

(Spangenberg ir Lorek, 2002).

Be makro lygiu veikiančių politikos instrumentų, skatinančių tvaraus vartojimo modelių diegimą, egzistuoja ir siauresnis požiūris, pabrėžiantis organizacijos svarbą tvaraus vartojimo kontekste. Christina ir kt. (2013) siūlo požiūrį, jog organizacijos veikla, strategija ir darbuotojų požiūris yra kertiniai bendro tvaraus vartojimo didėjimo veiksniai. Įmonių atžvilgiu tvaraus vartojimo nauda pasireiškia tiek per vis didesnį vartotojų palankumą aplinkai draugiškoms prekėms ir paslaugoms, tiek per valstybės ekonominę tvarios gamybos skatinimą – mažesniais mokesčiais, subsidijomis, taip pat konkurencinį pranašumą (Luchs, Phipps ir Hill, 2015). Tačiau dauguma išteklių žemėje šiuo metu yra eksploatuojami ir naudojami poreikiams patenkinti, todėl dėl jų didėja konkurencija tarp kompanijų. Vis tik sutinkant, jog reikia mažinti gamybos ir vartojimo poveikį aplinkai, išryškunami du alternatyvūs keliai tolimesniam pasaulinės plėtros vystymuisi:

- išteklių pakeitimas darbo jėga arba finansais, arba
- efektyvesnis prieinamų išteklių panaudojimas.

Abu variantai reikalauja technologinio vystymosi, didesnio žmogiškųjų išteklių naudojimo bei aukštos kompetencijos darbuotojų (Aras and Crowther, 2009). McKinsey&Co atliktas tyrimas atskleidžia, jog vis daugiau įmonių tvarumą integruoja į kompanijų strategiją siejant jį su tikslais, misija ar vertybėmis (Luchs ir kt., 2015). Anot Van Marrewijk ir Werre (2003), nėra specialaus apibrėžimo „įmonių tvarumui“, kiekviena organizacija turi sugalvoti savo apibrėžimą, kuris atitiktų įmonės tikslą ir uždavinius, ir remtųsi savanoriška veikla, kuri apima aplinkos ir socialinį susirūpinimą. Organizacijos turi kontroliuoti savo veiklos poveikį išorinei aplinkai, ši aplinka įtraukia verslo aplinką, kurioje veikia įmonė, vietinę socialinę aplinką, bei platesnę pasaulinę aplinką. Pavyzdžiui, organizacijos teikia vis didesnę dėmesį veikloms, susijusioms su energijos išsaugojimu. Personalo elgsena yra pagrindinis veiksnys siekiant įdiegti energijos vartojimo efektyvumo strategiją į organizacijas, nes žmogaus sąveika yra svarbi naujų technologijų ir specifikacijų pritaikymui (Christina, Dainty, Daniels ir Waterson, 2013). Tačiau dauguma darbuotojų, kurie darbo vietose susiduria su energijos taupymo reikalavimais, asmeniniame gyvenime retai kontroliuoja vartojimo kiekius. Nepaisant didėjančios energijos taupymo svarbos, ji retai yra pirminis organizacinis prioritetas, taip pat ir darbuotojų. Daugumoje organizacijų energijos taupymas turėtų būti laikomas

vienu pagrindinių tikslų, siekiant skatinti bendrą tvaraus vartojimo didėjimą. Stern (2000, cit. iš Leary ir kt., 2014) pateikia įžvalgas, jog vartotojų vertybės (žaliosios, altruistinės ir egoistinės) lemia požiūrį į ekologiją pasaulyje bei suvokimą apie galimybę prisidėti prie aplinkos gerinimo. Savo ruožtu požiūris skatina imtis atitinkamų veiksmų, kurie pasireiškia ir organizacijose. Tačiau kitų autorių nuomone asmens požiūris į tvarią elgseną yra paveikus darbovietės aplinkos tik tiems asmenims, kurie turi galią paveikti svarbius sprendimus organizacijoje. Daugumai kitų darbuotojų su energijos taupymu susijusios užduotys yra labiau organizacijos strategijos ir prioritetų klausimas, nei asmeninės pasaulėžiūros ir įsitikinimų paveiktas elgesys (Christina ir kt., 2013). Dėl šios priežasties įmonių iniciatyva užtikrinant tvaresnę darbuotojų vartojimą tampa aktuali ir reikšminga, nes svarbu ne tik ugdyti pačių vartotojų požiūrį ir supratimą, tačiau ir aplinkos poveikį individams skatinant tvaresnę elgseną.

Individai / šeimos turėtų būti vertinami kaip dalis sprendimo, o ne dalis problemos, skatinant tvarų vartojimą, nes jų vertybės ir dalyvavimas turi būti individualių ir visuomeninių veiksmų pagrindas (Caeiro, Ramos ir Huisingh, 2012). Nepaisant didelės įvairovės priemonių, skirtų įvertinti namų ūkių vartojimą, aiškaus rodiklių rinkinio ar skalės, leidžiančios įvertinti visas namų ūkių ar juose gyvenančių individų tvaraus vartojimo sritis, nėra. Caeiro ir kt. (2012) išskyrė net 55 įvairius tyrimus, skirtingais metodais įvertinančius namų ūkių tvaraus vartojimo metrikas – energijos suvartojimo rodiklius, atliekų rūšiavimo įpročius, ekologiško maisto produktų įsigijimo praktikas, transporto paslaugų vartojimo įpročius bei kitas su tvariu vartojimu susijusias sritis, bei pateikė faktorius, nurodančius, kaip teisingai pasirinkti kriterijus vertinant tvarų vartojimą. Svarbiausi kriterijai apibūdinti 6 lentelėje.

6 lentelė. Pagrindiniai kriterijai / faktoriai namų ūkių tvaraus vartojimo rodikliams (sudaryta pagal Caeiro ir kt., 2012).

Pagrindiniai kriterijai/faktoriai	Pagrindimas
Stiprūs tvarumo principai	Rodiklių rinkinys turėtų būti pagrįstas stipriais tvarumo principais.
Lemiančios jėgos	Namų ūkių tvarus vartojimas yra stipriai susietas su jį lemiančiomis jėgomis, kurios turėtų būti įtraukiamos kuriant rodiklių rinkinį. Tokios jėgos gali būti, pavyzdžiui, technologinės inovacijos, aplinkosaugos suvokimo lygis ir požiūris, aplinkosaugos politikos.
Integruotos sritys	Tvaraus vartojimo metrikos turėtų integruoti skirtingas tvaraus vartojimo sritis. Pagal EEA, namų ūkių tvarus vartojimas apima maistą, namų ruošą, asmenines keliones, mobilumą, turizmą. OECD identifikavo penkias namų ūkių vartojimo sritis: maistas, turizmo kelionės, energija, vanduo, atliekų gamyba. Taip pabrėžiama ekonominių, ekologinių, socialinių, kultūrinių, estetinių ir etikos vartotojų elgsenos komponentų, įskaitant socio-psichologinius faktorius ir vartotojų elgsenos formas svarba.
Dinamiškos elgsenos, veiksmai ir įpročiai	Namų ūkių tvaraus vartojimo metrikos turėtų atsižvelgti į vartotojų kasdieninius vartojimo įpročius, kurie atsiranda, vystosi ir keičiasi. Šios metrikos turi įvertinti ne tik požiūrius prieš vartojimą, bet ir veiksmus. Kintamųjų pasirinkimas turėtų įvertinti vartotojų

	sprendimų priėmimą ir savarankišką elgseną. Vartojimas, vartotojų sprendimų priėmimas ir specifinės namų ūkių vartojimo įtakos siūlo platų įtakų vartotojo pasirinkimams tinklą, apimant aplinkai palankius pirkimo sprendimus ir elgseną.
--	--

Pažymėtina, jog šie kriterijai tinkami ir individų – namų ūkių gyventojų tvarioms iniciatyvoms vertinti (Caeiro ir kt., 2012).

Tvarus vartojimas individų lygmenyje apima elgsenas, kai vartotojai taupo energiją, mažina vartojimą, naudojami viešuoju transportu ar perka aplinkai draugiškus produktus, todėl šie elgsenos tipai turi būti analizuojami kitaip, nei tradiciniai hedonistiniai / utilitariniai vartojimo sprendimai (Zhang, 2014). Individualiame lygyje tvarus vartojimas gali būti analizuojamas trijuose klasteriuose:

1. statybos ir būstas;
2. maistas/mityba;
3. transportas (Caeiro ir kt., 2012).

Šiose srityse namų ūkių veikla yra glaudžiai susijusi su gyvenimo stiliumi ir kasdieniais įpročiais, lemiančiais vartojimo įpročius - energijos ir vandens suvartojimą bei atliekų išmetimą (Caeiro ir kt., 2012). Pats vartojimas apibūdinamas kaip produkto, paslaugos, idėjos ar patirties pasirinkimas, įsigijimas, naudojimas ar atsikratymas siekiant patenkinti poreikius ar troškimus (Zhang, 2014). Vartojimas taip pat yra vienas iš svarbių socialinių faktorių, kurie automatiškai skatina žmones įsitraukti į socialinius procesus; individo socialinis identitetas yra komunikuojamas per vartojimo procesus (Zhang, 2014). Vartojimas apima šiuos etapus:

1. Elgsena prieš įsigijimą – priešpirkiminis procesas. Tai poreikio atpažinimas, informacijos paieška bei alternatyvų įvertinimas.
2. Įsigijimo elgsena. Tai veikla, kuri vyksta tarp pirkėjo ir pardavėjo, kol faktinis pirkimo ar užsakymo sprendimas galiausiai priimamas.
3. Popirkiminė elgsena. Tai elgsena, kai vartotojas įgauna norimo produkto nuosavybę bei įsitraukia į su tuo susijusias veiklas – naudojimą, priežiūrą ir saugojimą (Zhang, 2014, cit. iš Boyd ir McConocha, 1996).

Zhang (2014) išskyrė tokias tvaraus drabužių vartojimo elgsenas atsižvelgiant į anksčiau minėtus vartojimo etapus (elgsenos prieš pirkimą, pirkimo ir popirkiminės elgsenos):

- Informacijos apie ekologiškų drabužių atributus ieškojimas prieš perkant (elgsena prieš pirkimą);
- Drabužių, turinčių ekologiškus atributus, įsigijimas (įsigijimo elgsena);
- Dėvėjimas ir taisymas tų ekologiškų drabužių, kurie susidėvi (popirkiminė elgsena);
- Dėvėjimas ar pataisymas tų rūbų, kurie bėgant laikui nebetinka (popirkiminė elgsena);
- Dėvėjimas ar pataisymas tų rūbų, kurie nebėra madingi (popirkiminė elgsena);

- Rūbų skalbimas siekiant išlaikyti jų būklę kartu taupant energiją bei vandenį (popirkiminė elgsena) (Zhang, 2014).

Gilg ir kt. (2005) išskyrė žaliąjį vartojimą į tris pagrindines sritis – įsigijimo sprendimus, vartojimo įpročius ir rūšiavimą, ir priskyre joms atitinkamas konkrečias vartotojo elgsenas. 7 lentelėje šios elgsenos detalizuojamos.

7 lentelė. Individų tvaraus vartojimo elgsenos (Gilg ir kt., 2005)

Sritis	Elgsena
Įsigijimo sprendimai	Aukšto efektyvumo elektros lemputės Energiją taupantys prietaisai Ekologiškų produktų pirkimas „Fair trade“ produktų pirkimas Aerzolių vengimas Perdirbto popieriaus rašymui pirkimas Perdirbto tualetinio popieriaus pirkimas Vietinės gamybos produktų pirkimas Pirkimas vietinėje parduotuvėje Savo asmeninio krepšio naudojimas parsinešant nusipirktus produktus Mažesnio kiekio pakuočių vartojimas Augalų, kuriems reikia mažiau vandens, auginimas
Įpročiai	Tekančio vandens užsukimas plaunantis rankas Vonios kambarių/dušo kabinų skaičiaus sumažinimas Tualetu vandens nuleidimų skaičiaus sumažinimas Tekančio vandens užsukimas plaunantis dantis Tekančio vandens užsukimas plaunant indus Šildymo sumažinimas nenaudojamuose kambariuose Karšto vandens temperatūros sumažinimas Dažnesnis dušo negu vonios naudojimas Apsirengiama daugiau rūbų tam, kad reiktų mažiau šildyti Nenaudojamuose kambariuose išjungiama šviesa
Rūšiavimas	Stiklo rūšiavimas Laikraščių rūšiavimas Plastikinių butelių rūšiavimas Baldų dovanojimas labdarai Rūbų dovanojimas labdarai

Skirtingas tvaraus vartojimo elgsenas galima tirti kaip atskirus rodiklius, siekiant įvertinti individų tvarią elgseną (Leary ir kt., 2014). Remiantis tokiu požiūriu, gali būti išskiriami trys atskiri elgsenos tipai, suvokiami kaip tvarūs:

1. energiją taupanti elgsena;
2. ekologiškai sąmoninga pirkėjo elgsena;
3. popirkiminė elgsena.

Energija visais atžvilgiais svarbi ir būtina kasdieniniame vartotojo gyvenime, todėl daugybė sprendimų, kuriuos priima vartotojai, tiesiogiai ar netiesiogiai susiję su energijos vartojimu (Sutterlin, Brunner ir Siegrist, 2011). Energiją taupanti elgsena matuojama per energiją taupančių elektros lempučių naudojimą ar prietaisų pirkimą, kitaip tariant – bendrą elektros sunaudojimą. Ekologiškai

sąmoninga pirkėjo elgsena – pastangos pirkti daiktus, pagamintus iš perdirbtų medžiagų, mažiau teršiančius aplinką, ar tiesiog galimus perdirbti. Popirkininė elgsena – tai popieriaus, stiklo, plastiko ar kitų produktų rūšiavimas ir perdirbimas (Leary ir kt., 2014). Toks individo vartojimo elgsenos rinkinys leidžia patikimai analizuoti tvarų vartojimą, tačiau egzistuoja požiūris, jog tam tikros elgsenos svarbesnės aplinkos darniai raidai, pavyzdžiui, pirkiminės elgsenos pokyčiai turi didesnę įtaką aplinkai, negu produktų pakartotinis naudojimas ar perdirbimas, o sumažintas naudojimas asmeniniais automobiliais labiau pasitarnautų mažinant neigiamą poveikį aplinkai, nei plastikinių maišelių atsisakymas prekybos centruose (Steg ir Vlek, 2009). Vis tik kompleksiskai vertinant tvarų vartojimą, naudinga tirti visas elgsenos sritis.

Tačiau be aplinkosauginių motyvų, tvari elgsena analizuojama ir per kitus veiksnius (Steg ir Vlek, 2009). Dažnai literatūroje individų tvarų vartojimą analizuojantys tyrimai išskiria socioekonominių (pavyzdžiui, išsilavinimo, darbinės padėties, įplaukų) ir demografinių veiksnių (amžiaus, šeimos padėties, lyties) poveikio sritis. Welsch ir Kuhling (2009) išskyrė lytį, amžių, vedybinę padėtį, sveikatos lygį, išsilavinimo lygį, namų ūkio dydį ir darbinio užimtumo lygį kaip demografinius veiksnius, lemiančius tvarų vartojimą. Egzistuoja stereotipinis požiūris, jog žalieji vartotojai yra jaunos moterys, turinčios gerą išsilavinimą, liberalios ir turtingos (Gilg ir kt., 2005). Ankstesnės studijos atskleidė skirtumus tarp vyrų ir moterų tvarios elgsenos (Paco, Raposo ir Filho, 2009; Vinz, 2009). Tačiau egzistuoja ir kitų požiūrių. Tan ir Lau (2009) tyrė jaunimo (10-24 metų) lyties ir tvaraus vartojimo ryšius ir reikšmingo skirtumo neatrado. Vis tik tyrimas buvo atliktas Azijoje, ir, kaip teigia autoriai, daug ankstesnių tyrimų patvirtino lyčių skirtumus tvaraus vartojimo aspektu. Todėl tam tikruose tyrimo kontekstuose rezultatai gali skirtis ir lyties kaip svarbaus veiksnio tvariam vartojimui atmesti negalima.

Amžiaus ir tvaraus vartojimo ryšio tyrimai atskleidė skirtumus tarp įvairių amžiaus grupių individų (Tan and Lau, 2009; Paco ir kt., 2009). Jaunesni vartotojai mažiau perka tvarius produktus, nes suvokia prastesnę jų kokybę, yra skeptiški žaliųjų marketingo reikalavimų atžvilgiu, sunkiau identifikuoja žaliuosius produktus, yra jautresni kainai (Tan and Lau, 2009). Paco ir kt. (2009), ištyrė ne tik amžiaus, bet ir pajamų, išsilavinimo lygio ir darbinio užimtumo reikšmę bei nustatė, jog jauni (18-34 metų) asmenys su aukštesniu išsilavinimu, turintys 500-1000 eurų per mėnesį pajamas, bei gyvenantys miestuose yra neigiamai nusiteikę tam tikrais aplinkosauginiais aspektais (aktyvizmo, aplinkai palankios pirkimo elgsenos, rūšiavimo, išteklių išsaugojimo bei noro mokėti daugiau siekiant išsaugoti aplinką atžvilgiais), nepaisant fakto, jog jie turi daug žinių apie šią problemą. 25-34 bei 45-54 metų amžiaus grupėse individai su aukštesniu išsilavinimu, dirbantys labiau kvalifikuotus darbus bei uždirbantys didesnes pajamas turi palankią poziciją aplinkosaugos aspektu, labiausiai dėl pasiekiamo efektyvumo, aplinkai palankios pirkimo elgsenos, rūšiavimo, jautrumo ekonominiams faktoriams ir

išteklių taupymo. Rezultatai atskleidžia reikšmingą demografinių veiksnių įtaką tvariam vartojimui ir poreikį juos įvertinti analizuojant žaliuosius vartotojus bei jų elgseną.

Apibendrinus galima skirti tris tvaraus vartojimo analizės lygmenis: visuomenės; organizacijos ir individo. Visuomenės lygmenyje dažniausiai siekiama motyvavimo priemonių vystymo sisteminiams pokyčiams įgyvendinti, informuoti vartotojus apie tvaraus vartojimo svarbą. Organizacijos dažniausiai siekia abipusės naudos, tiek skatinant vartotojus palankiai vertinti ir vartoti tvarius produktus ir paslaugas, tiek gaunant ekonominės naudos, konkurencinio pranašumo. Individo lygmenyje tvarus vartojimas analizuojamas asmeninių pasirinkimų kontekste ir yra suvokiamas kaip tam tikra elgsena, kurią lemia ir socioekonominiai bei demografiniai veiksniai. Individų tvaraus vartojimo tyrimai turėtų integruoti įvairias disciplinas tam, kad būtų suprastos vartotojų elgsenos varomosios jėgos ir išvystyti politikos instrumentai, skirti padėti pakeisti šias elgsenas tvaresnėmis. Čia naudingi tampa darbo ir asmeninio gyvenimo tyrimai, kurie įvertina balansą tarp šių žmogaus gyvenimo sferų bei atskleidžia galimą poveikį tvariam vartojimui.

2.2. Darbo ir asmeninio gyvenimo balanso tyrimų modeliai

Tyrimų, kuriuose tvarus vartojimas analizuojamas per darbo ir asmeninio gyvenimo balanso modelius, mokslinėje literatūroje beveik nesutinkama, dažniausiai paliečiamas vienas ar kitas darbinio ar asmeninio gyvenimo aspektas. Vieni jų kalba apie tvaraus vartojimo iniciatyvas darbiniam gyvenime, kurios persikelia į asmeninį gyvenimą, kiti nagrinėja darbinio gyvenimo veiksnius, lemiančius polinkį tvariai vartoti laisvalaikio metu, ir t.t. Kaip teigia Boreham, Povey ir Tomaszewski (2016), kritiniai žmogaus poreikiai, tokie, kaip jautimasis reikalingu, pagarba iš aplinkinių, socialiniai ryšiai yra patenkinami turint darbinį užimtumą, arba kitaip tariant – dirbant apmokamą darbą. Darbo ir laisvalaikio balansas, darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktai ir kitos panašios koncepcijos dažnai nagrinėjamos praktinėse studijose siekiant gauti analitinių duomenų, kaip darbo sąlygos daro poveikį individų ir namų ūkių socialinei gerovei.

Darbo ir asmeninio gyvenimo balansas apibrėžiamas kaip subjektyvus individo sutarimo tarp jo darbo ir laisvalaikio veiklų ir gyvenimo vertinimas apskritai (Brough ir kt., 2014). Ši sąvoka apima du individualius kelius – konfliktą (neigiamas) ir palengvinimą (teigiamas), kurie sąveikauja specifiniais būdais tam, kad sukurtų minėtą balansą (Brough ir kt., 2014). Subalansuotas gyvenimas atrandamas tada, kai veikla ir siekiai vienoje srityje neturi neigiamo poveikio kitoms. Byrne (2005) apibūdina darbo ir šeimos balansą kaip „gyvenimą nuolatos žongliruojant penkiais aspektais – darbu, šeima, draugais, sveikata ir pačiu savimi“. Šios pagrindinės darbo ir asmeninio gyvenimo balanso charakteristikos apibūdina, kaip darbuotojai sėkmingai įgyvendina bendrus įsipareigojimus darbui ir asmeniniam gyvenimui atsižvelgdami į vaidmenų suvokimą, nepriklausomai nuo laiko ir fizinio įsitraukimo į šias roles proporcijų, šis sėkmingas subjektyvus įsipareigojimas, atitinkamai, yra darbo ir

asmeninio gyvenimo balansas (Brough ir kiti, 2014). Kuo didesnis darbo ir asmeninio gyvenimo disbalansas, tuo mažesnis pasitenkinimas gyvenimu, laimės jausmas, subjektyvi sveikata ir emocionali gerovė (Pichler, 2008).

Darbo ir asmeninio gyvenimo balansas aiškinamas per dvi sritis – kelių vaidmenų poreikį, pavyzdžiui, reikalavimai streso pagrindu, elgesio pagrindu, ir laiko pagrindu, bei per specifinius mechanizmus, per kuriuos darbo ir laisvo laiko rolės sąveikauja tarpusavyje, pavyzdžiui, pašalinio poveikio (*spillover*), kompensavimo (*compensation*), konflikto (*conflict*) ir trukdžių (*interference*) (Brough ir kt., 2014). Laiko pagrindu aiškinamas konfliktas atsiranda tuomet, kai laikas, skirtas atlikti vieną rolę, sukuria sunkumų dalyvauti kitoje. Individas skiria didžiąją dalį laiko darbui ir nesugeba įvykdyti šeimos įsipareigojimų. Streso pagrindu aiškinamas konfliktas lemia, jog stresas, patiriamas įsitraukiant į vieną rolę, įsibrauna ir trukdo atliekant kitą rolę. Streso pagrindu paremti konfliktai atsiranda dėl didžiulio darbo krūvio poveikio psichinei arba fizinei žmogaus būsenai (Nanda, 2015). Pavyzdžiui, stresas lemia darbuotojų gyvenimo kokybę – Indijoje net apie 78 % verslo srityje dirbančių darbuotojų miega mažiau negu šešias valandas per dieną, kas lemia stiprius miego sutrikimus (Shukla ir Srivastava, 2016). Konfliktas elgesio pagrindu atsiranda, kai specifinė elgsena, reikalinga vienoje rolėje, yra nesuderinama su reikalaujama elgsena kitoje. Pastebėtina, jog tiriant naujus teorinius modelius, susijusius su darbo ir asmeninio gyvenimo balansu dažnai šis konstruktas tiriamas per darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktą (Byron, 2005).

Vieno iš minėtų mechanizmų – šalutinio poveikio, bei kito – kryžminio efekto poveikį, pasireiškiantį sutuoktinių porose patvirtino Zhang, Foley ir Yang (2013), tyrę darbo ir šeimos konfliktą ir pasitenkinimą gyvenimu tarp Kinijos susituokusių porų. Darbo ir šeimos konfliktas atsiranda, kai užduotys vienoje srityje negali būti atliktos pilnai arba yra atliekamos sudėtingai dėl atsakomybių kitoje srityje. Šiame tyrime darbo ir šeimos konfliktas buvo matuojamas dviem šaltiniais: asmeninio įvertinimo reitingu ir sutuoktinio įvertinimo reitingu. Rezultatai patvirtino autorių siūlytą tiesioginį šalutinio poveikio efektą abiem sutuoktiniams – darbo ir šeimos konfliktas persikėlė į pasitenkinimą gyvenimu. Antrasis matuotas efektas – kryžminis – yra apibūdinamas kaip vieno sutuoktinio patiriamo streso perdavimas kitam (Zhang ir kt., 2013). Tampa akivaizdu, jog dalyvavimas darbo – šeimos rolėje individams tampa vis sudėtingesnis.

Gana plačiai darbo ir asmeninio gyvenimo balanso tyrimuose nagrinėjamas laiko aspektas. Kadangi vienu metu dirbantys individai turi suderinti daug atsakomybių, interesų konfliktas dažniau pasireiškia pilną darbo dieną dirbančių darbuotojų tarpe (Nanda, 2015). Tačiau toks matavimas neįvertina, jog individai gali būti patenkinti, pavyzdžiui, didesnėmis darbo valandomis, ar didesniu įsitraukimu į darbo rolę, nes jiems tai patinka, arba priešingai – dirba tik pusę darbo laiko tam, kad galėtų didžiąją laisvo laiko dalį skirti savo poreikiams (Brough ir kt. 2014). Tai leidžia daryti prielaidą, jog kiekvieno individo suvokiamas balansas vertinamas individualiai. Panašią darbo ir asmeninio

gyvenimo balanso strateginę kryptį tyrinėjo ir Warren (2004). Sumažintas darbo laikas, arba kitaip – ne visas darbo laikas laikomas priemone moterims pasiekti pusiausvyrą tarp darbo ir šeimos gyvenimo. Moterys yra apibūdinamos kaip dirbančios ne visą darbo laiką siekiant padėti suderinti pareigas namuose (vaikų priežiūra, rūpinimasis partnerio poreikiais, vyresniais šeimos nariais), kartu palaikant ryšį su darbo rinka. Ne visą darbo laiką dirbančios moterys, ypač žemesnio lygmens profesijų, pasiekia pozityvesnį balansą tarp namų ir apmokamo darbo gyvenimų, negu moterys aukštesnio lygmens darbo pozicijose.

Roberts (2007) taip pat nagrinėjo darbo ir asmeninio gyvenimo balansą darbo laiko aspektu. Visose šiuolaikinėse visuomenėse pastebimos tendencijos, jog individų gyvenimai įgavo didesnę tempą, o darbas dažniausiai minimas kaip šių pokyčių ir problemų šaltinis. Dauguma psichologų sutinka, kad darbuotojo karjeros reikalavimai neturėtų sukristi asmens gebėjimo mėgautis asmeniniu gyvenimu už verslo aplinkos ribų. Darbo laikas generuoja spaudimą darbuotojams ir stresą, bei veda prie socialinių ir emocinių konfliktų. Pasak Roberts (2007), darbo ir asmeninio gyvenimo balanso kaip visuomenės problemos tapimą lėmė šie veiksniai:

1. Didesnis moterų dalyvavimas darbo rinkoje. Motinos su apmokamais darbais ir mažais priežiūros reikalaujančiais vaikais daug dažniau skundžiasi dėl laiko stygiaus.
2. Darbo intensyvinimas. Šis intensyvinimas paveikia darbuotojus visuose valdymo lygiuose, dažnai lydymas technologijų diegimo. Atrodo, jog beveik visa darbo jėga jaučia spaudimą imtis daugiau darbo funkcijų, daugiau atsakomybės ir apskritai padaryti daugiau. Pietų laikas, arbatos ir kavos pertraukėlės lieka praeityje, šiuos kasdienes laisvo laiko ritualus perkeliant ant darbo stalo tiesiog darbo metu. Tai viena iš priežasčių, dėl ko darbuotojai, nors ir nedirbdami ilgesnių valandų, jaučiasi lyg iš jų būtų daugiau reikalaujama ir šie didesni reikalavimai daro didesnę įtaką jų bendrai gyvenimo kokybei.
3. Didesnis nesaugumo jausmas darbe. Didėjantis darbuotojų įvertinimų skaičius, ypač firmose, kuriose vyrauja politika atleisti silpniausią darbuotoją. Nesaugumo jausmas gali priversti žmones palikti bet kurį darbą. Šis jausmas, kartu su nuolatinio „spaudimo“ jausmu lemia gyvenimo kokybės sumažėjimą.
4. Darbas neįprastomis valandomis. Vis daugiau darbo yra atliekama neįprastomis valandomis ir tai lemia ilgalaikės priežastys – darbo valandų nukėlimas į vakaro metą, naktinės darbo valandos, darbas savaitgaliais. Kai kuriose pramonės šakose gamybos technologija reikalauja, jog produkcija būtų gaminama nuolatos. Todėl darbuotojai turi aukoti savo pačių laisvalaikį tam, jog galėtų patenkinti rinkos poreikius (Roberts, 2007).

Akivaizdu, jog laikas objektyviai gali būti įvardijamas kaip vienas iš svarbiausių darbo ir asmeninio gyvenimo balanso moderatorių. Be šio, kiti autoriai taip pat išskyrė amžių, sveikatą ir šeimos atsakomybes kaip darbo ir šeimos konflikto antecedentus (Unruh, Raffenaud ir Fottler, 2016).

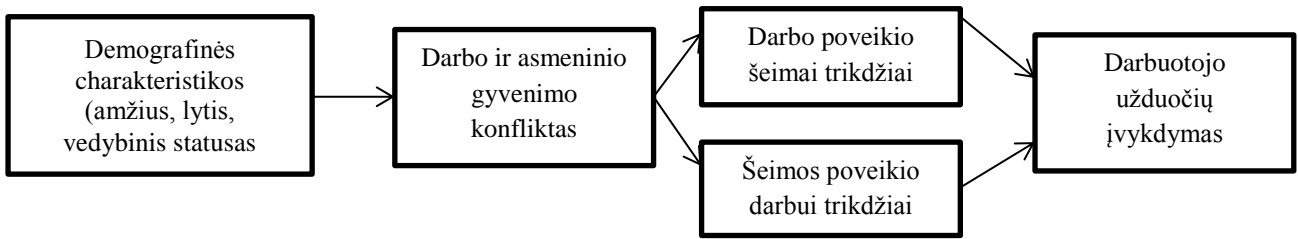
Brough ir kt. (2014), tirdami teorinių modelių masyvą, apibūdinantį darbo ir asmeninio gyvenimo balansą, pagrindiniais konstrukto antecedentais išskyrė darbo ir šeimos poreikius ir atsakomybes. Konceptualiaame modelyje buvo modeliuojamos asmeninės ir darbo charakteristikos, kurios tiesiogiai lemia darbo reikalavimus, sunkumus ir kontrolę, pasitenkinimą darbu. Nagrinėjant buvo naudojami tokie kintamieji – lytis, sveikata (pačių respondentų vertinimu), vedybinė padėtis, vaikai namuose, rasė, pakankamas orientacijos suvokimas. Dauguma anksčiau minėtų tyrimų nagrinėjo vieną ar kitą darbo ir asmeninio gyvenimo balanso ar konflikto antecedentą. Byron susistemino 60-ies studijų rezultatus ir suskirstė antecedentus į tokias tris kategorijas:

1. darbo kintamieji (darbo ir darbo vietos faktoriai, tokie, kaip darbo grafiko lankstumas ar darbo stresas);
2. asmeninio gyvenimo kintamieji (šeimos poreikiai, vedybinio gyvenimo konfliktai, laikas, praleistas prižiūrint vaikus);
3. individualūs ir demografiniai kintamieji (asmenybė, lytis, įplaukos) (Byron, 2005).

Darbo stresas bei darbo grafiko lankstumas įvertinti kaip darantys didžiausią poveikį asmeniniam gyvenimui. Apskritai darbo kintamieji turi daugiau poveikio asmeninio gyvenimo sričiai, negu asmeninis gyvenimas – darbui (Byron, 2005). Darbo ir asmeninio gyvenimo konflikto / balanso tyrimai leidžia identifikuoti neginčijamą darbinio gyvenimo poveikį asmeniniam individų gyvenimui.

Tačiau mokslinėje literatūroje tiriamos ne tik darbo ir asmeninio gyvenimo balanso prielaidos ar lemiantys veiksniai, bet ir pasekmės. Brough ir kt. (2014) išskyrė šio reiškinio pasekmes – pasitenkinimą, atliekamų funkcijų įvykdymą ir psichologinės bei fizinės sveikatos lygį. Darbo ir šeimos konfliktą sveikatos apsaugos darbuotojų tarpe nagrinėję Unruh, Raffenaud ir Fottler (2016) nustatė nuoseklius ryšius tarp darbo ir šeimos konflikto intensyvumo ir psichologinės savijautos. Išsekimas buvo išskirtas kaip viena didžiausių darbo pasekmių. Daug tyrimų atskleidė ryšius tarp darbo ir asmeninio gyvenimo konflikto ir tokių jo pasekmių, kaip pasitenkinimo gyvenimu lygio kaita, perdegimo sindromo, pravaikštų darbe (Byron, 2005).

Tiriant darbo ir asmeninio gyvenimo balanso konceptą svarbūs ne tik esminiai tokį balansą lemiantys konstrukto antecedentai – darbo ir šeimos poreikiai ir atsakomybės, bet ir kiti veiksniai, pavyzdžiui, demografiniai. Shukla ir Srivastava (2016) tyrė lyties, amžiaus, vedybinio statuso reikšmę darbo stresui. Šis konceptas tirtas pasitelkiant atskiriems kintamiesiems skales, viena iš jų – darbo ir asmeninio gyvenimo balansas. Nanda (2015) analizavo demografinių charakteristikų įtaką darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktui bei darbo ir asmeninio gyvenimo konflikto poveikį darbuotojo sėkmingam užduočių atlikimui darbovietėje. Tyrimo modelis pateikiamas 4 paveiksle.

4 pav. Darbo ir asmeninio gyvenimo konflikto pašalinio poveikio (*Spillover*) tyrimo modelis (Nanda, 2015)

Tyrimė dalyvavo bankų sektoriaus darbuotojai, iš viso apklausti 130 respondentų. Atsižvelgiant į rezultatus nustatyta, jog darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktai ir darbuotojų veiklos rezultatai darbovietėje turi neigiamą ryšį, o lytis neturi poveikio nei darbui, nei darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktams. Lyties, kaip vieno iš antecedentų, poveikį darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktui atmetė ir Byron (2005) tyrimas, nustatęs labai silpnus ryšius tiek darbo poveikio šeimai, tiek šeimos poveikio darbui atvejais. Kitas veiksnys – vedybinė padėtis – nustatytas kaip turintis įtakos darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktams (Byron, 2005). Vis tik pastebimas tyrimų rezultatų prieštaravimas leidžia daryti prielaidą, jog vienareikšmiškai vieno ar kito demografinio veiksnio įtaką darbo ir asmeninio gyvenimo balansui apibrėžti vis dar sunku, todėl demografinių veiksnių poveikis šiam konstrukti naudingas bei tirtinas.

Moksliniai tyrimai dažnai analizuoja darbo ir asmeninio gyvenimo balanso specifinius mechanizmus bei sritis, tačiau tyrimų, pateikiančių būtent darbo ir asmeninio gyvenimo konflikto įvertinimą nėra daug. Vienas pirmųjų vystyti darbo ir asmeninio gyvenimo konflikto skales pradėjo Netemeyer, kartu su kolegomis 1996 metais pristatęs matavimo instrumentą, kuris penkiais teiginiais įvertino darbo poveikio asmeniniam gyvenimui konfliktą, kuris apėmė streso ir laiko domenų. Šios skalės pagrindu Carlson ir kt. (2000) sukonstravo patobulintą skalę, kuri vertino darbo ir asmeninio gyvenimo balansą daugiadimensiškai – per laiko, streso ir elgsenos sritis. Skalių patikimumas ir pagrįstumas leidžia tinkamai vertinti konstrukto, o svarbiausia – apima visas tris konstrukto sritis. Matavimo instrumento tinkamumą įrodo ir tai, jog jo pagrindu buvo vystomi tolesni konflikto matavimo tyrimai (Brough ir kt., 2014).

Brough su kolegomis (2014) pasiūlyta darbo ir asmeninio gyvenimo balanso matavimo skalė, išvystyta po detalios teorinės literatūros analizės ir dviejų kokybinių studijų, matuoja konstrukto sudaryta skale, kurioje įvertinami teiginiai, atspindintys jų darbo ir laisvalaikio veiklas (nuolatinės veiklos ne darbo metu su šeima, draugais, sportuojant ar studijuojant). Matavimas atliktas pasitelkiant teiginių įvertinimą Likerto skale, vertinant tokius teiginius, kaip „Aš šiuo metu turiu gerą balansą tarp laiko, kurį praleidžiu darbe ir laiko, kurį turiu ne darbo veikloms“ ir pan. Be šio, buvo atliktas ir antrasis tyrimas, kuriuo siekta išmatuoti darbo ir asmeninio gyvenimo balansą per vieną iš pagrindinių konstrukto antecedentų – darbo reikalavimus ir keturis išorinius kintamuosius, atspindinčius

konstrukto pasekmes – pasitenkinimą darbu, pasitenkinimą šeima, psichologinę įtampą ir įplaukų intencijas. Toks metodas leido ne tik įvertinti balanso lygį, bet ir atskleisti pasekmes, kylančias darbuotojui derinant darbinį ir asmeninį gyvenimą. Shukla ir Srivastava (2016) adaptavo minėtą Brough ir kt. (2009) skalę. Statistinė duomenų analizė patvirtino, jog darbo ir gyvenimo balansas demonstruoja didelį neigiamą ryšį su darbo reikalavimais, įplaukų intencijomis ir psichologine įtampa ir didelį teigiamą ryšį su pasitenkinimu darbu ir pasitenkinimu šeima.

Nepaisant plačios diskusijos darbo ir asmeninio gyvenimo balanso tema bei įvairių modelių taikymo praktinėse studijose rezultatų, pagrindiniai sąvokos principai išlieka aiškūs – darbo ir asmeninio gyvenimo balansas – tai pasiektas konsensusas tarp darbuotojo pirminių darbo padėties prioritetų ir jų privataus gyvenimo būdo, tarsi pusiausvyra tarp šių dviejų reiškinio dėmenų. Šis balansas dažniausiai matuojamas per specifinį mechanizmą – darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktą, o be pagrindinių antecedentų reikšmingais galima laikyti ir demografinius veiksnius. Be kita ko, tyrimai atskleidžia ir neigiamą darbinio gyvenimo poveikį asmeniniam gyvenimui, todėl remiantis šia teorine išvada, tolimesniame skyrelyje yra atskleidžiamos šio reiškinio sąsajos su tvariu vartojimu.

2.3. Darbo ir asmeninio gyvenimo balanso sąsajos su tvariu vartojimu

Tvaraus vartojimo tyrimai tradiciškai susikoncentruoja į tai, kaip tvarus vartojimas yra varžomas aplinkos ir kokie barjerai struktūriniame ir individualiame lygiuose egzistuoja. Bendrai darbinis gyvenimas yra traktuojamas kaip tuo pačiu ir iššūkis, ir galimybė tvariam vartojimui. Teigiamu aspektu vertinant, darbo vieta gali funkcionuoti kaip mokymosi vieta tvarioms elgsenoms kompanijoje, taip pat ir namuose. Įvairios darbovietės iniciatyvos lemia ekologinį sąmoningumą ir platesnius vartojimo modelius. Muster (2012) darbo vietą apibūdino kaip mokymosi vietą tviai elgsenai skatinti. Dėmesys biuro dizainui, energijos taupymui, vandens eikvojimo mažinimo valdymui, ofiso vietos ir pasiekiamumo viešuoju transportu apsvartymui lemia mažesnes kompanijų išlaidas ir daro įtaką darbuotojų suvokimui apie tvarų vartojimą ne tik darbiniam, bet ir asmeniniam gyvenime. Šalutinis darbo vietos poveikis atsiliepia darbuotojams privačiame gyvenime, kai jie nėra patenkinti darbo užduotimis ar vadovais ir stengiasi kompensuoti šį neigiamą poveikį daugiau vartodami ar netausodami išteklių, todėl būtina stengtis sumažinti minėtų veiksmų neigiamą poveikį siekiant balanso tarp darbinio ir asmeninio gyvenimo, taip prisidedant prie tvaraus vartojimo plėtros.

Tiek užsienio, tiek Lietuvos mokslinėje literatūroje gana siaurai vartojama ir suvokiama darbinio gyvenimo sąvoka, kai savo ruožtu tvarus vartojimas minimas bei interpretuojamas gana dažnai. Tačiau sutinkama, jog darbas ir vartojimas visada buvo persipynęs, daugiausiai dėl darbo užmokesčio vertinimo kaip finansavimo šaltinio vartojimui (Chertkovskaya, Limki ir Loacker, 2014). Dabartinėje visuomenėje ribos tarp darbo ir vartojimo vis labiau nyksta. Vartojimas nebėra priskiriamas tik

laisvalaikiui, vartotojiškumo išraiškos vis dažniau nagrinėjamos ne tik asmeniniame vartotojų gyvenime, bet ir organizacijose, t.y. darbuotojų darbinėje veikloje.

Pasaulinėms organizacijoms pabrėžiant būtinybę diegti tvaraus vartojimo politikas bei modelius, pastebimos skirtingos šių strategijų kryptys. Pullinger (2009) nagrinėjo darbinio gyvenimo balansą kaip tvaraus vartojimo vieną iš krypčių bei savo darbose nagrinėjo sumažintas darbo valandas kaip įrankį tvariam vartojimui pasiekti (Pullinger, 2009). Ši politika gali individams suteikti geresnes galimybes išnaudoti laisvą laiką, pavyzdžiui, vaikų priežiūrai. Moksliniai tyrinėjimai šioje srityje atskleidžia, kaip tokia politika suteikia individams lankstumo sumažinant jų darbo laiką, kai jiems reikia pasirinkti – nuspręsti auginti vaikus, tobulinti savo asmeninius įgūdžius išlaikant darbo, pajamų ir užimtumo saugumą. Pullinger (2005) teigia, kad tokia politika turėtų apimti paramą darbuotojams tiek iš darbdavio, tiek iš vyriausybės. Svarbu padėti jiems subalansuoti savo darbinį ir nedarbinį laiką, šią paramą užtikrinant teisių formuoti darbo modelius didinimu, arba suteikiant finansinę paramą sumažinto darbo krūvio laikotarpiu. Pullinger (2009) teigia, kad paramos lygį turėtų atspindėti mastas, kuriuo darbo pertrauka buvo individualaus pasirinkimo arba aplinkos poveikio nulemtas sprendimas, kurio jie negalėjo kontroliuoti. Karjeros pertraukų sprendimai, paremti išorės faktoriais (išorės rizikos, tokios, kaip atleidimas) turėtų būti remiami solidarumo principu. Tokiu būdu karjeros pertrauka turi platesnę socialinę naudą. Tokia darbinio gyvenimo balanso politika turi įtakos namų ūkių suvartojamų prekių ir paslaugų kiekiui. Ši politika skatina darbo modelius, kurie maksimizuoja naudą aplinkai. Pullinger atliktu empiriniu tyrimu patvirtintas ryšys tarp vartojimo nulemtos šeimos šiltnamio dujų emisijos ir tos pačios šeimos darbo valandų skaičiaus. Tiesioginis darbo laiko poveikis nėra labai reikšmingas, tačiau netiesioginis efektas, toks kaip grynujų pajamų poveikis, yra didelis ir reikšmingas, tiesiogiai koreliuojantis su vartojimo kiekiu. Taigi, tvarių aplinkos iniciatyvų adaptavimas organizacijoje gali turėti strateginę reikšmę tvaraus vartojimo įgūdžių skatinimui.

Išskiriamos ir neigiamos darbinio gyvenimo įtakos tvariam vartojimui, pateikiant integruotą požiūrį į darbinio gyvenimo veiksnius ir patirtis darbo vietoje. Neigiamas aspektas kyla dėl to, jog darbinis gyvenimas suvaržo darbuotojų tvaraus vartojimo iniciatyvas privačiame gyvenime, pavyzdžiui, nuolatiniai viršvalandžiai daro įtaką sveikai ir tvariai darbuotojų dietai. Tvaraus vartojimo bei darbinio gyvenimo tyrimų integracija identifikuoja papildomas neigiamas darbinio gyvenimo įtakas tvariam vartojimui, tai neigiami šalutiniai poveikiai, kompensavimo efektas (Muster, 2012):

- *Neigiami šalutiniai poveikiai* – tai poveikių perkėlimai tarp gyvenimo sričių, kurie riboja darbuotojų rezultatus kitose srityse. Keletas autorių susikoncentravo į teigiamus darbinio gyvenimo poveikius, kurie skatino tvarų vartojimą privačiame gyvenime, vis tik pripažįstama, kad neigiamas poveikis didesnis (Muster, 2012). Priklausomai nuo organizacijos kultūrinės, socialinės ar techninės struktūros sąlygų darbuotojai įgyja skirtingų (ne)tvarių požiūrių, įgūdžių, ir elgsenos darbo vietose. Jeigu netvarios darbo praktikos yra perkeliamos į vartojimo praktikas, atsiranda neigiama darbinio

gyvenimo įtaka tvariam vartojimui. Neigiami šalutiniai poveikiai elgsenose ir įgūdžiuose pasireiškia, pavyzdžiui, per šviesos deginimą per pietų pertraukėles, nors ji nėra reikalinga, atitinkamai tokią elgseną perkeliant ir į namus. Taigi, kadangi išteklių gamybos ir vartojimo procesai paprastai yra panašūs (energijos, vandens, popieriaus), egzistuoja tiesioginiai perkėlimo efektai tarp darbinio gyvenimo ir privataus gyvenimo.

- *Kompensavimo efektas* atsiranda, kai darbuotojai dėl ko nors jaučiasi nepatenkinti. Aukšti darbovietės reikalavimai pakelia netvaraus vartojimo paplitimą tarp darbuotojų siekiant pašalinti negatyvius jausmus dėl darbo įsigijant malonius vartojimo daiktus. Reisch (2001) taip pat argumentavo, jog individai vartoja siekiant patenkinti vidinius poreikius, kad užpildyti vidinę tuštumą. Tokie efektai gali būti charakterizuoti kaip papildoma kompensacija. Šis efektas pasireiškia ir darbo elgsenos bei praktikų kontekste, pavyzdžiui, kaip aplinkai draugiška elgsena. Pavyzdžiui, pokyčiai darbovietėje (naujų aplinkosaugos kryptių pristatymas) gali paveikti darbuotojus, jie gali jaustis pikti, kad yra verčiami rūšiuoti šiukšles darbe. Iš to galima daryti išvadą, jog namuose jie taip pat jų nerūšiuoja. Kadangi „žaliosios“ iniciatyvos organizacijose eina kartu su reikalaujamais elgsenos pokyčiais ir apribojimais, visada yra galimybė ir rizika dėl kompensacinio efekto darbuotojų asmeniniame gyvenime.

Gana sudėtinga įvertinti darbinio gyvenimo veiksniai, kurie tiesiogiai veikia vartotojų norą įsitraukti į tvarų vartojimą, kadangi darbe praleidžiamas laikas yra atskirtas nuo laisvalaikio ir darbuotojo energija, pastangos ir laikas, skiriamos patenkinti darbovietės reikavimus ir atlikti užduotis skiriasi nuo asmeninių poreikių. Muster (2012) išskirti šie svarbiausi darbinio gyvenimo veiksniai, darantys įtaką tvariam vartojimui:

1. *Darbo laikas* – darbo valandų skaičius per dieną sumažina laisvą žmogaus paros laiką. Kadangi yra laikoma, jog tvarus vartojimas (produktų rūšiavimas, viešojo transporto naudojimas ir t.t.) reikalauja daugiau laiko, negu mažiau tvarus, toks laiko trūkumas sumažina galimybes tvariam vartojimui. Pavyzdžiui, ilgos darbo valandos sąlygoja retesnį viešojo transporto pasirinkimo ir kitų aplinkai draugiškesnių veiklų praktikavimą, kadangi darbas baigiamas vėlai, kai nebevažiuoja viešasis transportas. Taip pat, sumažėjęs laisvo laiko su draugais ir šeima laikas taip pat lemia tvaraus vartojimo veiklų apribojimus, pavyzdžiui, kiekvienas šeimos narys pietus gaminasi atskirai, kadangi kartu gaminti tiesiog nėra laiko dėl įtemptos dienotvarkės.

2. *Darbo sąlygos* – aukšti darbo vietos reikalavimai ir spaudimas neigiamai veikia tvarų vartojimą, kadangi didelį darbovietės spaudimą patiriantis darbuotojas netausoja energijos, renkasi greitą maistą pietums, o ne gamina pats ir t.t.. Stresinių veiksnių buvimas skatina bendrą neigiamą darbuotojo nusiteikimą tvaraus vartojimo reikalingumo atžvilgiu. Intensyvus darbas sunaudoja daug energijos, aukštas efektyvumas reikalauja daug darbuotojų dėmesio, todėl dažnai jie rankasi tiesiog užkąsti greito maisto vietoj to, jog maitintūsi sveikai per darbo pertrauką.

3. *Darbo ir namų atskirtis* – didesnis atstumas ypatingai veikia darbuotojus, kadangi dirbantys toli ar net kitame mieste darbuotojai beveik visada renkasi kelionę automobiliu, taip pat dėl kelionėje sugaištamo laiko sumažina savo laisvalaikio laiką ir galimybes pailsėti. Taigi, taip yra skatinamas netvarus vartojimas – ne tik laiko, bet ir energijos.

Minėti karjeros ir šeimos derinimo padariniai bei gyvenimiška patirtis derinant darbą ir rūpinamąsi šeima meta iššūkį tvariam vartojimui, bei atskleidžia sąsajas su darbo ir asmeninio gyvenimo balansu.

Tvaraus vartojimo tyrimų kontekste darbo ir asmeninio gyvenimo balanso veiksniai apibūdinami kaip socioekonominiai veiksniai, lemiantys tvarų vartojimą. Šveicarijoje atliktas tyrimas bando atskleisti asmeninius ir kontekstinės aplinkos barjerus vartotojų ekologiško maisto pirkimui bei išskiria žinias, kaip galima skatinti „žaliuosius“ pirkimus (Tanner ir Kast, 2003) Apklauskos duomenys naudojami išnagrinėti skirtingų kategorijų asmeninių veiksnių (pavyzdžiui, požiūrių, asmeninių normų, suvokiamų elgesio barjerų, žinių) ir kontekstinių veiksnių (pavyzdžiui, socialinių ir ekonominių charakteristikų, gyvenimo sąlygų ir laikymo namuose charakteristikų) ekologiškų produktų pirkimų Šveicarijos vartotojų kontekste. Rezultatai atskleidžia, jog ekologiški pirkimai lengviau vykdomi, kai vartotojas turi pozityvų požiūrį į:

- a) aplinkos apsaugą;
- b) sąžiningą prekybą (fair trade);
- c) vietinius produktus;
- d) galimybę naudotis į veiksmą orientuotomis žiniomis.

Savo ruožtu neigiamą įtaką žaliesiems pirkimams daro:

- a) suvokiami laiko barjerai;
- b) apsipirkimo prekybos centruose dažnis.

Tyrimas atskleidė, jog ekologiškų produktų įgijimas sumažėjo, kai žmonės suvokė turį taupyti laiką ir negalėjo jo eikvoti apsipirkimui, bei kai jie apsipirkinėjo daugiausiai dideliuose prekybos centruose. Empiriškai įrodyti ryšiai tarp suvokiamų laiko kliūčių ir motyvacijos pirkti žaliuosius produktus. Be to, gyvenamoji vieta ir namų ūkio dydis taip pat buvo papildomi esminiai veiksniai renkantis prekybos centrą. Pastarasis itin darė reikšmingą įtaką žaliesiems pirkimams. Prekybos centro reikšmė priskirta prie situacinių, kontekstinių veiksnių, o ne prie asmeninių preferencijų, kadangi nėra nuostabu, jog žmonės perka tik tai, kas pateikiama prekybos vietoje, kur jie apsiperka. Be to, studija siūlo žaliąjį marketingą nukreipti į moteris, nes šios yra pagrindinė grupė, atsakinga už apsipirkinėjimą. Žaliųjų produktų poreikis turi būti skatinamas ne tik puoselėjant aplinkosaugines idėjas, bet ir reklamuojant produktus, kurie yra pagaminti sąžiningai, vietinėje rinkoje. Įvertinant suvokiamo laiko barjero poveikį ekologiškų produktų vartojimo mažėjimui reiktų atkreipti dėmesį į produktų, kurie yra aplinkai palankūs ir kartu taupantys laiką (ekologiškai patogūs produktai). Žaliesiems

vartojimas gali būti didinamas skatinant polinkį į aplinkosaugą, sąžiningą prekybą, vietinę produkciją, į veiksmą orientuotas žinias, laiko suvokimo barjerų mažinimą, parduotuvių skirtumus. Šiame kontekste darbo ir asmeninio gyvenimo balanso poveikis pasireiškia per didėjantį vartotojų laiko stygių, kuris tiesiogiai lemia tvaraus vartojimo vienos iš sričių – žaliųjų produktų įsigijimo elgseną.

Apibendrinant galima teigti, jog sąsajos tarp darbo ir asmeninio gyvenimo balanso ir tvaraus vartojimo atskleidžiamos daugiausiai per darbinio gyvenimo veiksnius, darančius poveikį tvaraus vartojimo praktikoms. Dažnai tokiuose tyrimuose išskiriamas neigiamas viršvalandžių poveikis, geografinė darbovietės padėtis, todėl šios sąsajos leidžia spręsti apie galimus ryšius tarp šių konstruktyvų bei suteikia pagrindo konceptualaus modelio kūrimui.

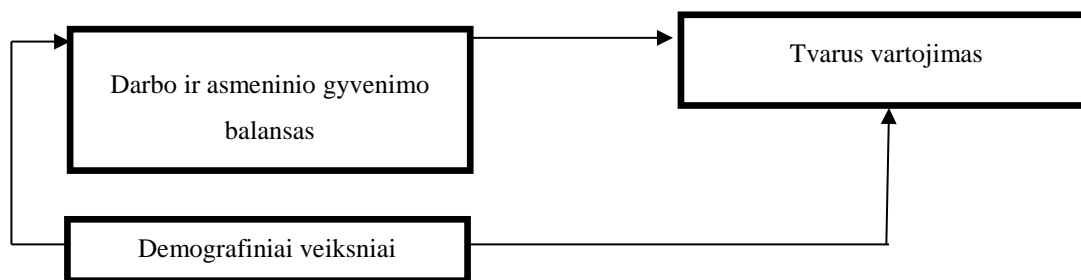
2.4. Konceptualus darbo ir asmeninio gyvenimo balanso ir tvaraus vartojimo modelis ir jo pagrindimas

Atsižvelgiant į didėjantį aplinkos degradacijos spaudimą poreikis tirti tvarios individų elgsenos modelius vis didėja. Sąlyčio taškų ieškoma įvairiausiose srityse – nuo atsakingo vartojimo skatinimo valstybių lygmeniu, organizacijų indėlio į ekologiškų produktų gamybos rakurso didinimą, iki individų asmeninių nuostatų poveikio ar individualių veiksmų įtakos tvariems pasirinkimams. Šiame tyrime, atsižvelgiant į norimus pasiekti rezultatus, pasirinkta tirti tvarų vartojimą iš mikro-lygio perspektyvos, t.y. analizuoti individų tvarų vartojimą. Atlikus mokslinės literatūros analizę iširti tvaraus vartojimo, darbo ir asmeninio gyvenimo balanso konceptai, bei nustatyti galimi ryšiai tarp jų. Viola Muster teoriškai nagrinėjo darbo ir asmeninio gyvenimo ir tvaraus vartojimo ryšius, tačiau empirinių įrodymų beveik nesutinkama. Šiuo moksliniu tyrimu siekiama paliesti visiškai naują, bet labai svarbią tvaraus vartojimo tyrimų sritį ir iširti galimus ryšius tarp darbo ir asmeninio gyvenimo balanso ir tvaraus vartojimo.

Sudarant šį konceptualų modelį tvarus vartojimas suprantamas kaip "žaliųjų" ar energiją taupančių produktų ar paslaugų vartojimas, kuris turi minimalų poveikį aplinkai ir yra socialiai teisingas tenkinant pagrindinius poreikius žmonėms visame pasaulyje. „Žalioji vartotojas“, lemiantis svarbų vaidmenį tvaraus vartojimo kontekste, suprantamas kaip individas, linkęs į tvaraus vartojimo praktikas, tokias kaip žaliųjų produktų įsigijimą, bei jaučia moralinę atsakomybę už mus supančią aplinką. Darbo ir asmeninio gyvenimo balansas šiame tyrime suprantamas kaip pasiektas konsensusas tarp darbuotojo darbinio gyvenimo prioritetų ir jo privataus gyvenimo būdo bei įsipareigojimų.

Pastebėtina, jog nagrinėjant abu konceptus (tvarų vartojimą ir darbo ir asmeninio gyvenimo balansą) dauguma autorių pabrėžė demografinių veiksnių svarbą (Steg and Vlek, 2009; Welsch ir Kuhling, 2009; Gilg ir kt., 2005; Paco, Raposo ir Filho, 2009; Vinz, 2009; Tan ir Lau, 2009; Byron, 2005; Nanda, 2015). Todėl sudarant bendrąjį tyrimo modelį be pagrindinių konceptų – darbo ir

asmeninio gyvenimo balanso ir tvaraus vartojimo, galima pagrįstai įtraukti ir demografinius veiksnius. Bendrasis darbo ir asmeninio gyvenimo balanso ir tvaraus vartojimo modelis pateikiamas 5 paveiksle.

5 pav. Bendrasis darbo ir asmeninio gyvenimo balanso ir tvaraus vartojimo modelis

Sudarytu modeliu siekiama išmatuoti, kaip asmeninio gyvenimo balansas lemia tvarų vartojimą, bei kaip tvarus vartojimas ir darbo ir asmeninio gyvenimo balansas priklauso nuo demografinių veiksnių.

Iš tvaraus vartojimo konceptualiosios esmės studijų analizės matyti, jog tvaraus vartojimo konstruktas grindžiamas „žaliojo vartotojo“ *elgsena*. Kaip pažymi Stern (Stern, 2000, iš Leary ir kt., 2014), tvari elgsena yra daugiadimensinės prigimties, todėl tvarus vartojimas tiriamas per trijų skirtingų elgsenų rinkinį:

1. Energiją taupanti elgsena;
2. Ekologiškai sąmoninga pirkėjo elgsena;
3. Popirkiminė elgsena.

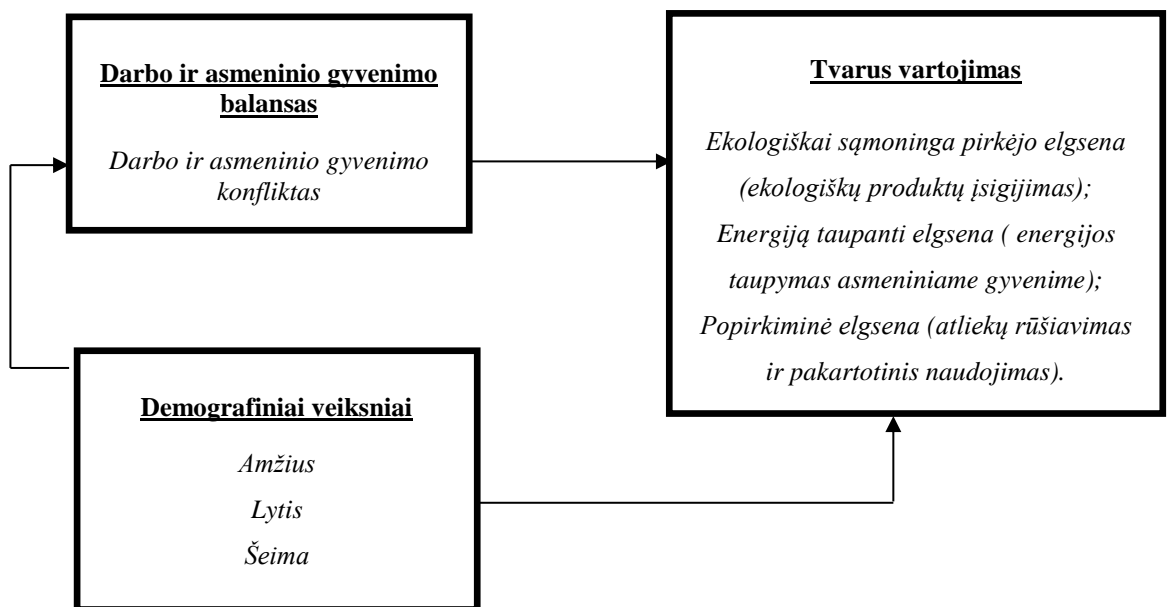
Dėl šio konstrukto daugiadimensiškumo, skirtingoms elgsenoms įvertinti parenkamos konkrečios tvaraus vartojimo elgsenos išraiškos. Kiekvieną iš šių dimensijų analizuojant atskirai gali būti tiriamas tvarus vartojimas, todėl šis rinkinys patikimai įvertina tiriamą konstruklą.

Darbo ir asmeninio gyvenimo balanso konstruktas mokslinėje literatūroje dažniausiai matuojamas per specifinį mechanizmą – darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktą. Pastarasis kyla dėl reikalavimų darbo ir šeimos rolėse, todėl sėkmingas tokių reikalavimų derinimas gali iliustruoti gerą darbo ir asmeninio gyvenimo balansą. Kadangi konflikto teorija teigia, jog darbo ir asmeninio gyvenimo domenai yra nesuderinami dėl jų skirtingų normų ir atsakomybių, konfliktas viename jų gali lemti neigiamą poveikį kitame. Būtent darbo poveikis šeimai šiame tyrime yra pagrindas tiriant darbo ir asmeninio gyvenimo balansą.

Ankstesnės studijos atskleidė reikšmingą skirtumą tarp moterų ir vyrų aplinkosauginių požiūrių (Tan ir Lau, 2009), tačiau rezultatai susiję su šiuo kintamuoju ne visada atskleisdavo panašius rezultatus (Paco, Raposo ir Filho, 2009). Young ir kt. (2009) išskiria demografines charakteristikas kaip veiksnius, lemiančius silpnesnę „žaliųjų“ vertybių įtaką priimant ekologiškų produktų įsigijimo sprendimus. Tačiau atskiras demografines charakteristikas tyrė autoriai pastebėjo ir teigiamą įtaką,

pavyzdžiui, lytį, kaip vieną iš demografinių veiksnių, lėmusių draugiškų prekių ir paslaugų pasirinkimą, išskyrė Dagiliūtė ir Paulauskaitė (2013), Liobikienė (2013). Amžius laikomas viena iš plačiausiai naudojamų demografinių charakteristikų. Nepaisant daugelio tyrimų išvadų, jog egzistuoja neigiama koreliacija tarp amžiaus ir aplinkosauginių pažiūrų ir elgsenos (t.y. jaunuoliai yra „žalesni“ vartotojai), rezultatai nėra vienareikšmiški (Nair, 2015). Nors tvaraus vartojimo kontekste šeimyninė padėtis nėra dažnai tiriama, vedybinė padėtis turi įtakos darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktams, šios charakteristikos įtaką tyrė ir Shukla ir Srivastava (2016). Taigi, sudarant detalųjį konceptualųjį modelį buvo pasirinktos šios demografinės charakteristikos – lytis, amžius ir šeimyninė padėtis.

Aptartų darbo ir asmeninio gyvenimo balanso ir tvaraus vartojimo konstrukto bei demografinių veiksnių detalusis modelis pateikiamas 6 paveiksle.

6 pav. Detalusis darbo ir asmeninio gyvenimo balanso poveikio tvariam vartojimui modelis

Teorinė analizė atskleidė, jog yra daug veiksnių, lemiančių individų tvarų vartojimą. Tačiau kasdieniniame gyvenime tvariam vartojimui įtaką daro ne tik pažiūros ar vertybės, o ir darbo bei asmeninio gyvenimo sankirta. Nepaisant stiprių aplinkosauginių pažiūrų, žmogus galiausiai nebūtinai įsigys ekologiško maisto, nes galbūt neturės laiko tokių produktų pasirinkimui, ar bus per daug įsitraukęs į darbo reikalų apmąstymą namuose, kad galvotų apie elektros energijos taupymą.

Remiantis konceptualių darbo ir asmeninio gyvenimo poveikio tvariam vartojimui modeliu, apimančiu pagrindinius teorinės analizės konstruktus – darbo ir asmeninio gyvenimo balansą ir tvarų vartojimą, kitoje darbo dalyje pateikiama empirinio tyrimo metodologija.

3. DARBO IR ASMENINIO GYVENIMO BALANSO IR TVARAUS VARTOJIMO TYRIMO METODOLOGIJA

3.1. Tyrimo tikslas, uždaviniai ir hipotezės

Pagrindinis šio **tyrimo tikslas** yra atskleisti, kokį poveikį individų darbo ir asmeninio gyvenimo balansas daro jų tvariam vartojimui ir kokį vaidmenį šiame kontekste atlieka individų lytis, amžius ir šeimyninė padėtis.

Šis tikslas detalizuojamas per tokius **uždavinius**:

1. Nustatyti, ar darbo ir asmeninio gyvenimo balansas daro įtaką (jei taip, kokią) individų tvariam vartojimui asmeniniame gyvenime.
2. Išsiaiškinti, kaip darbo ir asmeninio gyvenimo balansas skiriasi priklausomai nuo demografinių veiksnių.
3. Išsiaiškinti, kaip tvarus vartojimas skiriasi priklausomai nuo demografinių veiksnių.

Šio tyrimo hipotezės formuluojamos atsižvelgiant į prieš tai iškeltus tyrimo uždavinius, bei atspindi siekiamus įvertinti ryšius.

H1. Darbo ir asmeninio gyvenimo balansas daro teigiamą įtaką tvariam vartojimui.

H1.1 Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas daro neigiamą įtaką energiją taupančiai tvariai vartotojų elgsenai.

H1.2 Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas daro neigiamą įtaką ekologiškai sąmoningai vartotojų elgsenai.

H1.3 Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas daro neigiamą įtaką tvariai vartotojų elgsenai po vartojimo.

H2. Darbo ir asmeninio gyvenimo balansas skiriasi priklausomai nuo demografinių veiksnių.

H2.1 Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas skiriasi priklausomai nuo lyties.

H2.2 Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas skiriasi priklausomai nuo amžiaus.

H2.3 Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas skiriasi priklausomai nuo šeimyninės padėties.

H3. Tvarus vartojimas skiriasi priklausomai nuo demografinių veiksnių.

H3.1 Tvarus vartojimas skiriasi priklausomai nuo lyties.

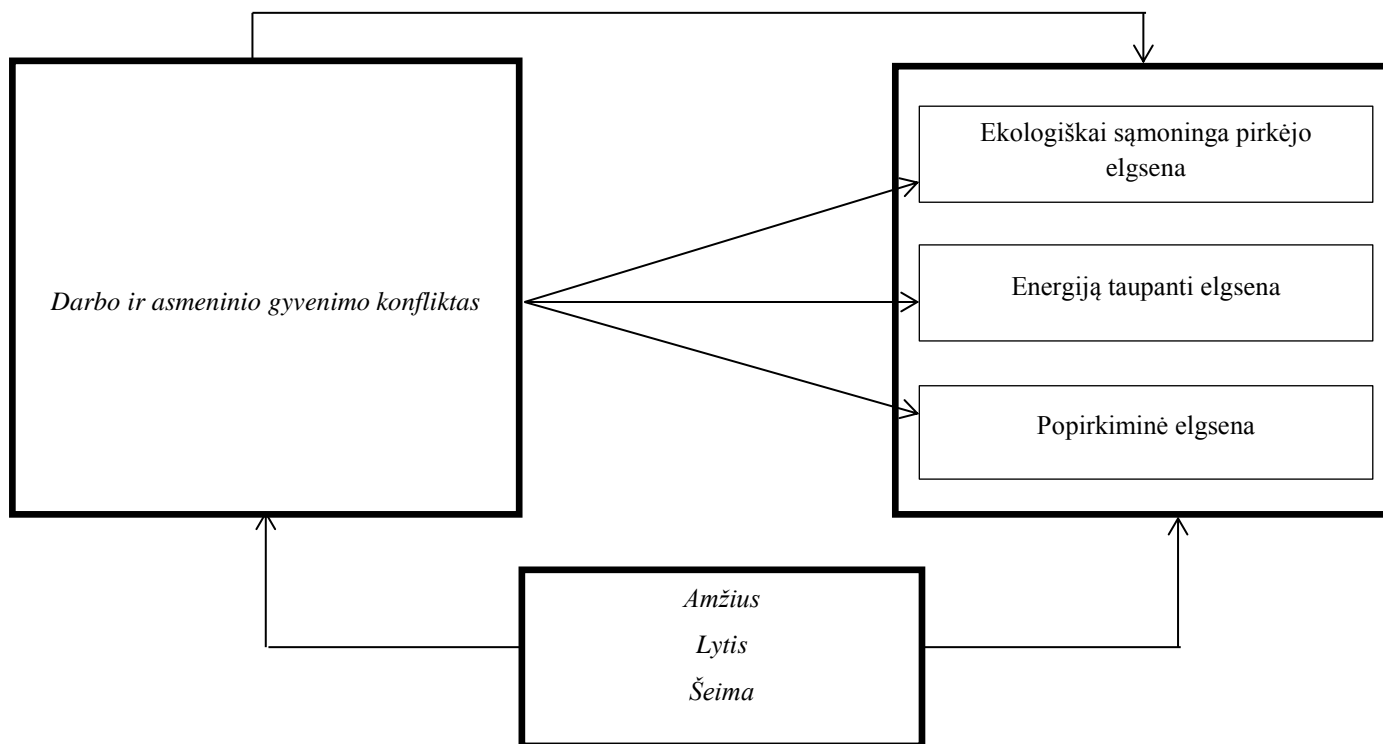
H3.2 Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas skiriasi priklausomai nuo amžiaus.

H3.3 Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas skiriasi priklausomai nuo šeimyninės padėties.

Reikia pažymėti, jog ryšys tarp pagrindinių šio tyrimo konstrukčių – darbo ir asmeninio gyvenimo balanso bei tvaraus vartojimo beveik nenagrinėtas mokslinėje literatūroje, todėl tyrimo hipotezė **H1** bei ją detalizuojančios hipotezės **H1.1**, **H1.2** ir **H1.3** daugiausiai grindžiamos egzistuojančiais teoriniais argumentais, taip pat įtraukiant ir atskirus empirinių tyrimų rezultatus, pateikiančius smulkesnių ryšių tarp konstrukto dedamųjų patvirtinimus (kaip, pavyzdžiui, darbo ir asmeninio

gyvenimo konflikto laiko pagrindu poveikis šeimų su vaikais šiltnamio dujų emisijoms Jungtinėje Karalystėje (Pullinger, 2009)). Amžiaus, lyties ir šeimos poveikis kiekvienam iš konstruktyų taip pat nagrinėtas įvairiuose tyrimuose, tačiau tokiame kontekste analizuojamas nebuvo, todėl antroji bei trečioji hipotezės keliamos siekiant įvertinti šiuos ryšius.

Analizuojami ryšiai, kuriems suformuluotos šios hipotezės, nurodomi 7 paveiksle pateiktame kiekybinio tyrimo modelyje.

7 pav. Kiekybinio tyrimo modelis

Hipotezėse minimiems ir modelyje rodyklėmis pažymėtiems ryšiams tirti svarbu tinkamai parinkti tyrimo metodą, imtį bei sudaryti instrumentą, todėl tolesniuose skyreliuose yra paaiškinami šie būtini tyrimo aspektai.

3.2. Tyrimo pobūdis, metodai ir imtis

Šio tyrimo pobūdis – paaiškinantis, ryšių nustatymo, kadangi teorinės analizės būdu atradus galimas sąsajas tarp dviejų tiriamų konstruktyų, siekiama paaiškinti tiriamus ryšius. Atliekant tyrimą buvo pasirinktas kiekybinis tyrimo metodas. Tai hipotetinis-dedukcinis metodas, apimantis hipotezių testavimą analizuojant kiekybinius duomenis, surinktus naudojant apklausą. Tokiam tyrimui būdingas objektyvumas ir dedukcinė logika. Dėl patogesnio duomenų surinkimo naudojamas netiesioginės apklausos metodas – elektroninė bei popierinė apklausa, kai respondentas pats atsako į klausimus, pateiktus rašto forma. Tokios apklausos privalumai – nedideli kaštai, didelis greitis, patogi ir greita duomenų analizė, aukštas atsako lygis.

Ne mažiau svarbus tyrimo imties atrankos metodo pasirinkimas ir imties dydžio nustatymas. Nors šio tyrimo visuma – dirbantys žmonės Lietuvoje, vis tik šiuo tyrimu siekiama ne reprezentuoti visumą, o atskleisti nagrinėjamus ryšius tarp kintamųjų, todėl tai pateisina netikimybinės atrankos metodo pasirinkimą – patogumo atranką, kuri grindžiama patogiausių, arčiausiai esančių ir lengviausiai prieinamų tiriamosios visumos elementų atrinkimu. Respondentai atrenkami ne atsitiktiniu būdu, o pasirenkant lengviau pasiekiamus, taip sutaupoma ir laiko bei kaštų.

Nustatant imties dydį, remtasi palyginamaisiais tyrimais, kadangi naudojant netikimybinę atranką patikimumas yra sunkiau pasiekiamas. Leary ir kt. (2014) tyrė aplinkosauginio požiūrio ir suvokiamos vartotojo įtakos rinkai ryšius su tvarių vartojimu. Šiame tyrime dalyvavo 460 respondentų. Welsch ir Kuhling (2009) tyrė veiksnius, lemiančius tvarų vartojimą, bei analizavo 139 respondentų atsakymus. Swami ir kt. (2011) analizavo asmenybės, individualių skirtumų ir demografinių veiksnių įtaką rūšiavimui namuose, bei rėmėsi 203 respondentų atsakymais. Veiksnius, lemiančius žaliuosius įsigijimus tyrė Tanner ir Kast (2003) ištyrė 745 respondentų Šveicarijoje atsakymus. Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktą analizavo Nanda (2015) bei rėmėsi 150 bankų sektoriaus darbuotojų atsakymais. Kadangi skirtingi tyrimai rėmėsi gana nevienodų imčių rezultatais, šioje apklausoje nuspręsta siekti apie 350 respondentų imties.

3.3. Tyrimo instrumentas

Kadangi šiuo tyrimu siekiama ištirti darbo poveikį asmeniniam gyvenimui ir su tuo susijusį tvarų vartojimą asmeniniame gyvenime, darbo ir asmeninio gyvenimo balansas nagrinėjamas vienkryptiškai, per darbo poveikį asmeniniam gyvenimui. Teorinė analizė atskleidė, jog egzistuoja keletas darbo ir asmeninio gyvenimo balansą matuojančių skalių, o kompleksinių individų tvaraus vartojimo tyrimo sprendimų nerasta. Dėl to, kuriant šio tyrimo instrumentą, neapsiribojama tik egzistuojančiomis įvairių autorių skalėmis, o remiantis teorinėmis įžvalgomis teiginiai adaptuojami autorės sudarant skalę, taip pritaikant instrumentą analizuojamų ryšių kontekstui.

Matuojant tvarų vartojimą nėra jokių garantijų, jog tvarios sąlygos vienoje srityje (pvz. energijos vartojimas) lems atitinkamai tvarias sąlygas ir kitose srityse (atliekų, toksinių medžiagų kiekio mažinimo ir pan.) (Caeiro ir kt., 2012). Kadangi didžioji dalis tvaraus vartojimo modelių studijų orientavosi į vieną ar kitą sritį (energijos suvartojimą, atliekų gamybą), o šiuo tyrimu norima kompleksiškiau įvertinti vartotojų tvarų vartojimą, sudarant konstrukta matuojančią skalę vadovaujamosi teoriniu požiūriu, jog tvaraus vartojimo matavimai turėtų integruoti skirtingas tvaraus vartojimo sritis bei atsižvelgti į vartotojų kasdieninius vartojimo įpročius, kintamųjų pasirinkimas turėtų įvertinti vartotojų sprendimų priėmimą ir savarankišką elgseną (Caeiro ir kt., 2012). Tyrimo instrumentas apima šias tvaraus vartojimo sritis:

1. Maisto vartojimas;

2. Drabužiai: tekstilės, skirtos žmonėms, vartojimas;
3. Energijos vartojimas;
4. Atliekų rūšiavimas.
5. Transporto sprendimai.

Kadangi skirtingi tvaraus vartojimo elgsenos tipai dažnai suvokiami kaip atskiri elgsenos rodikliai, yra išskiriami trys bendrai priimti elgsenos tipai, suvokiami kaip tvarūs:

1. Ekologiškai sąmoninga elgsena, įvertinanti aplinkai tvarių produktų pasirinkimui skiriamas pastangas;
2. Energiją taupanti elgsena, įvertinanti energijos sunaudojimo mažinimą;
3. Elgsena po vartojimo, įvertinanti suvartotų produktų rūšiavimą ar pakartotiną panaudojimą (Leary ir kt., 2014).

Šie trys skirtingi elgsenų rinkiniai bendrai yra suvokiami kaip turintys teigiamą įtaką aplinkai ir naudojami kaip atskiri kintamieji tvariam vartojimui išmatuoti. Energiją taupančiai elgsenai matuoti naudojama adaptuota Sutterlin, Brunner ir Siegrist (2011) skalė. Teiginiai apima energijos naudojimo mažinimu grįstus taupymo veiksmus elektros ir vandens vartojimo srityse namuose, taip pat aplinkai palankesnių transporto sprendimų naudojimą kaip energiją tausojančią elgseną. Ekologiškai sąmoninga elgsena matuojama kaip suderintos vartotojo pastangos pasirinkti ir įsigyti produktus, kurie bendrai yra suvokiami kaip mažiau kenksmingi aplinkai nei tradiciškai pagaminti produktai (Leary ir kt., 2014). Vartotojas sąmoningai renkasi tokius produktus, kurie yra pagaminti ekologiškai, jų vartojimas mažiau kenkia aplinkai. Elgsena po vartojimo matuojama kaip atsakingas disponavimas produktais juos rūšiuojant po vartojimo (Leary ir kt. 2014). Darbo ir asmeninio gyvenimo konflikto konstruktui tirti remiamasi Carlson, Kacmar ir Williams (2000) sudaryta skale. 8 lentelėje atskleidžiama tyrime naudojamų skalių bendroji struktūra.

8 lentelė. Tyrime naudojamų skalių bendroji struktūra

Konstruktas	Skalės teiginių skaičius	Autoriai
Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas	7	Modifikuota pagal Carlson, Kacmar ir Williams, 2000.
Tvarus vartojimas	16	
Energiją taupanti elgsena	5	Modifikuota pagal Sutterlin, Brunner ir Siegrist, 2011; Leary ir kt., 2014.
Ekologiškai sąmoninga elgsena	5	
Elgsena po vartojimo	6	

Iš viso modelio konstruktais matuoti sukurta skalė apima 23 teiginius. 9 lentelėje išsamiau apibūdinamos tyrime naudojamos skalės.

Konstruktas	Skalės teiginiai	Autoriai
DARBO IR ASMENINIO GYVENIMO KONFLIKTAS		
	<ol style="list-style-type: none"> 1. Turiu mažai laiko savo asmeniniam gyvenimui, nes itin daug laiko praleidžiu darbe. 2. Darbui ir asmeniniam gyvenimui negaliu skirti vienodai laiko, nes ilgai užtrunku darbe. 3. Dėl darbo reikalavimų turiu atsisakyti savo mėgstamų veiklų dažniau, nei norėčiau. 4. Kai grįžtu iš darbo dažnai esu toks(-ia) emociškai išsunktas (-a), jog namuose nebenoriu nieko veikti. 5. Dėl streso darbe, kartais grįžus namo aš esu per daug įsitempęs (-usi), kad daryčiau dalykus, kurie man patinka. 6. Mano sprendimai siekiant išspręsti problemas darbe yra neveiksmingi sprendžiant problemas asmeniniame gyvenime. 7. Manau, jog mano elgsena, kuri yra efektyvi ir reikalinga darbe, būtų nenaudinga namuose. 	Modifikuota pagal Carlson, Kacmar ir Williams, 2000.
TVARUS VARTOJIMAS		
Elgsena		
Energiją taupanti elgsena	<ol style="list-style-type: none"> 1. Aš skalbiu tik tuomet, kai visiškai užpildau skalbimo mašiną nešvariais rūbais. 2. Iš karto išjungiu televizorių ar kitus prietaisus, kai jais nesinaudoju. 3. Plaudamas (-a) dantis neekvoju vandens veltui, užsuku vandens čiaupą. 4. Namuose užgesinu šviesas kambariuose, kuriuose tuo metu nebūnu. 5. Vykdamas (-a) į darbą, renkuosi mažiau aplinką teršiantį transportą (pvz. keliauju pėsčiomis, dviračiu arba viešuoju transportu). 	Modifikuota pagal Sutterlin, Brunner ir Siegrist, 2011.
Ekologiškai sąmoninga elgsena	<ol style="list-style-type: none"> 1. Stengiuosi pirkti tuos produktus, kurie mažiau kenksmingi aplinkai (pvz. renkuosi ekologiškus skalbimo miltelius vietoje įprastų). 2. Stengiuosi pirkti produktus be pakuočių arba su kuo mažesniu įpakavimu. 3. Stengiuosi pirkti ekologiškus maisto produktus. 4. Pirkdamas (-a) produktus aš pasidomiu, ar jie pagaminti iš aplinkai palankių medžiagų. 5. Apsipirkdamas (-a) turiu savo pirkinį krepšį tam, kad kaskart nereiktų pirkti plastikinių pirkinį maišelių. 	Modifikuota pagal Leary ir kt., 2014.
Elgsena po vartojimo		

	<ol style="list-style-type: none"> 1. Namuose rūšiuoju organines atliekas. 2. Namuose rūšiuoju popierių. 3. Namuose rūšiuoju stiklą ir plastiką. 4. Stambiagabarites atliekas visada pristatau į tam skirtus atliekų surinkimo punktus. 5. Nenaudojamus drabužius ir avalynę atiduodu kitiems žmonėms arba priduoju į tam skirtas vietas. 6. Pasenusius vaistus pristatau į vaistines. 	Modifikuota pagal Leary ir kt., 2014.
--	--	---------------------------------------

Klausimynas sudarytas remiantis bendraisiais tokio pobūdžio instrumentams keliamais reikalavimais. Tai respondento supažindinimas su tyrimo kontekstu ir tikslu, pagrindiniai tyrimo klausimai, demografiniai klausimai. Pagrindiniai klausimai tyrimo informacijai gauti buvo sudaryti taip, kad respondentai savo asmeninius pasirinkimus galėjo pažymėti penkių balų Likerto skalėje nuo 1 („visiškai nesutinku“) iki 5 („visiškai sutinku“) (klausimas darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktui matuoti) arba įvertinti, kaip dažnai jie praktikuoja tvaraus vartojimo elgsenas (nuo „niekada“ iki „visada“). Demografiniai klausimai apėmė lyties, amžiaus, šeimyninės padėties („Gyvenu vienas (-a)“ arba „Gyvenu su šeima“) bei darbinės padėties klausimus. Pastarieji siekė įvertinti darbo pobūdį („Jūs dirbate: tarnautoju valstybinėje įstaigoje, samdomu darbuotoju verslo įmonėje, laisvai samdomu darbuotoju (fotografu, dizaineriu, žurnalistu, ar pan., specialistu viešojoje ar privačioje įmonėje (dėstytoju, mediku, mokytoju, ar pan.), turiu nuosavą verslą). Klausimynas buvo sudarytas atsižvelgus į norimos informacijos pobūdį, todėl jame dominuoja uždari klausimai.

3.4. Duomenų rinkimo procedūra ir analizės metodai

Siekiant surinkti tyrimui reikalingus duomenis, buvo sudaryta elektroninė anketa *Apklausa.lt* platformoje. Respondentai buvo pasiekiami naudojantis *Facebook* socialinio tinklo pagalba, taip pat dalis anketų buvo siunčiamos elektroniniu paštu. Kita dalis anketų buvo išdalintos popieriniu formatu tam, kad būtų galima pasiekti vyresnius, mažiau technologijomis besinaudojančius respondentus. Apklausa tiek elektroniniu, tiek popieriniu formatu vykdyta 2017 m. balandžio 1-10 dienomis.

Statistinė duomenų analizė atlikta naudojantis IBM SPSS Statistics programine įranga, skirta statistiškai apdoroti kiekybinius duomenis. Pirmiausiai naudojantis dažnių analizės procedūra buvo įvertintas respondentų pasiskirstymas pagal tirtas demografines charakteristikas siekiant iliustruoti tyrimo imtį. Toliau nuosekliai įvertintas konstrukto matavimo skalių patikimumas. Šis žingsnis yra svarbus siekiant kokybiškai atlikti tyrimą ir daryti išvadas apie analizuojamą reiškinį. Skalių patikimumui matuoti naudotas vienas iš plačiausiai taikomų Kronbacho alfa (*Cronbach alpha*) koeficientas, kurio vertė patikimai skalei turėtų siekti 0,7 ir daugiau (Pukėnas, 2009).

Ne mažiau svarbus ir matavimo instrumento tinkamumo ištyrimas. Pasirinkta faktorinė analizė leido iširti latentinius ryšius tarp kintamųjų ir išskirti pagrindines kintamųjų grupes – faktorius. Be to, tyrime naudojamų kintamųjų tinkamumas tokiai analizei patikrintas Bartleto sferiškumo kriterijaus ir *Kaiser-Meyer-Olkin* (KMO) koeficiento matais. 10 lentelė iliustruoja KMO reikšmių interpretaciją.

10 lentelė. KMO reikšmių interpretacija (Bilevičienė ir Jonušauskas, 2011)

KMO reikšmė	Faktorinės analizės tinkamumas
$0,9 < KMO \leq 1,0$	Faktorinė analizė tinka idealiai
$0,8 < KMO \leq 0,9$	Faktorinė analizė tinka puikiai
$0,7 < KMO \leq 0,8$	Faktorinė analizė tinka vidutiniškai
$0,6 < KMO \leq 0,7$	Faktorinė analizė tinka patenkinamai
$0,5 < KMO \leq 0,6$	Faktorinė analizė tinka blogai
$0,0 \leq KMO < 0,5$	Faktorinė analizė netinka

Duomenų pasiskirstymas pagal normaliąją kreivę tirtas pasitelkiant *Kolmogorovo-Smirnovo* testą, kuris reikalingas ne tik pasirenkant koreliacijos matavimo metodą, bet ir būtinas atliekant regresijos analizę. Manoma, kad skirstinys statistiškai reikšmingai skiriasi nuo normaliojo, jeigu $p < 0,05$.

Pagrindiniam tyrimo tikslui – darbo ir asmeninio gyvenimo balanso poveikio tvariam vartojimui ištyrimui naudota regresinė analizė. Ji būtina norint įvertinti nepriklausomojo kintamojo poveikį priklausomam kintamajam. Koreliacijos analizė pasitelkiama siekiant įvertinti abipusius ryšius tarp kintamųjų. Ji naudota pagrindinių tyrimo konstrukto tarpusavio ryšiams iširti. 11 lentelėje pateikiama koreliacijos koeficientų interpretacija.

11 lentelė. Koreliacijos koeficientų interpretacija (Bilevičienė ir Jonušauskas, 2011)

Koreliacijos koeficiento reikšmė	Interpretacija
Nuo 0,9 iki 1,0	Labai stipri koreliacija
Nuo 0,7 iki 0,9	Stipri koreliacija
Nuo 0,5 iki 0,7	Vidutinė koreliacija
Nuo 0,3 iki 0,5	Silpna koreliacija
Nuo 0,3 iki 0,0	Nereikšminga koreliacija

Demografinių respondentų duomenų analizę sudarė aprašomoji analizė, skirta testuojamų kintamųjų centrinės tendencijos ir sklaidos matams apibūdinti, bei neparametriniai testai. Pastarieji gana plačiai taikomi tiriant demografinius veiksnius bei jų ryšį su kitais kintamaisiais, be to, nereikalauja duomenų pasiskirstymo normalumo. Amžiaus grupių ir darbo pobūdžio analizei naudotas *Kruskal Wallis H* testas, o lyties ir šeimyninės padėties - *Mann-Whitney U* testas.

Minėtų analizės metodų naudojimas leidžia tinkamai iširti nagrinėjamus ryšius bei patvirtinti arba atmesti tyrimo hipotezes, todėl tolesniame skyriuje detaliam nagrinėjami kiekybinio tyrimo rezultatai, atliekama jų interpretacija ir pateikiamos išvados bei rekomendacijos.

4. DARBO IR ASMENINIO GYVENIMO BALANSO IR TVARAUS VARTOJIMO TYRIMŲ REZULTATAI IR DISKUSIJA

4.1. Tyrime dalyvavusių respondentų apibūdinimas

Tyrime dalyvavo 316 respondentų. Lyties, amžiaus, šeimyninės padėties ir darbo pobūdžio charakteristikos atsispindi 12 lentelėje.

12 lentelė. Respondentų demografinės charakteristikos

Demografinė charakteristika	Respondentų pasiskirstymas		
		N	Procentinė dalis
Lytis	Moteris	263	83,2 %
	Vyras	50	15,8 %
	Nenurodė	3	1,0 %
Amžius	Iki 25 metų	67	21,2 %
	26-35 metai	103	32,6 %
	36-46 metai	73	23,1 %
	virš 46 metų	62	19,6 %
	Nenurodė	11	3,5 %
Šeimyninė padėtis	Gyvenu vienas (-a)	40	12,7 %
	Gyvenu su šeima	271	85,8 %
	Nenurodė	5	1,6 %
Darbo pobūdis	Tarnautoju valstybinėje įstaigoje	48	15,2 %
	Samdomu darbuotoju verslo įmonėje	144	46,6 %
	Laisvai samdomu darbuotoju (fotografu, dizaineriu, žurnalistu, ar pan.)	14	4,4 %
	Specialistu viešojoje ar privačioje įmonėje (dėstytoju, mediku, mokytoju, ar pan.)	61	19,3 %
	Turiu nuosavą verslą	42	12,1 %
	Kitas variantas	3	3,4 %
	Nenurodė	4	1,3 %

Didžiąją dalį atsakiusiųjų sudarė moterys – net 83,2 %. Į klausimą apie savo amžių atsakė 313 respondentų. Iš atsakiusiųjų jauniausias respondentas buvo 15 metų, o vyriausias – 67 metų. Daugiausiai respondentų nurodė esantys 25 metų amžiaus. Amžiaus kintamasis buvo suskirstytas į 4 kategorijas, atspindinčias tam tikras amžiaus grupes. Kiekvienoje grupėje esantis respondentų skaičius leidžia įvertinti, kaip pasiskirstę tyrimo respondentai. Daugiau nei trečdalį (32,6 %) respondentų sudarė 26-35 metų amžiaus individai. Analizuojant respondentų šeimyninę padėtį nustatyta, jog didžioji dalis visų atsakiusiųjų gyvena su šeima (85,6 %).

Vienas iš įdomiausių aspektų tiriant respondentų demografines charakteristikas buvo jų darbo pobūdžio pasiskirstymas. 7 respondentai neatrado savo varianto tarp pateiktųjų, 3 jų nurodė kitas veiklas: „bendras šeimos verslas“, „šeimos verslas“, „individuali veikla“. Respondentai nepriskyrė

savęs prie pateiktų variantų, nors remiantis bendrąja logika iš tiesų visus juos galima priskirti jau esamiems pasirinkimams: „bendras šeimos verslas“, „šeimos verslas“ ir „individuali veikla“ traktuotini kaip variantas „Turiu nuosavą verslą“. Šiuos pakeitimus atlikus analizuojamuose duomenyse, sričiai „Turiu nuosavą verslą“ priskirti 42 respondentai. Tik 3 respondentai pasirinko atsakymą „Kitas variantas“. Galima teigti, jog pasirinkti darbo pobūdžio variantai, pateikti apklausos metu, apibūdino didžiąją dalį galimų variantų respondentams, tik 1,3 % jų dirba kitokio pobūdžio darbą. 46,6 % proc. nurodė dirbantys samdomą darbą verslo įmonėje, tai dažniausiai pasitaikantis variantas tarp respondentų (144 pasirinkimai).

4.2. Matavimo kokybės rodikliai

Tyrimo matavimo instrumento patikimumas – svarbi analizės dalis, atskleidžianti, ar tikrai sudarytos skalės leidžia patikimai matuoti nagrinėjamus konstruktus. Tam pasitelkiamas Kronbacho alfa koeficientas. Jis turėtų būti didesnis už 0,7 (Pukėnas, 2010), tačiau kituose šaltiniuose minimas ir 0,6 patikimumo koeficiento pakankamumas.

Kaip teigia Brough ir kt. (2014), šiuo metu jau yra nemažai įvairių požiūrių ne tik į darbo ir asmeninio gyvenimo konflikto sąvoką, tačiau ir į šio konstrukto matavimą. Šiame darbe darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktui matuoti skirti 7 teiginiai. Kronbacho alfa koeficientas šiam konstruktiui – 0,824. Galima daryti išvadą, jog iš 7 klausimų sudaryta darbo ir asmeninio gyvenimo konflikto skalė konstrukta matuoja patikimai. Vis tik įvertinus kiekvieno teiginio koreliacinį ryšį su bendra skale pastebėta, jog vienas iš teiginių turi silpnesnį ryšį. Visi konstrukto teiginių ryšiai su bendra skale atspindėti 13 lentelėje.

13 lentelė. Darbo ir asmeninio gyvenimo skalės teiginių koreliacija su bendra skale

Skalės teiginiai	Teiginio koreliacija su visais skalės teiginiais	Cronbacho alfa koeficientas pašalinus teiginį
Turiu mažai laiko savo asmeniniam gyvenimui, nes itin daug laiko praleidžiu darbe.	,679	,780
Darbui ir asmeniniam gyvenimui negaliu skirti vienodai laiko, nes ilgai užtrunku darbe.	,688	,779
Dėl darbo reikalavimų turiu atsisakyti savo mėgstamų veiklų dažniau, nei norėčiau.	,662	,784
Kai grįžtu iš darbo dažnai esu toks (-ia) emociškai išsunktas (-a), jog namuose nebenoriu nieko veikti.	,630	,790

Del streso darbe, kartais grįžus namo aš esu per daug įsitempęs (-usi), kad daryčiau dalykus, kurie man patinka.	,583	,798
Mano sprendimai siekiant išspręsti problemas darbe neveiksmingi sprendžiant problemas namuose.	,442	,819
Manau, jog elgsena, kuri yra efektyvi ir reikalinga darbe, būtų nenaudinga namuose.	,286	,842

Siekiant kurti aukštesnio lygio kintamuosius, tolimesnei analizei paskutinis teiginys yra pašalinamas ir bendras darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas matuojamas per 6 teiginius. Skalės patikimumas savo ruožtu taip pat padidėja (0,842).

Tvaram vartojimui matuoti skirti 16 teiginių. Kronbacho alfa koeficientas šiam konstruktui – 0,821. Koeficientai rodo, jog sudaryta tvaraus vartojimo skalė konstruktą matuoja patikimai. Teiginių koreliacija su bendra skale pateikiama 14 lentelėje.

14 lentelė. Tvaraus vartojimo skalės teiginių koreliacija su bendra skale

	Teiginio koreliacija su visais skalės teiginiais	Cronbacho alfa koeficientas pašalinus teiginį
Aš skalbiu tik tuomet, kai visiškai užpildau skalbimo mašiną nešvariais rūbais.	,264	,820
Iš karto išjungiu televizorių ar kitus prietaisus, kai jais nesinaudoju.	,448	,810
Plaudamas (-a) dantis neeikvoju vandens veltui, užsuku vandens čiaupą.	,378	,814
Namuose užgesinu šviesas kambariuose, kuriuose tuo metu nebūnu.	,417	,812
Vykdamas (-a) į darbą, renkuosi mažiau aplinką teršiantį transportą (pvz., keliauju pėsčiomis, dviračiu arba viešuoju transportu).	,197	,826
Stengiuosi pasirinkti tuos produktus, kurie mažiau kenksmingi aplinkai (pvz., renkuosi ekologiškus skalbimo miltelius vietoje įprastų).	,415	,812
Stengiuosi pirkti produktus be pakuočių arba su kuo mažesniu įpakavimu.	,515	,807
Stengiuosi pirkti ekologiškus maisto produktus.	,400	,813
Pirkdamas (-a) produktus aš pasidomiu, ar jie pagaminti iš aplinkai palankių medžiagų.	,539	,805

Apsipirkdamas (-a) turiu savo pirkinį krepšį tam, kad kaskart nereiktų pirkti plastikinių pirkinį maišelių.	,500	,807
Namuose rūšiuoju organines atliekas.	,498	,806
Namuose rūšiuoju popierių.	,622	,796
Namuose rūšiuoju stiklą ir plastiką.	,576	,800
Stambiagabarites atliekas visada pristatau į tam skirtus atliekų surinkimo punktus.	,402	,813
Nenaudojamus drabužius ir avalynę atiduodu kitiems žmonėms arba priduoju į tam skirtas vietas.	,389	,813
Pasenusius vaistus pristatau į vaistines.	,319	,819

Įvertinus kiekvieno teiginio koreliacinį ryšį su bendra skale pastebėta, jog teiginių „Vykdamas (-a) į darbą, renkuosi mažiau aplinką teršiantį transportą (pvz., keliauju pėsčiomis, dviračiu arba viešuoju transportu).“ (0,192) ir „Aš skalbiu tik tuomet, kai visiškai užpildau skalbimo mašiną nešvariais rūbais.“ (0,264) ryšys gana silpnas. Tačiau svarbu atsižvelgti į tai, jog atskiri teiginiai ne tik matuoja atitinkamą tvaraus vartojimo sritį, bet ir patys atstovauja smulkesnius aspektus, pavyzdžiui, transporto sprendimams įvertinti naudojamas vienintelis teiginys. Be to, įvertinant tai, jog atsisakius šių abiejų teiginių skalės patikimumas padidėja tik nežymiai (iki 0,826), tolimesnei analizei jie naudojami.

Siekiant įvertinti atskirų tvaraus vartojimo sričių teiginių patikimumą, atliktas energiją taupančios elgsenos, ekologiškai sąmoningos elgsenos ir elgsenos po vartojimo teiginių patikimumo vertinimas. Bendras skalių patikimumo vertinimas pateikiamas 15 lentelėje.

15 lentelė. Tvaraus vartojimo sričių matavimo skalių patikimumas

Tvaraus vartojimo sritys	Kronbacho alfa	Standartizuotų duomenų Kronbacho alfa	Teiginių skaičius
Energiją taupanti elgsena	,627	,642	5
Ekologiškai sąmoninga elgsena	,772	,776	5
Elgsena po vartojimo	,779	,776	6

Gauti rezultatai atskleidžia pakankamą patikimumo lygį. Įvertinus kiekvienos skalės patikimumą, toliau atliekama darbo ir asmeninio gyvenimo konflikto ir tvaraus vartojimo konstruktyvų faktorinė analizė, leidžianti įvertinti konstruktyvų tinkamumą. Tai svarbi instrumento metodologinės kokybės įvertinimo dalis, padedanti atskleisti tiriamojo reiškinių vidaus struktūrą statistiškai. Šiame tyrime pasitelkta tiriančioji faktorinė analizė taikant pagrindinių komponentų faktorių išskyrimo metodą su *Varimax* rotacija. Taip pat įvertinamas *Kaiser-Meyer-Olkin* (KMO) imties adekvatumo

matas, skirtas įvertinti, kokia kintamųjų porų koreliacija paaiškinama kitais kintamaisiais, bei *Bartleto sferiškumo kriterijus*, testuojantis faktorinės analizės tinkamumą. Pritaikius šį analizės būdą darbo ir asmeninio gyvenimo konflikto konstrukto faktoriai nustatyti, jog jis priklauso vienam faktoriui (žr. 16 lent.).

16 lentelė. Darbo ir asmeninio gyvenimo balanso konstrukto faktorinės analizės rezultatai

Konstruktas	KMO	Bartleto sferiškumo kriterijus (<i>p</i> reikšmė)	Faktoriaus paaiškinamosios sklaidos dalis, %
Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas	0,809	0,000	49,07 %

Toks vieno faktoriaus išsiskyrimas buvo numatytas ir sudarant konceptualų tyrimo modelį, todėl statistiniai rezultatai tik patvirtina tokio pasirinkimo pagrįstumą. Kitam konstrukto – tvariam vartojimui buvo išskirtos trys pagrindinės sritys – energiją taupančios elgsenos, ekologiškai sąmoningos elgsenos bei rūšiavimo. Tvaraus vartojimo faktorinės analizės rezultatai pateikiami 17 lentelėje.

17 lentelė. Tvaraus vartojimo konstrukto faktorinės analizės rezultatai

Konstruktas	KMO	Bartleto sferiškumo kriterijus (<i>p</i> reikšmė)	Faktoriaus paaiškinamosios sklaidos dalis, %
Tvarus vartojimas	0,820	0,000	42,763 %

Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) rodiklis atskleidžia, kad faktorinė analizė šiam konstrukto gerai tinka. Suminė dispersija, paaiškinama išskirtais faktoriais, yra lygi apytiksliai 42,76 %. Išskirti faktoriai matomi 18 lentelėje.

18 lentelė. Faktorinė tvaraus vartojimo konstrukto analizė

Teiginiai	Išskirti faktoriai			
	1	2	3	4
Aš skalbiu tik tuomet, kai visiškai užpildau skalbimo mašiną nešvariais rūbais.	,038	,146	,353	,024
Iš karto išjungiu televizorių ar kitus prietaisus, kai jais nesinaudoju.	,111	,139	,629	,105
Plaudamas (-a) dantis neikvoju vandens veltui, užsuku vandens čiaupą.	,133	,099	,538	,065
Namuose užgesinu šviesas kambariuose, kuriuose tuomet nebūnu.	-,035	,080	,758	,227
Vykdamas (-a) į darbą, renkuosi mažiau aplinką teršiantį transportą (pvz., keliauju pėsčiomis, dviračiu arba viešuoju transportu).	,151	,101	,279	-,184

Stengiuosi pasirinkti tuos produktus, kurie mažiau kenksmingi aplinkai (pvz., renkuosi ekologiškus skalbimo miltelius vietoje įprastų).	,032	,633	,148	,138
Stengiuosi pirkti produktus be pakuočių arba su kuo mažesniu įpakavimu.	,150	,619	,227	,112
Stengiuosi pirkti ekologiškus maisto produktus.	,045	,636	,069	,229
Pirkdamas (-a) produktus aš pasidomiu, ar jie pagaminti iš aplinkai palankių medžiagų.	,221	,640	,209	,089
Apsipirkdamas (-a) turiu savo pirkinių krepšį tam, kad kaskart nereiktų pirkti plastikinių pirkinių maišelių.	,278	,397	,383	-,071
Namuose rūšiuoju organines atliekas.	,687	,170	,076	,150
Namuose rūšiuoju popierių.	,881	,143	,136	,237
Namuose rūšiuoju stiklą ir plastiką.	,748	,068	,198	,274
Stambiagabarites atliekas visada pristatau į tam skirtus atliekų surinkimo punktus.	,267	,158	,094	,467
Nenaudojamus drabužius ir avalynę atiduodu kitiems žmonėms arba pridodu į tam skirtas vietas.	,271	,161	,061	,445
Pasenusius vaistus pristatau į vaistines.	,142	,196	,091	,397

Persuktoje faktorių matricoje pateikti duomenys atskleidė gana įdomius rezultatus. Energijos taupymo ir ekologiškai sąmoningos elgsenos teiginiai gana aiškiai atskleidė, jog atstovauja atskirus faktorius. Rūšiavimo dimensija suskilo į dvi dalis, kurias savo prigimtimi būtų galima išskirti į kasdieninį ir nekasdieninį atliekų tvarkymą. Šioje vietoje tikrai galima išvengti logikos, kadangi elgsena su kasdien rūšiojamomis atliekomis, tokiomis, kaip stiklas, organinės atliekos ar popierius bei elgsena su padėvėtais rūbais ar stambiagabaritėmis atliekomis, kuriomis pasirūpinti tenka iš tiesų labai retai, skiriasi, todėl atitinkamai skiriasi ir rezultatai. Remiantis tuo, atitinkamai pakoreguojama pirmosios tyrimo hipotezės detalizuojančioji hipotezė H1.3, išskaidant ją į dvi:

H1.3 Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas daro neigiamą įtaką kasdieniniam atliekų rūšiavimui.

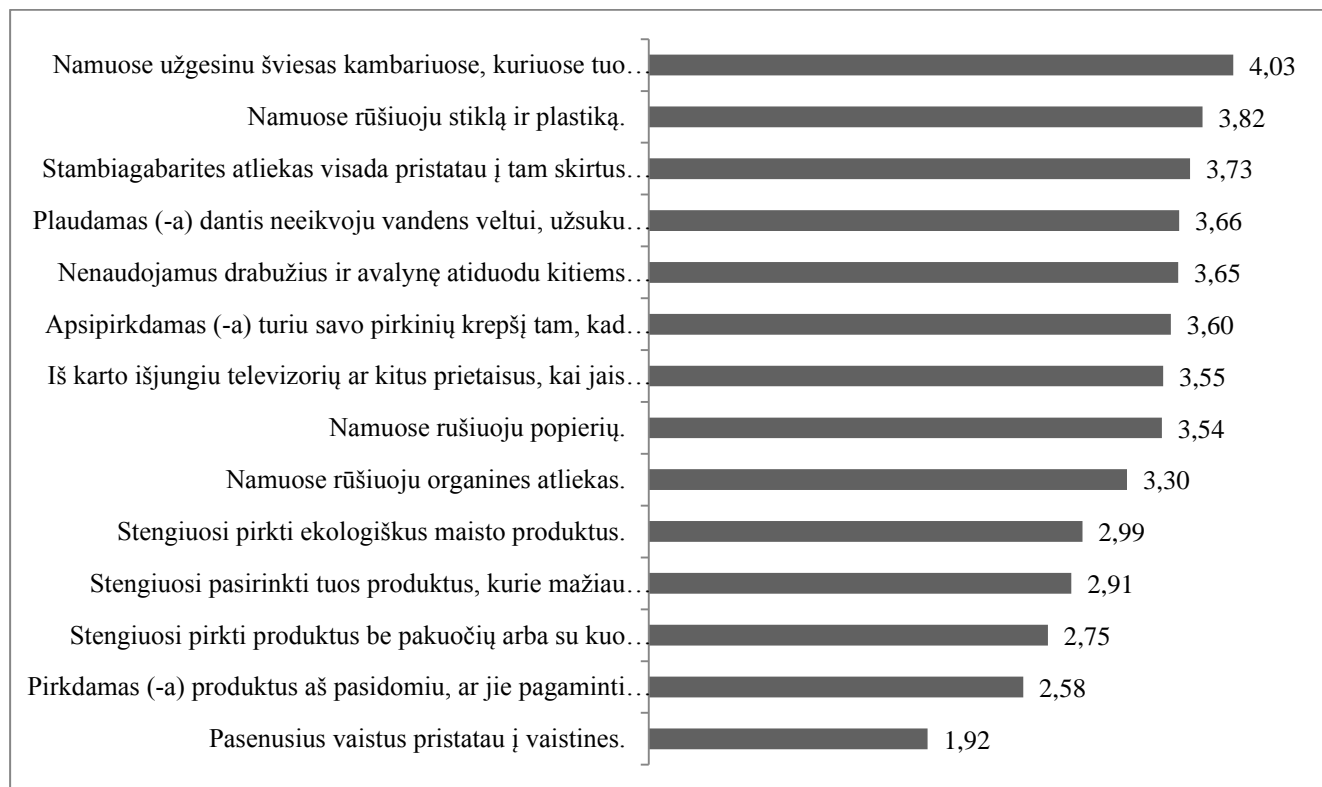
H1.4 Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas daro neigiamą įtaką nekasdieniniam atliekų rūšiavimui.

Tačiau pastebėtina, jog dviejų teiginių, matuojančių energiją taupančią elgseną faktoriniai svoriai mažesni už rekomenduojamus 0,4, ir šis rezultatas iš esmės patvirtina skalės patikimumo matavimo metu atskleistus silpnus koreliacinius ryšius su bendra skale. Toks rezultatas lemia sprendimą pašalinti minėtus du teiginius iš tolimesnės analizės.

Atlikus matavimo instrumento kokybės rodiklių analizę bei tvaraus vartojimo konstrukto faktoriinę analizę, toliau pateikiama kiekybinių duomenų analizė pasitelkiant vidurkių palyginimo, neparametrinių testų, koreliacinės bei regresinės analizės metodus.

4.3. Pagrindinių tyrimo rezultatų analizė

Analizuojant 316 respondentų tvarų vartojimą buvo apskaičiuoti skalės teiginių vidurkiai ir jų standartiniai nuokrypiai. 7 paveiksle pateikiamos tvaraus vartojimo teiginių centrinės tendencijos.

7 pav. Tvaraus vartojimo skalės teiginių vertinimo vidurkiai

Šio konstrukto teiginių įvertinimų vidurkių amplitudė gana nemaža – nuo 1,92 iki 4,03. Bendras vidurkis – 3,4244 (standartinis nuokrypis – 0,77079) atskleidžia respondentų polinkį tvariai vartoti, o tokį rezultatą labiausiai lemia elektros energijos taupymas namuose užgesinant šviesą nenaudojamuose kambariuose (4,03), stiklo ir plastiko rūšiavimas (3,82), stambiagabaričių atliekų tinkamas tvarkymas (3,73). Mažiausiai tvarų vartojimą lemia pasenusių vaistų pristatymas į vaistines (1,92). Ne mažiau aktualu įvertinti ir atskirų tvaraus vartojimo sričių vidurkius. Jie pateikiami 19 lentelėje.

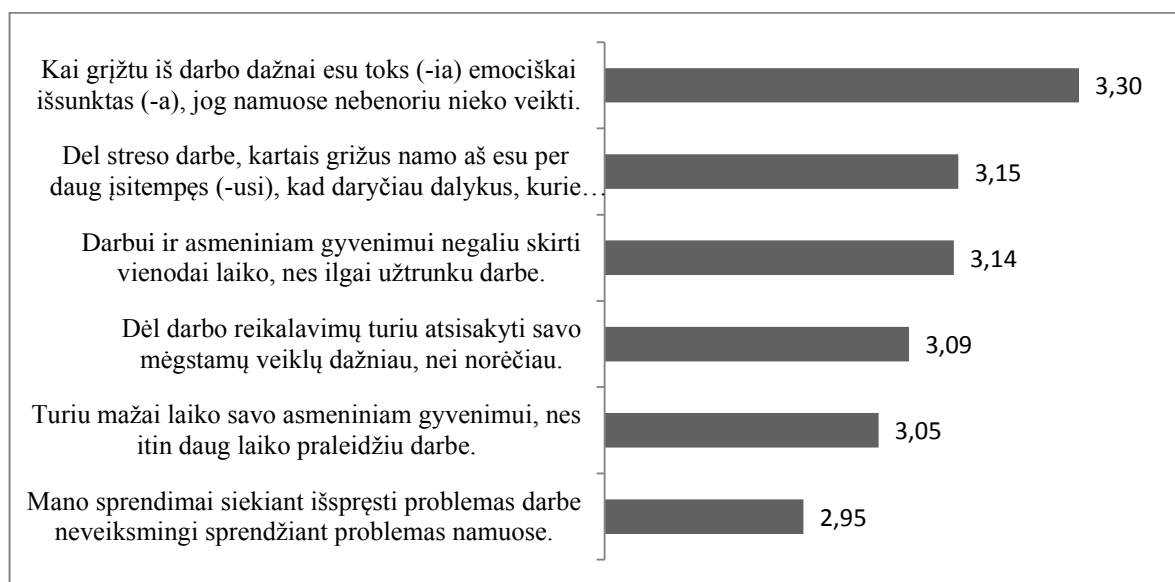
19 lentelė. Tvaraus vartojimo sričių įvertinimų vidurkiai

Tvaraus vartojimo sritis	Vidurkis	Standartinis nuokrypis (SN)
Energiją taupanti elgsena	3,7458	0,92223
Kasdieninis rūšiavimas	3,5534	1,26701
Nekasdieninis rūšiavimas	3,1016	0,95108
Ekologiškai sąmoninga elgsena	2,9684	0,76727

Akivaizdu, jog tvarus vartojimas respondentų tarpe labiausiai pasireiškia kaip energijos taupymas. Šiek tiek mažiau respondentai linkę rūšiuoti, tačiau įvertinimai vis tik nusveria tvaraus

vartojimo naudai. Tačiau ekologiškai sąmoningos elgsenos įvertinimas atskleidžia netgi šiek tiek neigiamą respondentų įvertinimą – jie nėra itin linkę rinktis produktus, kurie nekenkia aplinkai, pirkti mažiau supakuotus produktus, ar domėtis iš ko jie pagaminti. Šie rezultatai kelia poreikį detaliau iširti galimas priežastis tokiai tvaraus vartojimo raiškai.

8 paveiksle išskleisti rodikliai atskleidžia, jog konfliktą labiausiai lemia emocinis išsekimas darbe, kas sąlygoja nenorą skirti laiko sau ar šeimai namuose. Mažiausiai konfliktą lemia sprendimų darbe ir namuose priėmimas.

8 pav. Konflikto skalės teiginių vertinimo vidurkiai

Bendras darbo ir asmeninio gyvenimo konflikto vidurkis – 3,12 (standartinis nuokrypis – 0,83702) atskleidžia gana vidutinišką, minimaliai į konflikto pusę nukrypusį balansą respondentų tarpe. Akivaizdu, jog respondentai nepatiria ryškaus konflikto tarp darbo ir namų, o galimas šalutinis darbo vietos poveikis privačiame gyvenime nėra labai stiprus. Tačiau vis tik rezultatai rodo, jog tam tikri darbo vietos trukdžiai asmeniniam gyvenime egzistuoja, todėl tolesnėje analizėje siekiama išsiaiškinti, ar apklaustųjų patiriamas darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas turi poveikio tvariam vartojimui.

Teorinės studijos leido iškelti prielaidą, jog darbo ir asmeninio gyvenimo balansas daro poveikį tvariam vartojimui. Šios prielaidos teisingumas tikrinamas regresinės analizės būdu. Viena iš tokios analizės prielaidų yra kintamųjų pasiskirstymo normalumas. Jo įvertinimui dažniausiai taikomas *Kolmogorovo-Smirnovo (K-S)* testas. Šio testo statistika tirtų kintamųjų atvejais pateikiama 20 lentelėje.

20 lentelė. *Kolmogorovo-Smirnovo* testo statistika

	Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas	Tvarus vartojimas	Ekologiškai sąmoninga elgsena	Kasdieninis rūšiavimas	Nekasdieninis rūšiavimas
<i>p</i> reikšmė	,001	,005	,003	,000	,000

Kintamųjų skirstiniai statistiškai reikšmingai skiriasi nuo normaliojo tuomet, kai p reikšmė yra mažesnė negu 0,05. Šiuo atveju visi tiriami kintamieji atitinka šią sąlygą, todėl regresinei analizei kintamieji transformuojami logaritmine transformacija. Regresijos analizės su transformuotais kintamaisiais rezultatai pateikiami 21 lentelėje.

21 lentelė. Regresinės analizės rezultatai

Regresijos modelis	Nepriklausomas kintamasis	Priklausomas kintamasis	R^2	p reikšmė
1	Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas	Tvarus vartojimas	0,000	0,980
2	Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas	Energiją taupanti elgsena	0,000	0,942
3	Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas	Ekologiškai sąmoninga elgsena	0,000	0,848
4	Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas	Kasdieninis rūšiavimas	0,000	0,710
5	Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas	Nekasdieninis rūšiavimas	0,001	0,634

Tiesinės regresijos modelyje darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas atstovauja nepriklausomam kintamajam, o tvarus vartojimas ir jo sritys – priklausomiems kintamiesiems. Deja, gauti determinacijos koeficientai R^2 yra gerokai mažesni už rekomenduojamą minimalią interpretuotiną reikšmę ($R^2 < 0,2$). Tai rodo, jog darbo ir asmeninio gyvenimo balansas negali būti patvirtintas kaip regresorius tvariam vartojimui, t.y. jam poveikio nedaro. Remiantis tuo, hipotezė **H1**, jog darbo ir asmeninio gyvenimo balansas daro teigiamą įtaką tvariam vartojimui bei ją detalizuojančios hipotezės **H1.1**, **H1.2**, **H1.3** ir **H1.4** nėra patvirtinamos.

Siekiant atskleisti, ar abipusiai ryšiai tarp darbo ir asmeninio gyvenimo balanso bei tvaraus vartojimo ir jo sričių iš vis egzistuoja, atliekama koreliacinė analizė. Ji skirta nustatyti abipusius ryšius tarp kintamųjų, jų kryptį bei stiprumą. Esant normaliam pasiskirstymui naudojamas *Pearson* koreliacijos koeficientas, o skirstiniams reikšmingai skiriantis nuo normaliojo pasiskirstymo – *Spearman*, kuris nėra jautrus išskirtims. Pastarasis ir naudojamas koreliacijai įvertinti. Be to, statistinė analizė leidžia diferencijuoti respondentų atsakymus, todėl nuspręsta atlikti atskiras analizes su dideli darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktą patiriančiais ir priešingai – jo nepatiriančiais respondentais. Rezultatai pateikiami 22 lentelėje.

22 lentelė. Koreliacinės analizės rezultatai

Koreliacijos modelis	Tiriami kintamieji	Konflikto lygis	Koreliacijos koeficientas	p reikšmė
1	Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas – tvarus	Žemas (1-2)	-0,076	0,655

	vartojimas			
2	Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas – energiją taupanti elgsena	Žemas (1-2)	-0,154	0,361
3	Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas – ekologiškai sąmoninga elgsena	Žemas (1-2)	-0,068	0,691
4	Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas – kasdieninis rūšiavimas	Žemas (1-2)	-0,073	0,667
5	Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas – nekasdieninis rūšiavimas	Žemas (1-2)	0,083	0,625

Ryšys tarp tirtų kintamųjų nėra statistiškai reikšmingas, nes *p* reikšmė visais atvejais mažesnė už nustatytą 0,05. Taigi, geras individo darbo ir asmeninio gyvenimo balansas neatskleidžia ryšio su tvariu vartojimo ar jo sritimis. Verta paminėti, jog gerą darbo ir asmeninio gyvenimo balansą turi tik 37 apklausos respondentai, o tai sudaro tik 11,7 % visų atsakiusiųjų. Analogiškas matavimas atliekamas ir su aukštu konflikto lygiu pasižyminčiais respondентаis. Jo rezultatai pateikiami 23 lentelėje.

23 lentelė. Koreliacinės analizės rezultatai

Koreliacijos modelis	Tiriami kintamieji	Konflikto lygis	Koreliacijos koeficientas	<i>p</i> reikšmė
1	Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas – tvarus vartojimas	Aukštas (4-5)	-0,265	0,041
2	Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas – energiją taupanti elgsena	Aukštas (4-5)	-0,035	0,786
3	Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas – ekologiškai sąmoninga elgsena	Aukštas (4-5)	-0,085	0,511
4	Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas – kasdieninis rūšiavimas	Aukštas (4-5)	-0,389	0,002
5	Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas – nekasdieninis rūšiavimas	Aukštas (4-5)	-0,292	0,024

Čia koreliacijos rezultatai jau patvirtina kai kuriuos statistiškai reikšmingus ryšius: tarp darbo ir asmeninio gyvenimo konflikto ir tvaraus vartojimo, kasdieninio ir nekasdieninio rūšiavimo. Stipriausias ryšys atskleistas tarp kasdieninio rūšiavimo ir konflikto lygio, silpnėsnis – tarp nekasdieninio rūšiavimo ir konflikto, o silpniausias – tarp tvaraus vartojimo ir konflikto. Didelį darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktą patiria 62 apklausos respondentai. Galima daryti išvadą, jog nors siekto darbo ir asmeninio gyvenimo balanso poveikio tvariam vartojimui ir nepavyko atrasti, teorinės

įžvalgos dėl galimų ryšių tarp šių konstrukčių buvo pagrįstos ir atskleidė, kad jaučiamas mažesnis balansas tarp darbo ir asmeninio gyvenimo neigiamai susijęs su kai kuriomis tvaraus vartojimo sritimis bei pačiu tvariu vartojimu.

Siekiant įvertinti darbo ir asmeninio gyvenimo bei tvaraus vartojimo raišką priklausomai nuo lyties, amžiaus ir šeimyninės padėties, buvo atlikti neparametriniai testai. Jie patogūs tuo, jog nebūtina prielaida dėl duomenų pasiskirstymo normalumo. 24 lentelėje atskleista lyties ir kitų kintamųjų *Mann-Whitney U* neparametrinio testo statistika, kuria remiantis įvertinamas skirtumų statistinis reikšmingumas.

24 lentelė. *Mann-Whitney U* testo statistika lyties ir kitų kintamųjų atvejais

	Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas	Ekologiškai sąmoninga elgsena	Kasdieninis rūšiavimas	Nekasdieninis rūšiavimas	Tvarus vartojimas	Energiją taupanti elgsena
Z	-1,208	-2,479	-,795	-1,538	-1,982	-1,497
Asymp. Sig. (2-tailed)	,227	,013	,427	,124	,047	,134

Statistikos lentelės interpretacijai svarbu įvertinti *p* reikšmę, kuri rodo, ar egzistuoja statistiškai reikšmingi skirtumai tarp lyties ir tiriamų kintamųjų. Tokią sąlygą tenkina tik ekologiškai sąmoninga elgsena ir tvarus vartojimas. Vidurkių rangai šiems kintamiesiems pateikiami 25 lentelėje.

25 lentelė. Vidurkių rangai lyties, ekologiškai sąmoningos elgsenos ir tvaraus vartojimo atvejais

	Lytis	N	Vidurkių rangai
Ekologiškai sąmoninga elgsena	Moteris	263	162,51
	Vyras	50	128,01
Tvarus vartojimas	Moteris	263	161,42
	Vyras	50	133,75

Vidurinių rangų reikšmės atskleidžia, jog ekologiškai sąmoninga elgsena labiau būdinga moterims (162,51) nei vyrams (128,01), o bendrai tvarus vartojimas taip pat labiau pasireiškia moterų (161,42) tarpe nei vyrų (133,75). Šie rezultatai leidžia patvirtinti hipotezes, jog ekologiškai sąmoninga elgsena ir tvarus vartojimas skiriasi priklausomai nuo lyties.

Vertinimų skirtumams priklausomai nuo amžiaus tirti naudojamas neparametrinių testų *K nepriklausomų imčių* testas, nes amžiaus kintamasis yra suskirstytas į keturias kategorijas. Šio veiksnio ir kitų kintamųjų *Kruskal Wallis H* testo statistika pateikiama 26 lentelėje.

26 lentelė. *Kruskal Wallis H* testo statistika amžiaus grupių ir kitų kintamųjų atvejais

	Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas	Ekologiškai sąmoninga elgsena	Kasdieninis rūšiavimas	Nekasdieninis rūšiavimas	Tvarus vartojimas	Energiją taupanti elgsena
df	3	3	3	3	3	3
Asymp. Sig.	,045	,021	,000	,000	,001	,000

Kruskal Wallis H testo statistika rodo, kad egzistuoja statistiškai reikšmingas skirtumas ($p < 0,05$) tarp visų tiriamų kintamųjų raiškos skirtingose amžiaus grupėse. 27 lentelėje pateikiami visų kintamųjų vidurkiai atitinkamose amžiaus grupėse.

27 lentelė. Vidurkių rangai amžiaus grupių ir kitų kintamųjų atvejais

	Amžiaus grupės	N	Vidurkių rangas
Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas	Iki 25 metų	67	126,29
	26-35 metai	103	158,46
	36-46 metai	73	163,27
	46 ir daugiau	62	160,71
Energiją taupanti elgsena	Iki 25 metų	67	138,14
	26-35 metai	103	142,57
	36-46 metai	73	158,04
	46 ir daugiau	62	180,45
Ekologiškai sąmoninga elgsena	Iki 25 metų	67	116,63
	26-35 metai	103	143,83
	36-46 metai	73	165,19
	46 ir daugiau	62	193,18
Kasdieninis rūšiavimas	Iki 25 metų	67	127,61
	26-35 metai	103	135,73
	36-46 metai	73	168,79
	46 ir daugiau	62	190,53
Nekasdieninis rūšiavimas	Iki 25 metų	67	118,85
	26-35 metai	103	152,72
	36-46 metai	73	174,14
	46 ir daugiau	62	165,47
Tvarus vartojimas	Iki 25 metų	67	113,28
	26-35 metai	103	140,30
	36-46 metai	73	171,89
	46 ir daugiau	62	194,79

Vidutinių rangų rezultatai atskleidžia, jog darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas su amžiumi didėja, tačiau pasiekus 46 metus, pradeda mažėti. Energiją taupanti elgsena, ekologiškai sąmoninga elgsena, kasdieninis rūšiavimas ir tvarus vartojimas bendrai su metais nuosekliai didėja, o

nekasdieninis rūšiavimas pasiekus 46 šiek tiek sumažėja. Tačiau atskleidus, jog darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas, tvarus vartojimas ir jo sritys skiriasi priklausomai nuo amžiaus, ne mažiau svarbu įvertinti ir tarp kurių amžiaus grupių šie skirtumai atsiranda. Tokiems skirtumams įvertinti naudojamas dviejų nepriklausomų imčių *Mann-Whitney U* testas, kurio rezultatai atskleisti 28 lentelėje.

28 lentelė. Darbo ir asmeninio gyvenimo konflikto skirtumai tarp amžiaus grupių

Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas				
Amžiaus grupių poros	Iki 25 metų	26-35 metai	36-46 metai	46 ir daugiau metų
Iki 25 metų	-	$p=0,015$; $Z=-2,421$	$p=0,012$; $Z=-2,502$	$p=0,041$; $Z=-2,048$
26-35 metai	$p=0,015$; $Z=-2,421$	-	$p=0,688$; $Z=-0,402$	$p=0,834$; $Z=-0,209$
36-46 metai	$p=0,012$; $Z=-2,502$	$p=0,688$; $Z=-0,402$	-	$p=0,938$; $Z=-0,077$
46 ir daugiau metų	$p=0,041$; $Z=-2,048$	$p=0,834$; $Z=-0,209$	$p=0,938$; $Z=-0,077$	-

Skirtumų tarp amžiaus grupių analizė atskleidė, jog statistiškai reikšmingi skirtumai darbo ir asmeninio gyvenimo konflikto srityje atsiranda tarp šių grupių: individų iki 25 metų ir 26-35 metų amžiaus, iki 25 metų ir 36-46 metų amžiaus bei iki 25 metų ir 46 ir daugiau metų amžiaus. Taigi, iš esmės jauniausi respondentai pasižymi didžiausiu darbo ir asmeninio gyvenimo balansu ir šis statistiškai reikšmingai skiriasi lyginant su kitomis amžiaus grupėmis. Deja, p koeficientai tarp kitų amžiaus grupių atskleidė, jog nors šiose amžiaus grupėse balanso raiška nevienoda, tarp pačių grupių skirtumai nėra pakankamai dideli, kad būtų statistiškai reikšmingi, t.y. atsiradę ne dėl atsitiktinumų. Vis tik šie rezultatai leidžia patvirtinti tyrime keliamą hipotezę, jog darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas skiriasi priklausomai nuo amžiaus.

Statistiškai reikšmingų skirtumų tarp amžiaus grupių tvaraus vartojimo ir jo sričių atvejais ištyrimui atliekamas analogiškas *Mann-Whitney U* testas. Jo rezultatai pateikiami 29 lentelėje.

29 lentelė. Tvaraus vartojimo ir jo sričių skirtumai tarp amžiaus grupių

Tvarus vartojimas				
Amžiaus grupių poros	Iki 25 metų	26-35 metai	36-46 metai	46 ir daugiau metų
Iki 25 metų	-	$p=0,054$; $Z=-1,926$	$p=0,000$; $Z=-3,999$	$p=0,000$; $Z=-5,181$
26-35 metai	$p=0,054$; $Z=-1,926$	-	$p=0,018$; $Z=-2,365$	$p=0,000$; $Z=-3,785$
36-46 metai	$p=0,000$; $Z=-3,999$	$p=0,018$; $Z=-2,365$	-	$p=0,105$; $Z=-1,621$
46 ir daugiau metų	$p=0,000$; $Z=-5,181$	$p=0,000$; $Z=-3,785$	$p=0,105$; $Z=-1,621$	-
Energiją taupanti elgsena				
Amžiaus grupių poros	Iki 25 metų	26-35 metai	36-46 metai	46 ir daugiau metų
Iki 25 metų	-	$p=0,844$; $Z=-0,197$	$p=0,243$; $Z=-1,167$	$p=0,005$; $Z=-2,785$
26-35 metai	$p=0,844$; $Z=-0,197$	-		$p=0,011$; $Z=-2,541$
36-46 metai	$p=0,143$; $Z=-1,463$	$p=0,243$; $Z=-0,197$	-	$p=0,102$; $Z=-1,633$
46 ir daugiau metų	$p=0,005$; $Z=-2,785$	$p=0,011$; $Z=-2,541$	$p=0,102$; $Z=-1,633$	-
Ekologiškai sąmoninga elgsena				

Amžiaus grupių poros	Iki 25 metų	26-35 metai	36-46 metai	46 ir daugiau metų
Iki 25 metų	-	$p=0,051$; $Z=-1,949$	$p=0,001$; $Z=-3,313$	$p=0,000$; $Z=-4,905$
26-35 metai	$p=0,051$; $Z=-1,949$	-	$p=0,105$; $Z=-1,620$	$p=0,001$; $Z=-3,430$
36-46 metai	$p=0,001$; $Z=-3,313$	$p=0,105$; $Z=-1,620$	-	$p=0,052$; $Z=-1,945$
46 ir daugiau metų	$p=0,000$; $Z=-4,905$	$p=0,001$; $Z=-3,430$	$p=0,052$; $Z=-1,945$	-
Kasdieninis rūšiavimas				
Amžiaus grupių poros	Iki 25 metų	26-35 metai	36-46 metai	46 ir daugiau metų
Iki 25 metų	-	$p=0,500$; $Z=-0,675$	$p=0,005$; $Z=-2,778$	$p=0,000$; $Z=-3,964$
26-35 metai	$p=0,500$; $Z=-0,675$	-	$p=0,011$; $Z=-2,533$	$p=0,000$; $Z=-3,921$
36-46 metai	$p=0,005$; $Z=-2,778$	$p=0,011$; $Z=-2,533$	-	$p=0,121$; $Z=-1,549$
46 ir daugiau metų	$p=0,000$; $Z=-3,964$	$p=0,000$; $Z=-3,921$	$p=0,121$; $Z=-1,549$	-
Nekasdieninis rūšiavimas				
Amžiaus grupių poros	Iki 25 metų	26-35 metai	36-46 metai	46 ir daugiau metų
Iki 25 metų	-	$p=0,014$; $Z=-2,469$	$p=0,000$; $Z=-3,704$	$p=0,003$; $Z=-3,020$
26-35 metai	$p=0,014$; $Z=-2,469$	-	$p=0,105$; $Z=-1,619$	$p=0,374$; $Z=-0,889$
36-46 metai	$p=0,000$; $Z=-3,704$	$p=0,105$; $Z=-1,619$	-	$p=0,575$; $Z=-0,560$
46 ir daugiau metų	$p=0,003$; $Z=-3,020$	$p=0,374$; $Z=-0,889$	$p=0,575$; $Z=-0,560$	-

Energiją taupančios elgsenos atveju skirtumai tarp amžiaus grupių atsiranda tarp asmenų iki 25 metų ir daugiau nei 46 metų, bei tarp 26-35 metų amžiaus ir 46 ir daugiau metų amžiaus asmenų. Tvaraus vartojimo atveju pastebima, jog reikšmingi skirtumai atsiranda tarp visų amžiaus grupių, išskyrus 36-46 metų ir 46 ir daugiau metų grupės porą ir iki 25 metų – 26-35 metų amžiaus asmenų porą. Kasdieninio rūšiavimo srityje skirtumai nepasireiškė tik tarp asmenų grupių iki 25 metų ir 26-35 metų bei 36-46 metų ir daugiau nei 46 metų amžiaus, nekasdienio rūšiavimo atveju tarp iki 26-35 metų ir 46 ir daugiau metų amžiaus bei 36-46 metų ir 46 ir daugiau metų amžiaus grupių. Rezultatai gana įvairūs tiek tarp skirtingų tvaraus vartojimo sričių, tiek tarp amžiaus grupių, todėl lemiančios priežastys gali būti įvertintos tik atlikus detalesnę kiekvienos amžiaus grupės charakteristikų analizę.

Be lyties ir amžiaus, svarbus aspektas buvo šeimyninės padėties kaip demografinio veiksnio ištyrimas tiek darbo ir asmeninio gyvenimo balanso, tiek tvaraus vartojimo kontekste. 30 lentelėje pateikiama šio veiksnio ir kitų kintamųjų *Mann-Whitney U* testo statistika.

30 lentelė. *Mann-Whitney U* testo statistika šeimyninės padėties ir kitų kintamųjų atvejais

	Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas	Ekologiškai sąmoninga elgsena	Kasdieninis rūšiavimas	Nekasdieninis rūšiavimas	Tvarus vartojimas	Energiją taupanti elgsena
Z	-,395	-1,282	-2,256	-3,109	-2,853	-1,447
Asymp. Sig. (2-tailed)	,693	,200	,024	,002	,004	,148

Gana įdomus rezultatas, jog darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas priklausomai nuo šeimos padėties nesiskiria. Ekologiškai sąmoningos elgsenos bei energiją taupančios elgsenos p reikšmė taip

pat neleidžia patvirtinti statistiškai reikšmingo ryšio su šeimynine padėtimi. Tik kasdieninis bei nekasdieninis rūšiavimas ir bendras tvarus vartojimas skiriasi priklausomai nuo šeimyninės padėties. Labiau rūšiuoti bei apskritai tvariai vartoti linkę šeimoje gyvenantys asmenys. Kasdieninio rūšiavimo, nekasdieninio rūšiavimo ir tvaraus vartojimo vidurkių rangai pateikiami 31 lentelėje.

31 lentelė. Vidurkių rangai šeimyninės padėties ir kitų kintamųjų atvejais

	Šeimyninė padėtis	N	Vidurkių rangai
Kasdieninis rūšiavimas	Gyvenu vienas (-a)	40	125,95
	Gyvenu su šeima	270	159,88
Nekasdieninis rūšiavimas	Gyvenu vienas (-a)	40	114,61
	Gyvenu su šeima	270	161,56
Tvarus vartojima	Gyvenu vienas (-a)	40	118,14
	Gyvenu su šeima	271	161,59

Tiek kasdieninis, tiek nekasdieninis rūšiavimas labiau būdingas šeimose gyvenantiems asmenims. Tokie patys rezultatai atsiskleidžia ir tvaraus vartojimo atveju. Gana svarbus aspektas yra ir tai, jog tik 40 respondentų gyvena vieni, tai sudaro tik 12,66 % visų atsakiusiųjų. Taigi, mūsų visuomenėje pastebima tendencija, jog asmenys, gyvenantys šeimose, linkę labiau tvariai vartoti, išskiriant ir kasdieninio bei nekasdieninio rūšiavimo įpročius. Apibendrinant rezultatai leidžia patvirtinti tyrimo hipotezes, kad rūšiavimas ir tvarus vartojimas skiriasi priklausomai nuo šeimyninės padėties.

Žemiau esančioje 33 lentelėje pateikiami tyrimo hipotezių testavimo rezultatai.

32 lentelė. Tyrimo hipotezių testavimo rezultatų apibendrinimas

Hipotezė	Testavimo rezultatai	Testavimo metodas	Rodikliai
H1. Darbo ir asmeninio gyvenimo balansas daro teigiamą įtaką tvariam vartojimui.	Nepatvirtinta	Regresija	$R^2=0,000$; $p=0,980$
<i>H1.1 Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas daro neigiamą įtaką energiją taupančiai tvariai vartotojų elgsenai.</i>	Nepatvirtinta	Regresija	$R^2=0,000$; $p=0,942$
<i>H1.2 Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas daro neigiamą įtaką ekologiškai sąmoningai vartotojų elgsenai.</i>	Nepatvirtinta	Regresija	$R^2=0,000$; $p=0,848$
<i>H1.3 Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas daro neigiamą įtaką kasdieniniam atliekų rūšiavimui.</i>	Nepatvirtinta	Regresija	$R^2=0,000$; $p=0,710$
<i>H1.4 Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas daro neigiamą įtaką nekasdieniniam atliekų rūšiavimui.</i>	Nepatvirtinta	Regresija	$R^2=0,001$; $p=0,634$
H2. Darbo ir asmeninio gyvenimo balansas skiriasi priklausomai nuo demografinių veiksnių.	Patvirtinta	Kruskal-Wallis H testas, Mann-Whitney U testas	-
<i>H2.1 Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas skiriasi priklausomai nuo lyties.</i>	Nepatvirtinta	Mann-Whitney U testas	$Z=-1,208$; $p=0,227$

<i>H2.2. Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas skiriasi priklausomai nuo amžiaus.</i>	Patvirtinta	Kruskal-Wallis H testas	Df=3; $p=0,045$
<i>H2.3 Darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktas skiriasi priklausomai nuo šeimyninės padėties.</i>	Nepatvirtinta	Mann-Whitney U testas	$Z=-0,395$; $p=0,693$
<i>H3. Tvarus vartojimas skiriasi priklausomai nuo demografinių veiksnių.</i>	Patvirtinta	Kruskal-Wallis H testas, Mann-Whitney U testas	-
<i>H3.1 Tvarus vartojimas skiriasi priklausomai nuo lyties.</i>	Patvirtinta	Mann-Whitney U testas	$Z=-1.928$; $p=0,047$
<i>H3.2 Tvarus vartojimas skiriasi priklausomai nuo amžiaus.</i>	Patvirtinta	Kruskal-Wallis H testas	Df=3; $p=0,001$
<i>H3.3 Tvarus vartojimas skiriasi priklausomai nuo šeimyninės padėties.</i>	Patvirtinta	Mann-Whitney U testas	$Zf=-2,853$; $p=0,004$

Rezultatai atskleidžia, jog tyrimas leido patvirtinti dvi iš trijų suformuluotų hipotezių. Pagrindinė hipotezė **HI** buvo nepatvirtinta, o tai iš esmės atskleidžia, jog tiesioginio poveikio darbo ir asmeninio gyvenimo balansas tvariam vartojimui nedaro. Tačiau atlikta koreliacinė analizė atskleidė, jog vis tik tarp tam tikrų balanso ir tvaraus vartojimo sričių galima atrasti statistiškai reikšmingus ryšius. Todėl negalima atmesti galimybės, jog gilesnė reiškinų analizė kituose kontekstuose atskleistų ryšius tarp šių konstrukty.

4.4. Tyrimo rezultatų diskusija

Tvaraus vartojimo tema sulaukia tiek akademikų, tiek praktikų dėmesio. Skirtingų veiksnių identifikavimas ir poveikis šiam reiškiniui yra kritiškai svarbi tema. Tokių veiksnių, kaip kultūrinės vertybės, žinios, asmenybės bruožai, rinkos paskatos, pasitenkinimas gyvenimu ir kt. ištyrimo lygis tiek teoriškai, tiek empiriškai jau turi nemenką pagrindą. Šioje praktinėje studijoje siekta paliesti naują sritį – individo kasdieninę sąveiką tarp darbo ir namų, o pagrindinis tyrimo tikslas buvo ištirti, ar darbo ir asmeninio gyvenimo balansas daro įtaką tvariam vartojimui. Šio poveikio prielaidos buvo atskleistos kaip teorinių ieškojimų rezultatas, bei rėmėsi atskirų darbo ir asmeninio gyvenimo balanso aspektų (pvz., laiko) ir tvaraus vartojimo (pvz., žaliųjų pirkimų) empiriškai patikrintais ryšiais. Darbo ir asmeninio gyvenimo balanso matavimo instrumento patikimumo analizė atskleidė, jog šiame tyrime dalyvavusių 316 respondentų balanso lygis išmatuotas patikimai ($\alpha=0,842$). Labiausiai žemesnį balanso lygį atsakiusiųjų tarpe lemia emocinis išsekimas darbe (vidurkis - 3,3), o mažiausiai – reikalaujama elgsena (vidurkis – 2,95). Kitų šalių tyrimai rodo, jog tokios postkomunistinės šalys kaip Lietuva, kuriose nėra lanksti darbo rinka ir dviguba našta tiek finansiškai apsirūpinti, tiek skirti laiko šeimos poreikiams tenka tiek vyrams, tiek moterims, darbo ir asmeninio gyvenimo balansas yra žemas (Hofäcker ir König, 2013). Šiuo atveju analizė atskleidė gana vidutinišką bendrą darbo ir asmeninio gyvenimo balanso įvertinimą – 3,1151, kas iš esmės rodo, jog respondentai nėra linkę atskleisti savo patiriamą konfliktą.

Tvaraus vartojimo faktoriinė analizė patvirtino reiškinio daugiadimensinę prigimtį, išskirdama konstrukta į keturis faktorius – energiją taupančią elgseną, ekologiškai sąmoningą elgseną, kasdieninį rūšiavimą iš nekasdieninį rūšiavimą. Konstrukto daugiadimensiškumą anksčiau patvirtino ir kiti autoriai (Barr ir kt., 2005; Leary ir kt., 2014). Įdomiu atradimu tapo rūšiavimo kaip elgsenos gana aiškus išsiskyrimas į kasdieninį rūšiavimą ir nekasdieninį rūšiavimą. Loginio pagrindo tam tikrai yra, kadangi rezultatai atskleidė vartotojus esant labiau linkusius į kasdieninį rūšiavimą (3,55) nei į nekasdieninį (3,10). Vidutiniškai 114 respondentų nurodė visuomet rūšiuojantys kasdienes atliekas, tai sudaro daugiau nei 36 % respondentų. Nerūšiuojančiųjų žymiai mažiau – atitinkamai vidutiniškai 44, arba 14,1 %. Šiuo atveju respondentai vertintini kaip labiau linkę į kasdieninį rūšiavimą. Apskritai rezultatai leidžia patvirtinti nuostatą, kad šiuolaikiniams individams rūšiavimas, priklausomai nuo aplinkybių, tampa įprasta normalia praktika, priimta daugumos gyventojų kaip teigiama elgsena (Gilg, Barr ir Ford, 2005).

Regresijos modelio taikymo rezultatai neleido patvirtinti pagrindinėje hipotezėje numatyto ryšio tarp darbo ir asmeninio gyvenimo ir tvaraus vartojimo. Tokio rezultato priežastys gali būti įvairios. Pavyzdžiui, Šveicarijoje atliktas tyrimas atskleidė, jog ekologiškų produktų įgijimui suvokiamas laiko barjeras darė neigiamą įtaką – kuo mažiau vartotojai suvokdavo turį laiko apsipirkti, tuo mažiau jie būdavo linkę į ekologiškus įsigijimus (Tanner ir Kast, 2003). Tačiau šiuo tyrimu darbo ir asmeninio gyvenimo balanso, apimančio ir laiko aspektą, poveikio ekologiškai sąmoningai elgsenai, kuriai galima priskirti ir žaliųjų produktų įsigijimo pastangas, patvirtinti nepavyko ($R^2 < 0,000$, $p = 0,848$). Neatmestinas tyrimo konteksto poveikis – visuomenės, kurioje atliktas tyrimas, įtaka. Tarpnacionalinių skirtumų poveikis tyrimų rezultatams diskutuojamas gana dažnai (Hofäcker ir König, 2013; Sutterlin, Brunner ir Siegrist, 2011). Tiek darbo sąlygos, tiek jų poveikis darbo ir asmeninio gyvenimo balansui skirtingose šalyse skiriasi. Tai įrodo ir atlikti tyrimai, kurie atskleidžia, jog, pavyzdžiui, Šiaurės Europos šalyse dirbantys darbuotojai yra du kartus labiau patenkinti savo darbo ir asmeninio gyvenimo balansu, nei Rytų Europos, kuriai priklauso ir Lietuva (Anttila, Oinas, Tammelin ir Natti, 2015). Šis tyrimas tokios tendencijos nepatvirtino, todėl tai galėjo turėti įtakos poveikio tvariam vartojimui rezultatams.

Kruskal-Wallis H testas atskleidė, jog darbo ir asmeninio gyvenimo balansas priklauso nuo amžiaus. Reikšmingai jis skiriasi tarp individų iki 25 metų ir visų kitų amžiaus grupių. Taigi, jaunesni individai pasižymi didesniu balanso lygiu, nei vyresni. Lytis bei šeimyninė padėtis taip pat nesusiję reikšmingais statistiniais ryšiais su darbo ir asmeninio gyvenimo balansu.

Tvarus vartojimas skiriasi priklausomai nuo demografinių veiksnių – *Kruskal-Wallis H* testo rezultatai leido patvirtinti ir kitų autorių įžvalgas, jog amžius, lytis bei šeimyninė padėtis ne tik susiję su tvaraus vartojimo sritimis, bet ir reikšmingai skiriasi tarp amžiaus grupių. Tvaraus vartojimo skirtumai tarp lyčių pasireiškia tiek bendrai tvaraus vartojimo kontekste, tiek vienoje iš sričių -

ekologiškai sąmoningai elgsenai. Atskleistas ryšys patvirtino kitų autorių empirinių tyrimų rezultatus (Barr ir kt., 2005; Bedi ir Gulati, 2014; Paco ir kt., 2009). Moterys dažniau deda pastangas įsitikinti, ar produktai, kuriuos jos perka, yra iš perdirbtų medžiagų, mažiau teršia aplinką, taip pat ar vėliau juos galima perdirbti. Šie rezultatai sustiprina ir kitų autorių panašias išvadas, jog moterys labiau linkusios į ekologiškai sąmoningą elgseną, nei vyrai (Chekima ir kt., 2016; Pinto ir kt., 2014)). Svarbus tyrimo bruožas yra tai, jog respondentų demografinės charakteristikos gana įvairios – amžiaus amplitudė svyruoja nuo 15 iki 67 metų, darbo pobūdis taip pat įvairiai pasiskirstęs, skiriasi ir šeimyninė padėtis. Malaizijoje, studentų tarpe atliktas tyrimas atskleidė, jog jokio ryšio tarp lyties ir tvaraus vartojimo nėra (Tan ir Lau, 2009). Neatmetant konteksto įtakos, kuris atitinkamai varijuoja tarp skirtingų šalių (Sutterlin ir kt., 2011), rezultatai įvairesnėje auditorijoje leidžia daryti labiau apibendrintas išvadas apie visuomenę ir jos polinkį tvariai vartoti, todėl šios studijos rezultatai naudingesni priimant aplinkai palankius sprendimus tiek aukštesniame politiniame lygmenyje, tiek verslo srityse.

Empiriškai patikrintos mokslinės išvalgos, jog labiausiai į tvarų vartojimą (įsigijimo sprendimai, įpročiai ir rūšiavimas) įsitraukusių vadinamųjų „atsidavusių žaliųjų vartotojų“ tarpe amžiaus vidurkis žymiai didesnis, negu visiškai tvariai nevartojančių (Barr ir kt., 2005), pasireiškė ir šiame tyrime. Rezultatai atskleidė panašią tendenciją – respondentai iki 25 metų pasižymėjo daug žemesniu tvaraus vartojimo vidutiniu įvertinimu (113,28), nei virš 46 metų (194,79). Skirtumai tarp šių amžiaus grupių statistiškai reikšmingi, kaip ir tarp nemažai kitų grupių (žr. 25 lent.). Kanchanapibul, Lacka, Wang ir Chan (2014) jaunų vartotojų tarpe žemesnį polinkį tvariai vartoti grindžia žemu žinių apie tvarų vartojimą lygiu. Tačiau tokioms išvalgoms patvirtinti Lietuvos gyventojų tarpe reiktų papildomų tyrimų. Apskritai amžiaus, kaip veiksnio, ryšys atskleistas su visomis tvaraus vartojimo sritimis, taip patvirtindamas ankstesnių tyrimų atradimus (Sutterlin, Brunner ir Siegrist, 2011).

Analizuojant šeimyninės padėties veiksni, rūšiavimas atsiskleidė kaip labiau būdingas respondentams, gyvenantiems su šeima. Tokie individai vidutiniškai pasižymi didesniu polinkiu kasdien rūšiuoti stiklo, plastiko, organines atliekas ir popierių, bei saugiai pašalinti nekasdienines atliekas. Šeimyninės padėties ryšys su rūšiavimu patvirtintas ir kitais tyrimais (Ojeda-Beníteza ir kt., 2008). Atsakingoms institucijoms siūlytina atsižvelgti į šiuos rezultatus ir atitinkamomis priemonėmis skatinti vienišus žmones tvariau vartoti, taip keliant bendrą visuomenės tvaraus vartojimo lygį.

Tyrimo apribojimai.

Kaip ir dauguma kitų tyrimų, šis taip pat turi tam tikrų apribojimų. Visų pirma, ši studija apėmė gana įvairų respondentų kontingentą demografinių veiksnių aspektu, todėl tyrimo modelį naudinga pritaikyti skirtinguose demografiniuose kontekstuose, susiaurinant respondentų charakteristikas. Nemažas imties dydis lėmė galimybę ištirti didesne demografinė įvairove pasižyminčių respondentų darbo ir asmeninio gyvenimo balansą bei tvarų vartojimą, tačiau atskirų grupių rezultatai taip pat gali būti naudingi. Nepaisant atskleisto darbo ir asmeninio gyvenimo balanso poveikio tvariam vartojimui,

ateityje tyrėjai galėtų patikrinti tarpinių veiksnių poveikį, pavyzdžiui, aplinkosauginių vertybių, požiūrio, pasitenkinimo gyvenimu, kadangi koreliacinė analizė atskleidė egzistuojančius ryšius tarp šių konstrukty.

IŠVADOS IR REKOMENDACIJOS

1. Tvaraus vartojimo aktualumą lemia tiek mokslo bendruomenės pagrįsti įrodymai, tiek vis didėjantys debatai globaliu ir vietiniu lygiu, atskleidžiant vis didesnę žmonijos poveikį aplinkai. Nors ir susiduriama su didelėmis kliūtimis platesniam ekologinio sąmoningumo paplitimui, tvaraus vartojimo diskursas svarbus ir tirtinas kuriant naujus, aplinkai palankesnius vartojimo modelius, ieškant prižasčių ir veiksnių, lemiančių tvaraus vartojimo lygį. Pastebėtinai šio reiškinio tarpdiscipliniškumo poreikis, kadangi pats tvarus vartojimas apima nemažai įvairių sričių, nuo individų kasdieninių įpročių, iki socialinės, kultūrinės ir fizinės infrastruktūros integracijos skatinant tvarų vartojimą. Tyrimų problematika daugiausiai pasireiškia mažu skaičiumi kompleksinio tvaraus vartojimo įvertinimo atveju, nes dažniausiai tokios studijos tiria kokį nors vieną specifinį tvaraus vartojimo aspektą. Empiriškai įvertintų tyrimų, atskleidžiančių darbo ir asmeninio gyvenimo balanso poveikį tvariam vartojimui mokslinėje literatūroje beveik nesutinkama, tačiau teorinės prielaidos leidžia išvelgti galimas sąsajas.

2. Tvarus vartojimas visų pirma suprantamas kaip pagrindinis žingsnis siekiant tvaraus vystymosi. Jis apima daug įvairių sričių – maistą ir gėrimus, būstą, asmeninį mobilumą, turizmą, taip pat kitus aspektus – vartotojų poreikių patenkinimą, gyvenimo kokybės gerinimą, išteklių naudojimo efektyvumą, atsinaujinančių energijos šaltinių naudojimą ir t.t. Tvaraus vartojimo koncepcijos esmė apibrėžiama kaip geresnės aplinkos kokybės siekis, efektyvesnių ir mažiau aplinką teršiančių produktų ir paslaugų vartojimo skatinimas. Individo vaidmuo šiame kontekste itin svarbus. Vadinamieji „žalieji vartotojai“ stengiasi priimti aplinkai palankius sprendimus, jaučia moralinę pareigą elgtis atsakingai. Tvaraus vartojimo raiška asmeniniame gyvenime daugiausiai pasireiškia per įpročius, rūšiavimą, energiją taupančią elgseną namuose, ekologiškai sąmoningą pirkėjo elgseną - produktų ir paslaugų įsigijimo sprendimus, popirkiminę elgseną – atliekų rūšiavimą, pakartotinį panaudojimą, atitinkamą pridavimą. Vis tik pastebima, jog žalieji vartotojai vis dar reprezentuoja tik nedidelę dalį visuomenės.

3. Darbo ir asmeninio gyvenimo balanso tyrimo modelių teorinė analizė atskleidžia, jog šis reiškinys apskritai apibūdina individų pasisekimą suderinti darbo ir šeimos poreikius streso, laiko ir elgsenos kontekste. Šis balansas dažniausiai matuojamas per specifinį mechanizmą – darbo ir asmeninio gyvenimo konfliktą. Darbinio gyvenimo poveikis pasireiškia dėl darbo laiko, darbo sąlygų, darbo ir namų atskirties specifikos. Karjeros ir šeimos derinimo padariniai bei gyvenimiška patirtis derinant darbą ir rūpinamąsi šeima meta iššūkį tvariam vartojimui. Sąsajos tarp darbo ir asmeninio gyvenimo balanso ir tvaraus vartojimo atskleidžiamos daugiausiai per darbinio gyvenimo veiksnis, darančius poveikį tvaraus vartojimo praktikoms.

4. Poreikis tirti tvarios individų elgsenos modelius vis didėja, todėl konceptualus darbo ir asmeninio gyvenimo balanso poveikio tvariam vartojimui modelis, grindžiamas individų tvaraus vartojimo ir darbo ir asmeninio gyvenimo balanso konceptų teoriniais tarpusavio ryšiais bei atskirų

konstruktų aspektų empiriniais tyrimais, ne tik prisideda prie tokių tyrimų aktualumo, bet ir įneša naujumo į šią sritį. Teorinė analizė atskleidė reikšmingą demografinių veiksnių vaidmenį tiek darbo ir asmeninio gyvenimo balansui, tiek tvariam vartojimui ir jo sritims, todėl kurie modelyje veikia kaip veiksniai, nuo kurių priklauso tiek balanso lygis, tiek tvarus vartojimas. Tyrimo modelį sudaro du pagrindiniai konstruktai – darbo ir asmeninio gyvenimo balansas ir tvarus vartojimai, o kaip reikšmingą ryšį su abiem konstruktais atskleidžiantys išskirti lyties, amžiaus ir šeimyninės padėties demografiniai veiksniai.

5. Empirinio tyrimo rezultatai atskleidė, jog sudarytas tyrimo instrumentas konstruktus matavo patikimai, tačiau reikšmingas ryšys tarp jų neatrastas. Regresijos analizė nepatvirtino darbo ir asmeninio gyvenimo balanso poveikio tvariam vartojimui. Nepaisant to, koreliacijos analizė atskleidė egzistuojančius silpnus ryšius tarp konstruktų, kas leidžia daryti išvadą, jog reiškinys reikalauja gilesnės analizės. Be pagrindinio ryšio tarp darbo ir asmeninio gyvenimo balanso ir tvaraus vartojimo, taip pat ieškota atsakymo į klausimą, kaip tvarus vartojimas ir darbo ir asmeninio gyvenimo balansas skiriasi priklausomai nuo lyties, amžiaus, šeimyninės padėties ir darbo pobūdžio. Nustatyta, jog tvarus vartojimas skiriasi priklausomai nuo lyties, amžiaus bei šeimyninės padėties. Šie rezultatai patvirtino ankstesnių tyrimų išvadas (Gilg ir kt., 2005; Bedi ir Gulati, 2014; Paco ir kt., 2009; Chekima ir kt., 2016; Pinto ir kt., 2014). Darbo ir asmeninio gyvenimo balansas skiriasi tik nuo amžiaus. Bendrai galima teigti, jog demografiniai veiksniai yra reikšmingi tiriant šiuos du konstruktus.

Rekomendacijos tolesniems tyrimams

Aplinkosauginės problemos yra daugiausiai lemiamos netvarių individų praktikų, todėl net ir menki pokyčiai jų gyvenimo stiliuje ar vartojimo įpročiuose gali padaryti reikšmingą įtaką geresnei aplinkos būklei. Iš teorinių perspektyvų, ši studija yra viena iš pirmųjų, pritaikiusi kompleksinį individų tvaraus vartojimo modelį tiriant darbo ir asmeninio gyvenimo balansą bei demografinius veiksniai. Studija suteikia naujų įžvalgų atliekant panašaus pobūdžio tarpdisciplininius tyrimus. Egzistuojantys ryšiai tarp balanso ir tvaraus vartojimo (nors ir silpni) įgalina tyrėjus ateityje pritaikyti modelį skirtinguose kontekstuose tam, kad būtų galima ištirti galimą poveikį. Darbo ir asmeninio gyvenimo balanso įvertinimas šiame darbe atskleidė gana vidutinišką jo lygį tirtų respondentų tarpe. Kaip teigia Anttila ir kt.(2015), balanso skirtumai gana stipriai pasireiškia priklausomai nuo matavimo instrumentų, taikomų skirtinguose moksliniuose kontekstuose. Kadangi koreliacijos analizė atskleidė nors ir silpnus, tačiau egzistuojančius ryšius tarp tirtų konstruktų, ateityje tiriant darbo ir asmeninio gyvenimo balansą tyrėjams rekomenduotina pabandyti pritaikyti kitus darbo ir asmeninio gyvenimo balanso matavimo modelius Lietuvos kontekste.

Praktiniame kontekste šis tyrimas sėkmingai pritaikomas verslo subjektams, kadangi rezultatai atskleidžia įdomių tendencijų tiek darbo ir asmeninio gyvenimo balanso, tiek tvaraus vartojimo srityse. Vidurkių analizė atskleidė, jog vartotojai iš esmės mažiau linkę į ekologiškai sąmoningą elgseną, negu, pavyzdžiui, į rūšiavimą ar energijos taupymą. Socialiai atsakingas verslas turėtų dėti pastangas skatinant mažiau populiarias tvarias elgsenas, tam rekomenduotina atlikti papildomus, detalesnius tyrimus. Žinoma, ne mažiau svarbu atsižvelgti į konflikto lygį darbuotojų tarpe. Emocinis aspektas išsiskyrė kaip labiausiai veikiantis konflikto lygį, todėl darbdaviai turėtų atsižvelgti į tokius rezultatus skatinant geresnį darbuotojų darbo ir asmeninio gyvenimo balansą.

LITERATŪRA

- Anttila, T., Oinas, T., Tammelin, m., Natti, J. (2015). Working time Regimes and Work-Life Balance in Europe. *European Sociological Review*, 6(31), 713-724. <https://doi.org/10.1093/esr/jcv070>
- Aras, G.,& Crowther, D. (2009). Making sustainable development sustainable. *Management Decision*, 6(47), 975 – 988. doi: 10.1108/00251740910966686
- Balžekienė, A. ir Telešienė, A. (2011). Explaining Private and Public Sphere Personal Environmental Behaviour. *Socialiniai mokslai*, 4(74), 7-19. [žiūrėta 2016-06-14]. <http://dx.doi.org/10.5755/j01.ss.74.4.1031>
- Bedi, M.& Gulati, N. (2014). Exploring the relationships between environmental concern and ecologically conscious consumer behavior: an empirical study. *International Journal of Science and Research*, 3 6(3), 1421-1426. [žiūrėta 2016-12-23]. Prieiga per internetą <https://www.ijsr.net/archive/v3i6/MDIwMTQ0OTM%3D.pdf>
- Bilevičienė, T. ir Jonušauskas, S. (2011). *Statistinių metodų taikymas rinkos tyrimuose*. Vilnius: Mykolo Romerio universiteto Leidybos centras.
- Byrne, U. (2005). Work-life balance: Why are we talking about it at all? *Business Information Review*, 22, 53–59. doi:10.1177/0266382105052268
- Byron, K. (2005). A meta-analytic review of work-family conflict and its antecedents. *Journal of Vocational Behavior*, 2(67), 169-198. [žiūrėta 2016-12-29]. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2004.08.009>
- Boreham, P., Povey, J.,& Tomaszewski, W. (2016) Work and social well-being: the impact of employment conditions on quality of life. *The International Journal of Human Resource Management*, 27(6), 593-611. DOI: 10.1080/09585192.2015.1027250
- Brough, P., Timms, C., O’Driscoll, M., Kalliath, T., Siu, O., Sit, C.,& Lo, D. (2014). Work-life balance : a longitudinal evaluation of a new measure across Australia and New Zealand workers. *International Journal of Human Resource Management*, 19(25), 2724-2744. 10.1080/09585192.2014.899262
- Caeiro, S., Ramos, T. B.,& Huisingh, D. (2012). Procedures and criteria to develop and evaluate household sustainable consumption indicators. *Journal of Cleaner Production*, 27, 72-91. [žiūrėta 2017-01-06]. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2011.12.026>
- Carlson, D. S., Kacmar., K. M.,& Williams, L. J. (2000). Construction and Initial Validation of a Multidimensional Measure of Work-Family Conflict. *Journal of Vocational Behavior*, 2(56), 249-276. [žiūrėta 2016-12-29]. <https://doi.org/10.1006/jvbe.1999.1713>
- Chapman, J. (2013). *Work, life and sustainable living: How work, household and community life interact to affect environmental behaviours and outcomes*. Adelaide: Centre for Work + Life. [žiūrėta 2016-12-12]. Prieiga per <http://www.unisa.edu.au/hawkeinstitute/cwl/default.asp>

- Chekima, B., Chekima, S., Wafa, S. A. W. S. K., Igau, O. A., Sandoh, L. J. (2016). Sustainable consumption: the effects of knowledge, cultural values, environmental advertising, and demographics. , 2(23), 210-220. [žiūrėta 2017-02-09] <http://dx.doi.org/10.1080/13504509.2015.1114043>
- Cherrier, H. (2009). Anti-consumption discourses and consumer-resistant identities. *Journal of Business Research*, 2(62), 181–190. [žiūrėta 2016-06-06]. Prieiga per internetą http://ac.els-cdn.com.ezproxy.ktu.edu/S0148296308000404/1-s2.0-S0148296308000404main.pdf?_tid=aa33ac a0-326f-11e6-9d29-00000aab0f6b&acdnat=1465936766_046a2c3a91128eb49d0a71e06fe9a668
- Cherrier, H., Black, I. R.,& Lee, M. (2011). Intentional non-consumption for sustainability. *European Journal of Marketing*, 11/12(45), 1757-1767. [žiūrėta 2016-06-06] <http://dx.doi.org/10.1108/03090561111167397>
- Chertkovskaya, E., Limki, R.& Loacker, B. (2014). Consumption of work and the work of consumption. *Ephemera Theory&Politics in Organization Journal*. [žiūrėta 2017-02-06]. Prieiga per internetą <http://www.ephemerajournal.org/sites/default/files/pdfs/papers/CfPCConsumption%20of%20work.pdf>
- Christina, S., Dainty, A., Daniels, K.,& Waterson, P. (2013). How organisational behaviour and attitudes can impact building energy use in the UK retail environment: a theoretical framework. *Architectural Engineering and Design Management*, 1-2(10), 164-179. [žiūrėta 2016-06-07]. <http://dx.doi.org/10.1080/17452007.2013.837256>
- Čiegis R. (2003). Management principles of society's sustainable development and transformation of economy. *Transformations in business & economics*, 2(4), 19–36. [žiūrėta 2016-12-01]. Prieiga per internetą <http://www.transformations.knf.vu.lt/4/ge04.pdf>
- Dagilūūtė, R. ir Paulauskaitė, R. (2013). Veiksniai, lemiantys aplinkai palankių paslaugų pasirinkimą. In *Žmogaus ir gamtos sauga*. (p. 129-132) Aleksandro Stulginskio universitetas. [žiūrėta 2016-11-12]. Prieiga per internetą http://sauga.asu.lt/wp-content/uploads/sites/8/2016/01/129-132_Dagiliute_41.pdf
- Dalal-Clayton, B.,& Bass, S. (2002). *Sustainable development strategies. A Resource book*. London: Earthscan. [žiūrėta 2016-12-01]. Prieiga per internetą <http://site.ebrary.com.ezproxy.ktu.edu/lib/KTU/reader.action?docID=10128953&ppg=28>
- Durif, F., Boivin, C.,& Julien, C. (2010). In Search of a Green Product Definition. *Innovative Marketing*, 1(6), 23-31. [žiūrėta 2016-12-22]. Prieiga per internetą https://businessperspectives.org/journals.../im_en_2010_01_Durif.pdf
- European Environment Agency. (2012). *Unsustainable consumption – the mother of all environmental issues?* [žiūrėta 2016-09-10]. Prieiga per internetą <http://www.eea.europa.eu/highlights/unsustainable-consumption-2013-the-mother>.
- Fontenelle, I. A. (2010). Global responsibility through consumption?: Resistance and assimilation in the anti-brand movement. *Critical perspectives on international business*, 4(6) 256 – 272. [žiūrėta 2016-06-05]. <http://dx.doi.org/10.1108/17422041011086841>

- Fraj, E., & Martinez, E. (2007). Ecological consumer behaviour: an empirical analysis. *International Journal of Consumer Studies*, 1(31), 26-33. [žiūrėta 2017-02-06]. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1470-6431.2006.00565.x>
- Gerbens-Leenes, P. W., Nonhebel, S., & Krol, M. S. (2010). Food consumption patterns and economic growth. Increasing affluence and the use of natural resources. *Appetite*, 55(3), 597-608. doi: 10.1016/j.appet.2010.09.013. Epub 2010 Sep 18
- Gilg, A., Barr, S., & Ford, N. (2005). Green consumption or sustainable lifestyles? Identifying the sustainable consumer. *Futures* 6(37), 481-504. <https://doi.org/10.1016/j.futures.2004.10.016>
- Gonzalez, Ch., Korchia, M., Menuet, L., & Urbain, C. (2009). How do Socially Responsible Consumers Consider Consumption? An Approach with the Free Associations Method. *Recherche et Applications en Marketing*, 24(3), 25-41. [žiūrėta 2016-11-12]. Prieiga per internetą <http://www.watoowatoo.net/mkgr/papers/CG-MK-LM-CU-RAM2009eng.pdf>
- Greenhaus, J. H. ir Beutell, N. J. (1985). Sources of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, 1(10), 76-88. [žiūrėta 2017-01-09]. Prieiga per internetą <http://www.jstor.org/stable/258214>
- Hanson, S., & Lake, R. W. (2000) *Towards a Comprehensive Geographical Perspective on Urban Sustainability: Final Report of the 1998 National Science Foundation Workshop on Urban Sustainability*. New Brunswick, NJ: Center for Urban Policy Research. [žiūrėta 2016-11-02]. Prieiga per internetą <http://cupr.rutgers.edu/wp-content/uploads/2014/08/sustain.pdf>
- Haughton, G. (1999). Environmental justice and the sustainable city. *Journal of Planning Education and Research*, 3(18), 233-243. [žiūrėta 2017-01-06]. <https://doi.org/10.1177/0739456X9901800305>
- Hofäcker, D., & König, S. (2013). Flexibility and work-life conflict in times of crisis: a gender perspective. *International Journal of Sociology and Social Policy*, 9/10(33), 613-635. doi: 10.1108/IJSSP-04-2013-0042
- Holt, D. B. (2012). Constructing Sustainable Consumption: From Ethical Values to the Cultural Transformation of Unsustainable Markets. *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 1(644), 236-255. [žiūrėta 2017-01-05]. Prieiga per internetą <https://doi-org.ezproxy.ktu.edu/10.1177/0002716212453260>
- Hopwood, B., Mellor, M., & O'Brien, G. (2005). Sustainable Development: Mapping Different Approaches. *Wiley InterScience*, 1(13), 38-52. doi:10.1002/sd.244
- Young, W., Hwang, K., McDonald, S., & Oates, C. J. (2010). Sustainable consumption: green behavior when purchasing products. *Journal of Public Health Research*, 1(18) 20-31. [žiūrėta 2016-06-14]. doi:10.1002/sd.394
- Jensen. J. O. (2008). Measuring consumption in households: Interpretations and strategies. *Ecological Economics* 68(1-2), 353-361. DOI: 10.1016/j.ecolecon.2008.03.016

- Juknys, R. (2012). *Žmogaus ir gamtos santykių darnos link*. Prieiga per <http://www.bernardinai.lt/straipsnis/-/75163>
- Jungtinės tautos. (2012). *United Nations Conference on Sustainable Development, Rio+20*. Prieiga per <https://sustainabledevelopment.un.org/rio20>
- Jušcius, V. ir Maliauskaitė, D. (2015). Socialiai atsakingą vartojimą lemiantys veiksniai ir jų ribojančios priežastys. *Regional formation and development studies, 1* (15). [žiūrėta 2016-06-06]. Prieiga per internetą <http://193.219.76.12/index.php/RFDS/article/view/980/pdf>
- Kanchanapibul, M., Lacka, E., Wang, X., & Chan, H. K. (2014). An empirical investigation of green purchase behavior among the young generation. *Journal of Cleaner production 66*, 528-536. [žiūrėta 2017-02-06]. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2013.10.062>
- Kostadinova, E. (2016). Sustainable Consumer Behavior: Literature Overview. *Economic Alternatives, 2*, 224-234. [žiūrėta 2016-12-22]. Prieiga per internetą http://www.unwe.bg/uploads/Alternatives/Elena_9_ALTERNATIVI_br2_2016-en.pdf
- Larsson, J. & Nassen, J. (2015). Would shorter working time reduce greenhouse gas emissions? An analysis of time use and consumption in Swedish households. *Environment and Planning C: Government and Policy, 4*(33), 726-745. [žiūrėta 2016-12-06]. <https://doi.org/10.1068/c12239>
- Leary, R. B., Vann., R. J., Mittelstaedt, J. D., Murphy, P. E., & Sherry, J. F. Jr. (2014). Changing the marketplace one behavior at a time: Perceived marketplace influence and sustainable consumption. *Journal of Business Research, 9*(67), 1953-1958. [žiūrėta 2017-02-04]. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2013.11.004>
- Liobikienė, G. (2013). *Vartojimo pokyčiai Lietuvoje ir jų poveikis aplinkai eurointegracijos procese*. Vytauto Didžiojo universitetas. [žiūrėta 2016-09-30]. Prieiga per gs.elaba.lt/object/elaba:1755133/1755133.pdf
- Lynikaitė, R. ir Liesionis, V. (2010). Žaliųjų produktų pirkimo procesui įtaką darančių veiksnių tyrimas. *Management theory and studies for rural business and infrastructure development, 22*(3). [žiūrėta 2016-06-06]. Prieiga per internetą <http://vadyba.asu.lt/22/105.pdf>
- Luchs, G. M., Phipps, M. & Hill, T. (2015). Exploring consumer responsibility for sustainable consumption. *Journal of Marketing Management, 13-14*(31), 1449-1471. <http://dx.doi.org/10.1080/0267257X.2015.1061584>
- Mikalauskiene, A. (2014). Darnaus vystymosi paradigma ir jos raida. In *Darnus vystymasis: teorija ir praktika*. (p. 10-30). Vilniaus Universitetas. [žiūrėta 2016-11-12]. Prieiga per internetą http://www.knf.vu.lt/dokumentai/failai/soctyri/Darnus_Lietuvos_vystymasis_2014.pdf
- Mont, O. ir Plepys, A. (2008). Sustainable consumption progress: should we be proud or alarmed? *Journal of Cleaner Production, 16*(4), 531-537. [žiūrėta 2016-06-29]. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2007.01.009>

- Muster, V. (2012). Negative influences of working life on sustainable consumption. *International Journal of Consumer Studies*, 2(36), 166-172. [žiūrėta 2016-06-29]. doi:10.1111/j.1470-6431.2011.01086.x
- Nair, P. B. (2015) Profiling Green Consumer Characteristics: An Eternal Quandary. *Journal of Advanced Management Science*, 2(3), doi: 10.12720/joams.3.2.
- Nanda, A. (2015). Work-life conflict: The spillover Effect. *International Journal of Research in Management & Business Studies*, 1(2), 56-62. [žiūrėta 2016-12-23]. Prieiga per internet <http://ijrmbs.com/vol2issue1/drankita.pdf>
- Netemeyer, R. G., Boles, J. S., & McMurrian, R. (1996). Development and Validation of Work-Family Conflict and Family-Work Conflict Scales. *Journal of Applied Psychology*, 4(81), 400-410. [žiūrėta 2017-01-06]. Prieiga per internetą <https://pdfs.semanticscholar.org/0bc1/2fa3305c632f931169a30034824ed730144c.pdf>
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2008). *Annual Report 2008*. [žiūrėta 2016-09-06]. Prieiga per internetą <https://www.oecd.org/newsroom/40556222.pdf>
- Organisation for Economic Co-operation and Development. (2011). *OECD work on Sustainable Development*. [žiūrėta 2016-09-12]. Prieiga per internetą <https://www.oecd.org/greengrowth/47445613.pdf>
- PACITA. (2015). *Europe wide views on sustainable consumption*. [žiūrėta 2016-05-29]. Prieiga per http://citizenconsultation.pacitaproject.eu/wp-content/uploads/2014/10/LITHUANIA_v3.pdf
- Paco, A. M. F., Raposo, M. L., B., & Filho, W., L. (2009). Identifying the green consumer: A segmentation study. *Journal of Targeting, Measurement and Analysis for Marketing*, 1(17), 17-25. doi: 10.1057/jt.2008.28
- Pichler, F. (2008). Determinants of Work-life Balance: Shortcomings in the Contemporary Measurement of WLB in Large-scale Surveys. *Social Indicators Research*, 92(3), 449-469. doi:10.1007/s11205-008-9297-5
- Pinto, C. D., Herter, M. M., Rossi, P., & Borges, A. (2014). Going green for self or for others? Gender and identity salience effects on sustainable consumption. *International Journal of Consumer Studies*, 38: 540–549. doi:10.1111/ijcs.12114
- Prothero, A. (1990). Green Consumerism and the Societal Marketing Concept: Marketing Strategies for the 1990's. *Journal of Marketing Management*, 2(6), 87-103. <http://dx.doi.org/10.1080/0267257X.1990.9964119>
- Pukėnas, K. (2009). *Kokybinių duomenų analizė SPSS programa: mokomoji knyga*. Kaunas: Lietuvos kūno kultūros akademija. [žiūrėta 2017-03-05]. Prieiga per internetą http://www.lsu.lt/sites/default/files/dokumentai/studentams/norminiai_dokumentai/paskaitos/kokybir_biniu_duomenu_analize_SPSS_programa.pdf

- Pullinger, M. (2009). Work life balance policy as sustainable consumption policy: the environmental impacts of working time reduction in UK households with children. *School of Social and Political Science, University of Edinburgh*. [žiūrėta 2016-06-05]. Prieiga per internetą http://www.academia.edu/2000794/Work_life_balance_policy_as_sustainable_consumption_policy_the_environmental_impacts_of_working_time_reduction_in_UK_households_with_children
- Reisch, L. (2001). Time and wealth. The role of time and temporalities for sustainable patterns of consumption. *Time&Society*, 10(2/3), 287-405. Prieiga per internetą <https://doi.org/10.1177/0961463X01010002012>
- Roberts, K. (2007). Work-life balance – the sources of the contemporary problem and the probable outcomes: A review and interpretation of the evidence. *Employee Relations*, 4(29), 334 – 351. [žiūrėta 2017-01-04]. <http://dx.doi.org.ezproxy.ktu.edu/10.1108/01425450710759181>
- Safarzyńska, K. (2013). Evolutionary-economic policies for sustainable consumption. *Ecological economics*, 90, 187-195. [žiūrėta 2016-06-06]. Prieiga per internetą <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2013.03.020>
- Shukla, A.,& Srivastava, R. (2016). Development of short questionnaire to measure an extended set of role expectation conflict, co-worker support and work-life balance: The new job stress scale. *Cogent Business & Management*, 1(3). [žiūrėta 2017-02-04]. <http://dx.doi.org/10.1080/23311975.2015.1134034>
- Spaargaren, G. (2011). Theories of practices: Agency, technology, and culture. Exploring the relevance of practice theories for the governance of sustainable consumption practices in the new world-order. *Global Environmental Change*, 3(21), 813–822. [žiūrėta 2017-01-05]. <https://doi.org/10.1016/j.gloenvcha.2011.03.010>
- Stankevičienė, J. (2005). Vartotojų elgsenos modeliavimo galimybės. *Tiltai*, 2, 83-90. [žiūrėta 2016-12-21]. Prieiga per internetą <http://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/get/LT-LDB-0001:J.04~2005~1367152773697/DS.002.0.01.ARTIC>
- Steg, L., Vlek, Ch. (2009). Encouraging pro-environmental behaviour: an integrative review and research agenda. *Journal of Environmental Psychology* 3(29), 309-317. [žiūrėta 2017-01-04]. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2008.10.004>
- Sutterlin, B., Brunner, T. A.,& Siegrist, M. (2011). Who puts the most energy into energy conservation? A segmentation of energy consumers based on energy-related behavioral characteristics. *Energy Policy*, 12(39), 8137-8152. [žiūrėta 2017-02-06]. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2011.10.008>
- Swami, V., Chamorro-Premuzic, T., Snelgar, R.,& Furnham, A. (2011). Personality, individual differences, and demographic antecedents of self-reported household waste management behaviours. *Journal of Environment Psychology*, 1(31), 21-26. [žiūrėta 2017-02-09]. <https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2010.08.001>

- Tan, B.& Lau, T. (2009) Examining sustainable consumption patterns of young consumers: is there a cause for concern? *The Journal of International Social Research*, 2(9), 465-472. [žiūrėta 2016-12-21]. Prieiga per internetą http://www.sosyalarastirmalar.com/cilt2/sayi9pdf/tanbooichen_lauteckchai.pdf
- Tanner, C.& Kast, S. W. (2003). Promoting Sustainable Consumption: Determinants of Green Purchases by Swiss Consumers. *Psychology&Marketing*, 20(10), 883-902. doi:10.1002/mar.10101
- UNEP. (2010). *Sustainable Consumption and Production for Development*. Prieiga per http://www.unep.fr/scp/marrakech/dialogue/pdf/SCPforDevelopment_BGpap180610_final.pdf
- UNEP. (2012). *2012 Annual report*. [žiūrėta 2016-05-29]. Prieiga per http://www.unep.org/gc/gc27/docs/UNEP_ANNUAL_REPORT_2012.pdf.
- United Nations (2002). *Report of the World Summit on Sustainable Development*. New York: United Nations. [žiūrėta 2016-09-09]. Prieiga per internetą http://www.unmillenniumproject.org/documents/131302_wssd_report_reissued.pdf
- Unruh, L., Raffenaud, A.,& Fottler, M. (2016). Work-Family Conflict Among Newly Licensed Registered Nurses: A Structural Equation Model of Antecedents and Outcomes *Journal of Healthcare Management*; 2(61), 129-147. [žiūrėta 2016-09-29]. Prieiga per internetą <http://search.proquest.com/openview/67f6393b8a7b4f1ad5bd4781020a5a12/1?pq-origsite=gscholar&cbl=7080>
- Van Marrewijk, M.,&Werre, M. (2003). Multiple levels of corporate sustainability. *Journal of Business Ethics*, 2/3(44), 107-119. doi:10.1023/A:1023383229086
- Varul, M. Z. (2009). Ethical selving in cultural contexts: fairtrade consumption as an everyday ethical practice in the UK and Germany. *International Journal of Consumer Studies*, 33 (2), 183–189. doi:10.1111/j.1470-6431.2009.00762.x
- Vilkė, R. (2012). Atsakingas vartojimas – XXI a. fenomenas? *Atsakingas verslas*, 4, 1-16. [žiūrėta 2017-01-15]. Prieiga per internetą http://www.baltojibanga.lt/uploads/atsakingas_verslas.pdf
- Vinz, D. (2009). Gender and Sustainable consumption. A german environmental perspective. *European Journal of Women's Studies*, 16(2), 159-179. [žiūrėta 2017-01-05]. <https://doi.org/10.1177/1350506808101764>
- Warren, T. (2004). Working part-time: achieving a successful 'work-life' balance? *The British Journal of Sociology*, 1(55), 99–122. doi:10.1111/j.1468-4446.2004.00008.x
- Welsch, H. ir Kuhling, J. (2010). Pro-environmental behavior and rational consumer choice: Evidence from surveys of life satisfaction. *Journal of Economic Psychology*, 31, 405-420. [žiūrėta 2016-12-02]. <https://doi.org/10.1016/j.joep.2010.01.009>
- World Commission on Environment and Development. (1987). *Our Common Future*. NGO Committee on Education. [žiūrėta 2016-06-09]. Prieiga per internetą <http://www.un-documents.net/our-common-future.pdf>

Zhang, M., Foley, Sh., Yang, B. (2013). Work–family conflict among Chinese married couples: testing spillover and crossover effect. *The International Journal of Human Resource Management* ,24(17), 3213-3231. DOI: 10.1080/09585192.2013.763849

Zhang, R. (2014). *Sustainable Apparel Consumption: Scale Development and Validation*. Oregon State University. [žiūrēta 2017-01-05]. Prieiga per <https://ir.library.oregonstate.edu/xmlui/bitstream/handle/1957/50353/RuiruiZhang2014.pdf?sequence=1>).

ANKETA**Gerbiamas respondente,**

Kauno Technologijos universiteto II kurso Marketingo valdymo programos magistrantė Karolina Ulinskienė atlieka tvaraus vartojimo darbo-asmeninio gyvenimo balanso kontekste tyrimą. Juo siekiama išsiaiškinti, kaip žmonių kasdienės pastangos suderinti darbą ir asmeninį gyvenimą lemia "žaliųjų" ar energiją taupančių produktų ar paslaugų vartojimą (tvarų vartojimą).

Jūsų atsakymai labai svarbūs vystant gana naują mokslinių tyrimų sritį, prisidedančią prie mus supančios aplinkos būklės gerinimo.

Anketa yra anoniminė, o atsakymai viešai nepublikuojami, todėl nuoširdžiai tikiuosi, jog objektyviai atsakysite į visus klausimus.

Iš anksto dėkoju už atsakymus!

1. Dažnas iš mūsų stengiasi suderinti reikalavimus darbe ir poreikius bei atsakomybes asmeniniame gyvenime, tačiau tai ne visada pavyksta. Įvertinkite žemiau pateiktus teiginius, pasirinkdami atsakymo variantą skalėje nuo 1 (visiškai nesutinku) iki 5 (visiškai sutinku).

	1 (visiškai nesutinku)	2 (nesutinku)	3 (nei sutinku, nei nesutinku)	4 (sutinku)	5 (visiškai sutinku)
1. Turiu mažai laiko savo asmeniniam gyvenimui, nes itin daug laiko praleidžiu darbe.	☐	☐	☐	☐	☐
2. Darbui ir asmeniniam gyvenimui negaliu skirti vienodai laiko, nes ilgai užtrunku darbe.	☐	☐	☐	☐	☐
3. Dėl darbo reikalavimų turiu atsisakyti savo mėgstamų veiklų dažniau, nei norėčiau.	☐	☐	☐	☐	☐
4. Kai grįžtu iš darbo dažnai esu toks (-ia) emociškai išsunktas (-a), jog namuose nebeoriu nieko veikti.	☐	☐	☐	☐	☐
5. Dėl streso darbe, kartais grįžus namo aš esu per daug įsitempęs (-usi), kad daryčiau dalykus, kurie man patinka.	☐	☐	☐	☐	☐

6. Mano sprendimai siekiant išspręsti problemas darbe neveiksmingi sprendžiant problemas namuose.	☐	☐	☐	☐	☐
7. Manau, jog elgsena, kuri yra efektyvi ir reikalinga darbe, būtų nenaudinga namuose.	☐	☐	☐	☐	☐

2. Tvarus vartojimas neatsiejamas nuo energijos taupymo. Prie energijos taupymo prisidedame ne tik išjungdami elektros prietaisus, kai jais nesinaudojame, ar taupydami vandenį, bet ir važiuodami viešuoju transportu. Įvertinkite žemiau pateiktus teiginius, kaip darbo dienomis Jūs elgiatės energijos taupymo aspektu, pasirinkdami sau tinkamiausią atsakymo variantą.

	Niekada	Retai	Kartais	Dažnai	Visada
1. Aš skalbiu tik tuomet, kai visiškai užpildau skalbimo mašiną nešvariais rūbais.	☐	☐	☐	☐	☐
2. Iš karto išjungiu televizorių ar kitus prietaisus, kai jais nesinaudoju.	☐	☐	☐	☐	☐
3. Plaudamas (-a) dantis neikvoju vandens veltui, užsuku vandens čiaupą.	☐	☐	☐	☐	☐
4. Namuose užgesinu šviesas kambariuose, kuriuose tuo metu nebūnu.	☐	☐	☐	☐	☐
5. Vykdamas (-a) į darbą, renkuosi mažiau aplinką teršiantį transportą (pvz., keliauju pėsčiomis, dviračiu arba viešuoju transportu).	☐	☐	☐	☐	☐

6. Tvariam vartojimui svarbi kiekvieno iš mūsų ekologiškai sąmoninga elgsena. Pagalvokite, kaip Jūs elgiatės apsipirkdami ir įvertinkite žemiau pateiktus teiginius.

	Niekada	Retai	Kartais	Dažnai	Visada
1. Stengiuosi pasirinkti tuos produktus, kurie mažiau kenksmingi aplinkai (pvz., renkuosi ekologiškus skalbimo miltelius vietoje įprastų).	☐	☐	☐	☐	☐
2. Stengiuosi pirkti produktus be pakuočių arba su kuo mažesniu įpakavimu.	☐	☐	☐	☐	☐
3. Stengiuosi pirkti ekologiškus maisto produktus.	☐	☐	☐	☐	☐
4. Pirkdamas (-a) produktus aš pasidomiu, ar jie pagaminti iš aplinkai palankių medžiagų.	☐	☐	☐	☐	☐
5. Apsipirkdamas (-a) turiu savo pirkinį krepšį tam, kad kaskart nereiktų pirkti plastikinių pirkinį maišelių.	☐	☐	☐	☐	☐

7. Dėl vartojimo į aplinką išmetame daug atliekų, nereikalingų daiktų, o tai skatina gamtos taršą. Įvertinkite, kaip paprastai elgiatės su nebenaudojamais daiktais ar produktų atliekomis.

	Niekada	Retai	Kartais	Dažnai	Visada

1. Namuose rūšiuoju organines atliekas.	☐	☐	☐	☐	☐
2. Namuose rūšiuoju popierių.	☐	☐	☐	☐	☐
3. Namuose rūšiuoju stiklą ir plastiką.	☐	☐	☐	☐	☐
4. Stambiagabarites atliekas visada pristatau į tam skirtus atliekų surinkimo punktus.	☐	☐	☐	☐	☐
5. Nenaudojamus drabužius ir avalynę atiduodu kitiems žmonėms arba priduoju į tam skirtas vietas.	☐	☐	☐	☐	☐
6. Pasenusius vaistus pristatau į vaistines.	☐	☐	☐	☐	☐

7. Jūsų lytis:

- Vyras
- Moteris

8. Jūsų amžius (įrašykite):

9. Jūsų šeimyninė padėtis:

- Gyvenu vienas (-a)
- Gyvenu su šeima

10. Jūs dirbate:

- Tarnautoju valstybinėje įstaigoje
- Samdomu darbuotoju verslo įmonėje
- Laisvai samdomu darbuotoju (fotografu, dizaineriu, žurnalistu, ar pan.)
- Specialistu viešojoje ar privačioje įmonėje (dėstytoju, mediku, mokytoju, ar pan.)
- Turiu nuosavą verslą
- Kita _____